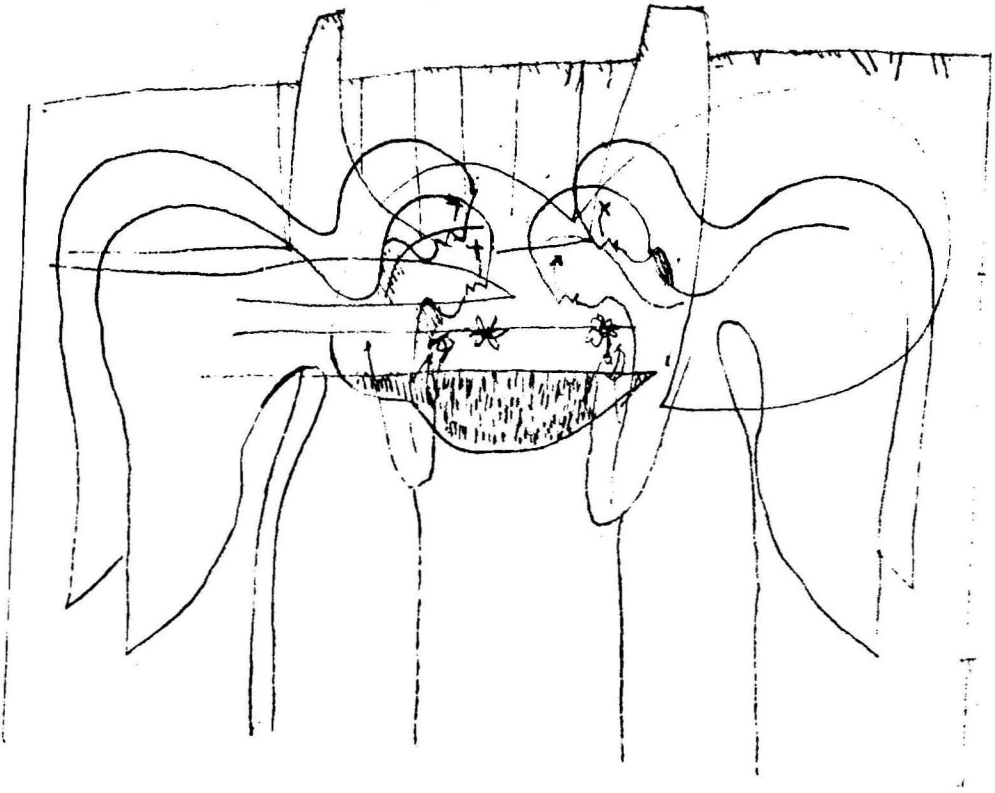

VIGILIA

47. évf. 4. szám

1982. április

Prohászka Ottokár **Naplórészletek** – *Beney Zsuzsa* **Töredék**
Kósa Csaba **riportja** – *Békés Gellért* **Az emmauszi tanítványok**

150 éves a Magyar Egyháziroldalmi Iskola

Beszélgetés **Pomogáts Bélával** – *Rónay László* **Zelk Zoltán**

Vas István, G. Szabó László, Határ Győző és Keszei István versei

Liszokay Teréz novellája – A KALOT iratanyagából

Précis: français, deutsch, English, italiano

MŰMELLÉKLET

VAS ISTVÁN: A létra, Folytassuk! (versek)	242
BÉKÉS GELLÉRT: Az emmauszi tanítványok	243
T. SZÉKELY LÁSZLÓ: A csiki székelyek passiója	244
PROHÁSZKA OTTOKÁR: Naplórészletek 1892-ből	249
FÁY FERENC: Szabálytalan stáció (vers)	254

A Vigilia galériája

Triznya Mátyás akvarelljei	256
FALU TAMÁS: Költő, Halál nélkül, Váróterem (versek)	257
OBÁGY LÁSZLÓ: A budapesti növendékpapság Magyar Egyházirodalmi Iskolájának története (1831–1981)	258
VANYÓ LÁSZLÓ: A Magyar Egyházirodalmi Iskola hagyományai és mai lehetőségei	261
OROSZ LÁSZLÓ: Szent János öröksége	263
G. SZABÓ LÁSZLÓ: Szikkadt bánatokból, Salome, A teremtés hajnala (versek)	266
RÓNAY LÁSZLÓ: Zelk Zoltán álmái	267
ZELK ZOLTÁN HAGYATÉKÁBÓL: „Kis magyarok”; Ó, régi-régi délelőttök... Számadás (versek)	273
BENEY ZSUZSA: Töredék	275
CZIGÁNY GYÖRGY: Csendes éj, Fancy (versek)	281
HATÁR GYÖZÖ: Hamutartó	282
LISZKAY TERÉZ: Pillanatfelvételek a hídon – háttérrel (elbeszélés)	283

A Vigilia beszélgetése

Pomogáts Bélával (Hegyi Béla)	286
KÓSA CSABA: Túl a Szermászon (riport)	293

Dokumentum

ROSDY PÁL: A KALOT iratanyaga	301
KESZEI ISTVÁN versei	305

Napló

Gunda Béla hetvenéves (Bálint B. András)	306
Irodalom A népi líra hosszomszete (Rónay László) – 307; Film Mesterek alkonya (Karcsei Irodalomszám) – 309; Színház Népi misztériumjáték a Várszínházban (Cenner Mihály) – 311; Mezei Mária: Vallomástöredékek (B. B. A.) – 313; Képzőművészet Az ötvenes évek – Székesfehérvárott (Kovács Péter) – 314; Kállai Ernő művészeti írásai (Andrási Gábor) – 315; Idegen nyelvű tartalomjegyzék – 318; Könyvjelzőnk – a 280. oldalon.	

KÉPEK: Huszárik Zoltán grafikája a címlapon, Csiby Mihály domborműve a 241. oldalon, Triznya Mátyás akvarelljei a mű mellékletben, grafikája a 282. oldalon, Mihók János felvétele a 298. oldalon, Weinacht Péter miniatúrái a 314. és a 317. oldalon.

Főszerkesztő: HEGYI BÉLA

Felélős kiadó: VÁRKONYI IMRE

Szerkesztőség és kiadóhivatali ügyintézés: Budapest V., Kossuth Lajos u. 1. Telefon: 173-933, 177-246. Postacím: 1364 Budapest, Pf. 111. Laptulajdonos: Actio Catholica. Terjeszti, előfizetési és templomi árusítás: Vigilia Kiadóhivatala, árusítja a Magyar Posta is. A Vigilia csekk-számlaszáma: OTP 37.343-VII. Hazai előfizetések külföldre: Posta Központi Hirlapiroda, Budapest V., József Nádor tér 1. Postacím: 1900 Budapest. Külföldön terjeszti a Kultúra Könyv- és Hirlap Külkereskedelmi Vállalat, H-1389 Bpest, Pf. 149. Nyugati országokban az évi előfizetési ár: 16,50 USA dollár, vagy ennek megfelelő összegű más pénznem. Átutalható a Magyar Nemzeti Bankhoz (H-1850 Budapest) a Kultúra 024-7. sz. csekk-számlájára, feltüntetve, hogy az előfizetés a Vigilia című lapra vonatkozik. A szocialista országokban előfizethető a helyi postahivatalokban is. Egyes szám ára: 20.– Ft. Előfizetés: negyedévre: 60.– Ft. félelve: 120.– Ft. egy évre: 240.– Ft. Megjelenik minden hónap elején. Index-szám: 26.921 HU ISSN 0042-6024. Készíti a Petőfi Nyomda, Kecskemét (82/20052). Szedte a Nyomdaipari Fényszedő Üzem (828539/09)

A létra

*Meggyfának támasztva a létra
Mire vár? Mikor volt érdemes
Meggyért fa tetejére mászni?
Hol van a meggy már? érik a szőlő.
Valaki gyors ujjakkal pörgeti
A meglódult naptár lapjait.
Hunyjuk be a szemünket? Elmulasszuk
A színes pörgetést? Nem, nyitva inkább,
Tágra nyitva! Nézni, látni végig!
Csak meg ne szédüljünk! Mert szédítő,
Ahogy az elhanyagolt kert pörög.
A kert üres lesz, a kert itt marad.
S itt marad benne értelmetlenül
Kopár meggyfának támasztva a létra.*

Folytassuk!

*Folytassuk csak azért is
Találunk még vigaszra
Hány szeretet szikrázik
Hány hű gyertyácska hamvad
A tülevelű ágak
Között karácsonyolva
Hány gyertya csillagszóró
Utolsó lobbanását
Figyeltük évek óta
Mind fénylik a szemedben
Mert holtak közt az élő
Hiábavaló keresni
A szeretet az út és
Az élet az igazság*

AZ EMMAUSZI TANÍTVÁNYOK

Az emmauszi tanítványok története az egyik gyöngyszeme Szent Lukács evangéliumának (Lk 24, 13–35). Jézus – az elbeszélés szerint – föltámadása napján megjelent két tanítványának a Jeruzsálemből Emmausz felé vezető úton. Ez az elbeszélés azonban abban különbözik a Jézus megjelenéseiről szóló többi elbeszéléstől, hogy itt maga Jézus fejt ki messiási sorsának, kereszthalálának és föltámadásának bibliai értelmét. A húsvéti események jézusi magyarázata – még inkább, mint maga az elbeszélés – további gondolkodásra, elmélkedő keresésre indít.

Voltaképpen mi történt? Hogyan mondják el a húsvéti eseményeket – dióhéjban – az emmauszi tanítványok? Mit mondanak a kilétét rejtve hozzájuk csatlakozó Jézusnak arról, ami az előző napokban Jeruzsálemben lezajlott? „Lehetséges, hogy ne hallottad volna, mi történt az ünnepen – kérdik –, hiszen mindenki a názáreti Jézus esetéről beszél. Profétának tartotta a nép. Szívbeli megtérést, lelki megújulást, istenes életet hirdetett. De a főpapok és a nép vezetői nem viselték el, hogy bírálja képmutatásukat. Meg azt sem, hogy a nép az ő szavára hallgat, és nem hivatalos vezetőit követi. Hamis vádakkal halálra ítélték, és keresztre feszítették. *Mi*, az ő tanítványai, azt vártuk, hogy a római iga alól majd fölszabadítja népünket, és újra Isten szent népévé teszi Izraelt. De immár harmadnapja halott. Hihetetlennek tűnik. Mekkora csalódás ez nekünk! S még csak tetézi mindezt, hogy ma hajnalban néhány asszony a sírjához ment, holtestét azonban nem találták. Angyalok jelentek meg nekik és azt állították, hogy él. Megáll az ember esze! Mit gondoljunk minderről?” Jézus, akit mindeddig nem ismertek föl, hagyta, hogy kibeszéljék magukat, de aztán átveszi a szót. „Ti tanítványai vagytok a názáreti Jézusnak? Hogyan lehet, hogy csalódtatok benne? – veti fel, ha most kérdésekkel részleteire bontjuk az evangéliumi szövegből ismert szemrehányást. – Miért hozott zavarba titeket, ami vele történt? Hát nem így kellett mindennek történnie? Nem emlékeztek az Írásokra? A profétai jóvendölések nem mondták meg már réges-régen, hogy üldözni fogják a Messiást? Kinhalált fog szenvedni, de Isten új életre támasztja, és benne üdvözít minden népet?”

Jézus mindjárt meg is magyarázza nekik „Mózesen kezdve valamennyi profétánál, ami az Írásban róla szól”. Mindaz, amit az ószövetségi iratok a Messiásról mondanak, Jézusra vonatkozik, az ő személyében teljesült be. Következésképp mindaz, amit a proféták a messiási üdvösségről jóvendöltek, Jézus profétai működésében és a húsvéti eseményekben valósult meg. A Messias ugyanis az ószövetségi iratokban nem más, mint aki Isten hűtlenné lett választott népét visszavezeti Urához. Jézusnak pontosan ez volt a szándéka: megtérést hirdetett, bűnbocsánatot ígért és adott, hogy megigazulttá téve a népet, újra érvényre juttassa Istennel kötött szövetségét. Istennel közösségben, szövetségben élni: ez Izrael üdvössége, s ezt az üdvösséget közvetíteni valamennyi népnek: ez Izrael hivatása.

Jézus kereszthalálával nyilvánvalóvá lett, hogy a profétai jóvendölések másként teljesültek. A választott nép vezetői nem ismerték föl Messiásukat Jézusban. Lelki vakságukban halálra ítélték őt, és kivégeztették a római hatalommal. A profétai jóvendölésekben már erről is szó van. Izajás proféta ismeretlen utóda úgy beszél a Messiásról, mint Isten szenvedő szolgájáról, a „fájdalmak férfiaról”, akinek „az Úr vállára rakja mindnyájunk gonoszságát” (Iz 53,6); ő ugyan öszszeroskad a szenvedés súlya alatt, de szelid bárányként nem tiltakozik, hanem „engesztelő áldozatul odaadja életét értünk” (uo. 10).

A szenvedés, a vér, az engesztelő áldozat hallatára a mai ember nemegyszer megtorpan. Hogyan használhat az ember üdvözítésére *ilyen* eszközt az Isten, akit jóságos Atyánknak hívunk, s aki egészen sajátos értelemben Jézus Atyja? Vajon nem kegyetlen, a szó szoros értelmében „vérszomjas” Isten az, aki emberáldozatot, sőt egyszülött Fia föláldozását követeli, hogy kiengesztelődjék hűtlen teremtményével? Ez a pont az, ahol Jézus szavai nyomán tovább kell gondolkod-

nunk, ha föl akarjuk fedezni a húsvéti események bibliai értelmét és üdvösségtörténeti összefüggését.

Az áldozatot hozó szándéka lényegében nem az adomány elpusztítása vagy megsemmisítése, hanem az adomány teljes odaadása, amely az áldozatot hozónak maradéktalan önátadását fejezi ki. A Biblia tanítása szerint az Isten tulajdon képmására alkotta az embert; ezzel az ember egész mivoltában Istenhez tartozik és arra hivatott, hogy közösségben éljen Urával, Istenével. A bűn lényegében ennek a gyökeres Istenhez tartozásnak és gyakorlati következményének, az isteni akarat teljesítésének megtagadása. Jézus azonban az Istennek nemet mondó, az Istenhez tartozását megtagadó ember helyére lép, és az Atyának valamennyiünk nevében igennel válaszol. A jézusi igen az Istennek szeretetből engedelmeskedő teremtmény egzisztenciális válasza. S a válasz teljes és maradéktalan: mindhalálig tartó odaadás, amit a kereszthalál eksztatikus tanúságtétele pecsétel meg. Ez az a jézusi önátadás, amely kiengeszteli Istent az emberrel. Ezért támasztja föl Isten a halottak közül Jézust, hogy személyében új és örök érvényű szövetséget kössön az emberrel, és teremtményét visszafogadja isteni életközösségébe. Íme a húsvéti események bibliai értelme üdvösségtörténeti összefüggésükben. Ezt értették meg Jézus szavaiból az emmauszi tanítványok.

De tévednénk, ha azt gondolnánk, hogy Jézus szavai csak értelmi síkon hatottak rájuk. Ők maguk mondják: „Ugye, tűz járta át a szívünket, amikor útközben beszélt hozzánk és kifejtette az Írásokat?” Az értelmi világossággal párosuló lelki élmény és érzelmi erő arra indítja a két tanítványt, hogy estére, Emmauszba érkezve, megkérjék Jézust, maradjon velük. Amikor asztalhoz ülnek, Jézus megálja a kenyeret és a kenyér színében önmagát adja nekik – a szöveg mély értelmű kifejezésével –, egyszerre „megnyílt a szemük és fölismerték őt”. Akiről Jézus az úton beszélt, az *ő maga*. A tanítványok tehát tüstént visszatértek Jeruzsálembe a húsvéti örömhírral: „Az Úr valóban föltámadt!”.

T. SZÉKELY LÁSZLÓ

A CSÍKI SZÉKELYEK PASSIÓJA

A kérdés tárgyalására a csíki székelemek archaikus imái vezettek; lényegük Krisztus megváltó szenvedése s a vele való együttérzés. *Szent Bonaventura* a szent kereszt titkát és a Krisztus szenvedéséről folytatott elmélkedést a lelki élet rendkívüli eszközeinek tartja. Azt mondja, ez az ájtatosság még a hétpecsétes könyvet is megérteti velünk. Az egyházatya a kompassió lényegét *Szent Páinak* a galatákhoz írt levelében látja: „Krisztussal együtt keresztre szegeztettem, élek pedig már nem én, hanem Krisztus él bennem”. *Szent Bonaventura* a Krisztus szenvedéséről való elmélkedést a buzgóság feltételének tartja. Az Érdy-kódex írója is az egyházatyákra hivatkozik, akik a Krisztus „kinjáról” és haláláról szóló elmélkedést az üdvözülés egyik feltételének tudják.

Krisztus megváltó szenvedése a világ történetével párhuzamosan a mai napig tartó passióból és kompassióból áll. A kompassió a történelem folyamán nemcsak lelki, hanem fizikai együtt-szenvedésben is megnyilvánult (kereszthordozók, flagellánsok). Flagellációt *Csík-somlyón*, a Salvator-kápolnánál is végeztek.

A csíkieknek Krisztus szenvedésével való fizikai együttérzése ma inkább csak a kompassió imádkozáskor ejtett könnyekben nyilvánul meg. A könnyek adománya a középkor áhítatának jellegzetes megnyilvánulása, nemcsak a gyengébb nem ismerte. Az érzések természetes ártatlansága akkor még nem volt pirulás tárgya. *Gottfried* és az első keresztesek, az oly nagy áldozatok-

kal visszafoglalt szent sírhoz érkezve könnyekre fakadtak. *Oroszlánszívű Richárd*, látván a szent várost, melyet nem menthetett meg, keservesen sírt.

A csíki székelyek devóciós passióját tárgyalván, a szórványokban élő csíkieket is szem előtt tartjuk, mert ők nemzetiségüknek nemcsak életmódját, hanem szellemi hagyományait (esetünkben a Megváltó szenvedéséről szóló ún. pénteki imák végzését) is híven őrzik.

A kompassió áhitat a megváltás történetében gyökerezik; erről népünk már a kereszténység felvételekor értesült. Údtörténeti tudásunkhoz idővel sok hagyományos élmény, úgynevezett survival társult. A devóciós passió aktualizációjához (revival) hozzájárult az egyház liturgiája, tanítása is.

A csíki nép devóciós passióját a megjelenítés, a Fájdalmas Anya érzelmeibe merülés, a kompassió imák és a devóciós passió magasztos megnyilvánulása, az önfeláldozásig menő együtt szenvedés jellemzi.

A csíkiek számára pillanatig sem kétséges Krisztus személyének történeti ténye s ennek megfelelően élük át passióját is – valóságúen. Az értelmi-érzelmi-képzletbeli hitből fakadó élmény számukra nemcsak emlékezés, hanem jelenvalóság. Áhítatok a középkori misztikusok devóciós passiójához hasonlítható. Kompassiót ébresztő imáik is innen erednek.

A devóciós passió a belső áhitaton kívül külső *megjelenítés* is. Ez kétféle lehet: statikus-ébresztő és dinamikus-aktivizáló. Statikus-ébresztő a vallási plasztika, például a templomi díszítőművészet (az arma Christi tárgyai, a szobrok, képek, keresztek). A Krisztus szenvedéseibe elmélyülő mesterek elképzeléseiben és faragásaiban benne van a nép kompassiója is, mert Krisztus szenvedését a nép érzésével és képzetével ábrázolják. Ebből a plasztikából sugárzik a nép devóciós passiója, ezért kerülnek az apszis záróköveire (pl. Csíkszentmihályon) Krisztus szenvedésének eszközei: a vaskorbács, a kereszt, a szegek (néhol kötél), lándzsa, kalapács, fejsze stb. Az ősi imákban is szereplő munkaeszközök az emberi gonoszság kezében Krisztus megkínzásának eszközeivé váltak. (Az ember sokszor visszaélt a technikával). A passió népe sohasem használta szerszámaikat embertársai kínzására. Ezermestereik szerszámaikat a fejlődés szolgálatába állították, s ha ezeket mégis szentegyházaik záróköveire faragták, engesztelésül tették az Emberfián elkövetett bűnökért. A csíki templomok apszisának zárókövein látható (a csíksomlyói misztériumjátékokban is szereplő) kínzóeszközöket a csíki nép ősi imáiban a középkori képzelet erejével invokálja:

*Vaskestyűkkel csapdosták,
Vasosstorokkal ostorozták,
Vaslándzsákkal lödözték...
Két kezemben két vasszeg,*

*Két lábamban egy vasszeg...
Vasdárdákkal nyitogatják,
Ecettel, epével iatják...*

Amiként a szenvedés eszközeinek elsorolása az imádkozóban áhitatot ébreszt, akként a szentegyházak falán látható zárókövek szemlélése is. A középkor építészetében ezeknek sajátos szerepük volt. Kegyetlen realitásukat azonban a székely kőfaragók enyhíteni igyekeztek azzal, hogy a keresztre rózsát róttak, a kínzóeszközöket a nemzetségük címeres pajzsába faragták. A kínzóeszközök borzalmas képét nemcsak a kőfaragók, hanem a nép áhitata is enyhíti.

A csíki kompassió faragványok közül megrendítő a csíki töviskoronás Krisztus szobra. Ez a fába faragott passió a hívek elé állítja Krisztus lelki gyötrelmeit és testi fájdalmait. Krisztust ülve ábrázolja, amint jobb kezével alátámasztja állát. Tartásában benne van testének és lelkének minden fájdalma. A durva töviskorona egész fejét átfogja és mélyen benyomódik a homlokába. A kompassió népi művész a szenvedő Krisztust közepes termetűnek faragta. Krisztus nagy kezével a kéz jelentőségét jelképezte: jót tett, áldott, átkarolta az egész világot. Arca, szeme az igazságtalanul megkínzott ember kifejezései. Bal szemével azt kérdi: miért e bántalmazás? Jobb szemével megadóan néz; az emberekre tekint, akikért feláldozta életét, elviselte a sok bántalmat és megaláztatást. Bal szemével a világ nagy kérdéseibe és végső sorsába mélyed; jobb szemével szelíden néz az Atyára és megbocsájtóan az emberekre. Ahogy ott ül fájdalmasan és megadóan töviskoronás fejéből bal karjára, mellére, combjára, lábszárára és lábfejére hullnak, peregnek vércseppei – ez a szenvedések végtelenségét jelzi. Nagybacska fejalkata a székely öregek fejére emlékeztet, az isteni értelmet sugározza, mely hároméves tanításával kijelölte a világ útját. Na-

gyocska lábfeje, szétálló egyenes lábujjai a földre lépett Istent s a realitás talaját taposó székelyeket idézi. Ezek a lábak kemény járásra termettek, mint a székely Ábelek lábai, akik a havasi rengeteget, a csalóka városokat és az idegen nagyvilágot járják. Ezekkel a lábakkal járta be Krisztus az ígért földjét. Ezek a lábak csak akkor pihentek meg, amikor a sátáni megátalkodottság keresztre szegezte őket.

A faragott székely szobrokban kettősség van, s ez a kettősség jellemzi a Krisztussal szenvedő és vele együtt megdicsőülő székely népet is. A csíki kompassió faragók megalkották Krisztust, s benne önmagukat. Ilyen jellegzetes faragvány a csíksomlyói Szenvédő Jézus kápolnájának vállsebes Krisztus-szobra is.

A passió szobrok passió keresztekben folytatódnak. A győszeni (Bákó megye) csángók egy helyi mester által faragott feszületet ma is nagy tiszteletben tartanak. A népi művész Krisztus fejét természetes nagyságban faragta meg. Ez a Krisztus-fej az istenség és emberség jelképe. Arca a faragó mester nemzetiségének arcvonásait viseli. Krisztus teste szinte egybeolvadt a kereszttel, csak a bőre s térdcsontjai látszanak. A kereszt három ága ősi egyházi jelképben, lóherében végződik. A szemlélőre úgy hat, mintha a rajta levő Krisztus élne és a keresztről is tanítana. Alatta szinte halljuk a nép devóciós passiójának ősi imáját:

*Ma péntek, szent aranyos péntek,
Ugyanannak a napja,
Krisztus mene kinjára,
Kinján esék esete,
Hat mélységes szent sebe,
Melyből kifolyik az Ő drágalatos szent vére...
Hervad a szent színe,
Szomorkodik Szent Lelke*

Megrendítő aszkézis csap felénk a csíkrákosi kápolnává átalakított kriptá bejáratában őrzött két gótikus feszület ezüst Krisztusáról is. Ezek a népi faragványok nem állnak egyetlen művészeti stílus szolgálatában sem. Belőlük a nép devóciós passiója, hagyománya és története sugárzik.

A népi mesterek a passió festészetében nevezetes Mária-községüket, *Csíksomlyót*, és a székelyek ősi viseletét is megörökítették, amint ez a csíkszentléleki szárnyasoltáron is látható: a keresztút asszonyai fehér gyászkendőben, a katonák keleties, mongolok kucsmában, a határőrök egykori öltözetében („harisnyában”) és fegyverzetében (lándzsával), a helytartósági hivatalnokok székely mentében, zekében, csizmában, kócsagtollas sapkában láthatók. De ott van *Somlyó-hegyén* a kompassió legkifejezőbb festői megnyilvánulása, a madaraknak prédikáló stigmás *Szent Ferenc* is...

A devóciós passió dinamikus-aktivizáló formája a keresztút végzésében, a passió éneklésében, a nagypénteki szent sír őrzésében, a misztériumjátékok előadásában nyilvánul meg.

A *keresztutat* a templomban és a kálvárián végzik. (Egész Csíkra kiterjedő jelentősége van a csíksomlyói „Jézus-hágójának”, amelyen pünkösdkor minden község elvégzi a keresztútját – sokan egyéni fogadalomból külön is.) Az egyes községek kálváriáin nagybőjt péntekén járják a keresztutat, de helyenként a falu fogadalmi ünnepén is. *Csíkszentdomokoson* például Szent Antal napján (itt a keresztút szertartása azokban az időkben gyökerezik, amikor a falu népe a *Garados-hegyén* kelt át a szomszédos *Csíkszenttamás* határában épült közös gótikus templomba, amelyből csak egy csonka torony maradt meg. A szentmisére menet ilyenkor megjárták a keresztutat is).

A *nagypénteki szent sírnál* végzett ájtatosságnak Csíkban sajátos hagyománya van: a szent sírt az egykori csíki határőrség emlékeként ősi katonaviseletben fiatal legények őrzik; hozzájuk csatlakozik a fehér gyászkendős Mária Társulat s a hívek serege. Krisztus jelképes sírjánál ez a nagypénteki kompassió közösség a Mater Dolorosa, Mária Magdolna és a szent asszonyok együttérzésével imádkozik. (Az áhítatnak ez az élő láncolata az őskeresztény időktől napjainkig tart.) Ilyenkor a Megváltó keresztútját járják, a fájdalmas olvasót imádkozzák s az Úr Jézus „siratóját” éneklük:

*Itt nyugszik szent teste a gyász koporsóba,
Bátran megláthatod, mert nincsen elcsukva;
Megvizsgálhatod most az öt mély sebeket,
Melyet, bűnös ember, te érted szenvedett.
A lelkedért mit tett, a halábra kész lett,
Emberi nemzetnek Ő áldozatja lett.
Drága halottunknak harangok nem szólnak,
Csak a jaj keserves sírások hallszanak.*

A devóciós passió magasztos percei ezek. Záróéneke az ősi Grál-áhitatot idézi:

*Lehullott a Jézus vére,
A szent keresztfa tövébe,
A szent angyalok felszedték,
Alázatosan tisztelték . . .*

A csíki *misztériumjátékok* nemcsak az evangéliumból, hanem a nép ősi imádságaiból is ihletődtek. Krisztus „titkos” szenvedése (a nem bibliai szenvedés-jelenetek), a népies képek, kifejezések, szavak, a nép egyetemes nyelvezte a népi áhitatból a passiójátékokba is beszüremlett. (Keletkezésük az irodalmi nyelv még csak kialakulóban volt.) De a népies drámák a Szentatyák irataiból és a középkori himnuszokból is nyertek inspirációt.) A misztériumjátékokban a kódexíró „leszállt” a néphez s nyelvét az áhitat ősi kifejezéseivel telítette. A csíksomlyói passiójátékok 1721 és 1774 között keletkeztek. Belőlük a csíksomlyói kódex 37 darabot őriz. Ezek az ősi, félig irodalmi, félig népi misztériumok *Csíksomlyó* magányában keletkeztek. Ezekre a játékokra a drámát kedvelő nép egykor a távoli falvakból is eljárt; egyes részeit emlékezetükben is megőrizték, s a keresztút végzésénél ma is imádkozzák. A XII. stációnál például elmondják, hogy „ezen stáció azon helyet jelenti, ahol a megfeszített Krisztus a két lator közt felemeltetett”, utána a misztériumjátékból ismert könyörgés következik:

*Nézzed, aki néz le a szent keresztfáról,
Hogy foly a vérpatak, sebe oldalából;
Mennyi könnyhullatás pereg orcájáról,
Mily nehéz nyögések szakadnak szájából.*

A csíki devóciós passió sajátos formája az, hogy a *Fájdalmas Anyával együtt* élük át Krisztus szenvedését Jézus gyermekségétől a keresztthaláláig. (Erről szól a „Jézus gyermekkorában című ének és a „Jaj nagy kedven tartott” című Mária-siralom is.) Krisztus passiója elsősorban Máriaát érinti, ezért az archaikus imák tárgya a szenvedő Istenanya. Nem kétséges, hogy ezekre *Temesvári Pelbárt* Pomeriuma és *Stellariuma* is hatással volt. Az együttérzés Máriával az apostolok lelkét is megremegtette. Mária elhagyatottságában az apostolokhoz, *Szent Lukács* evangélistához fordul:

*Mondd meg kérlek János, kedves tanítványa,
Hol van a Mestered, ég és föld Királya?
Te mondd meg hát Péter, hol az én gyermekem?
Megreped a szívem, Istenem jaj nekem!
Ti mondjátok meg hát többi apostolok,
Hová lett szerelmem, hol a tanítótok?*

*Előtalálom Szent Lukács evangélistát, kérdem tőle:
Nem láttad-e szent Fiamat, az én áldott Jézusomat?*

Mária előre tudja Krisztus sorsát, de kompassiója a megváltásban őt sem mentesíti a lelki és testi szenvedés emberi érzésétől. A Máriával együtt szenvedő csíki nép kompassiójának egyik szép megnyilvánulása a Könyező Mária olvasója: „Lefekvés előtt minden este letérdelve végezzük a

Könnöző Mária olvasóját – mondja a gyergyóalfalvi Mária Társulat vezetője –, mert tudjuk, hogy a Könnöző Mária segít rajtunk. Az olvasót egy bevezető imával és egy fohással kezdjük. A fohászt két kicsi olvasó szemre mondjuk: Jézusom, tekintsd annak könnyeit, ki Téged a földön legjobban szeretett s a mennyországban a legbensőségesebben szeret. A nagy szemekre így foházkodunk: Jézusom, hallgasd meg imádságomat. Az olvasó hét táblájára az Úr Jézushoz foházkodunk: Jézusom, Szűz Anyám könyörgésére kérlek, hallgasd meg kérésemet. Jézusom, fo-gadd bé imádságomat. Az olvasót könyörgéssel zárjuk.”

A bevezetésben említettem, hogy e kérdés megírására az utóbbi években gyűjtött archaikus imák indítottak. *Szent Bonaventura*, a „szenvedés tudósa”, azt írta róluk: „... ezeknek az imák-nak megörökítésében más papírt nem használtak, mint a keresztet, sem más tollat, mint csak a lándzsát, semmiféle más tintát, mint csak Krisztus véré-t.” A csíki nép hitben, dogmákban jártas-ságát a passió népi imái és énekei igazolják. Ezek szinte a gyermek bölcsőjénél elhangzó altatók-hoz hasonlítanak, fájdalmas jellegük ellenére sem siratók, hanem a passiót értékelő, dicsőítő, megnyugtató imák és dallamok.

*Názáretbeli Jézusom,
Siralmas háza-dban,
Térdig vérben,*

*Könyökig könnyben,
Arany hajad leeresztve,
Miért sírsz, miért remegsz?*

A síró Krisztus képe a nép devóciós passiójából fakad. A Megváltó keserű pohara a világ kezde-tétől telitődik. Mivel Krisztus ember is volt, megengedte, hogy emberi érzések úrrá legyenek raj-ta. Ezért, amikor Krisztust sírásának okáról kérdezik, így felel:

*Ó szomorú az én szívem mind halál-ig,
A keresztnek haláláig.*

Apostolainak, Péternek, Jánosnak, Jakabnak és Szent Lukácsnak is így válaszol:

*Hogyne sírnék, hogyne remegnék,
Mikor két kezemben két vasszeg,
Két lábamban egy vasszeg.*

Az úgynevezett „pénteki imákban” Krisztus nemcsak Atyjának panaszkodik – mint az evangéli-umban –, hanem tanítványainak is. Elsőül Szent Lukácshoz fordul, mert ő ismeri a legjobban emberségét, nemzetségfáját, születését. Lukács evangélista a népi hagyományokban különös sze-repet játszik: ő viszi Krisztushoz Pétert, Jánost, Jakabot, azokat, akiknek kinyilvánította isten-ségét a Tabor hegyén. A nép ősi imáiban megnyilvánul teljes embersége is. A Tabor hegyére ma-ga Krisztus vezeti tanítványait, az archaikus imákban Szent Lukács hívja őket Krisztushoz.

A látomásos imaszövegekben vannak olyan jelenetek, amelyekben Krisztus kezében könyvvel jelenik meg. Ezeknek különös mondanivalójuk van. A Szentírás nem jegyezte fel Krisztusról, hogy könyvet használt volna, s ha az archaikus imák mégis könyvvel idézik, ezzel a nép azt do-kumentálja, hogy Krisztus élete és passiója nem kegyes képzelet szüleménye, hanem evangéliumi valóság.

A kompassió imaszövegei mint népi irodalmi termékek is ismeretese-k. Az irodalomtörténé-szek és néprajzkutatók némelyiket a világi balladák közé sorolják. Példaként említhetjük a „Jaj nagy kedven tartott” című imát, ebben – egyes irodalomkritikusok szerint – nem Mária siratja Szent Fiát, hanem egy anya szomorkodik távolba szakadt gyermeke miatt. A nép kompassió-s imái írókra is nagy hatással voltak. *Nyíró József* és *Tamási Aron* nem egy novelláját a vallási bal-lada stílusában írta (l. például *Tamási Szép Domokos Anna* c. művét).

A kompassió az *önfeláldozásban*, a *vértanúságban* éri el magas fokát. A sok névtelen áldozat mellett ismert képviselői azok a ferencesek, akik az 1661. október 21-i tatárbetöréskor életüket áldozták Krisztusért, mint *P. Somlyai Miklós*, a ferences őrség alapítója, *P. Váradi János* házfő-nök, valamint *Pálfalvi Péter* és *Szentimrei József*.

NAPLÓRÉSZLETEK 1892-BŐL

Fél évszázada is elmúlt, hogy a Szent István Társulat – Schütz Antal szerkesztésében – megjelentette Prohászka Ottokár műveinek első és utolsó összkiadását. A huszonöt kötet példányai ma már az antikváriumokban sem igen lelhetők fel. A kutatómunka azonban ez alatt az idő alatt sem szünetelt. Lelkes kutatók gyűjtötték a Prohászka-kéziratokat, leveleket, történeteket, szellemes dedikációkat, zseniális improvizációkat, amelyek nyomán a magyar kereszténységnek e mestere lelép arról a „diadalmas” piederstárlól, amit a kortársak emeltek neki, és emberközébe kerül.

Ebből a mélyen emberi méretből sokat elleshet az, aki átlapozza a leveles anyagot. Köztudomású, hogy Prohászka püspök lelkipásztorkodásának nem jelentéktelen részét levelezés formájában végezte. Minden levelet megválaszolt. Egy megközelítő adat alapján kb. 15–20 ezerre tehető leveleinek száma, többségük elveszett vagy elkallódott. A már összegyűjtött levelek százaiból azonban a lelki vezetés módszereitől a gazdasági ügyek szakértelméig rendkívül széles emberi skála mutatkozik meg.

A levélnél intimebb, árulkodóbb műfaj a napló. A kéziratos anyag kutatása közben bukkantunk rá a székesfehérvári Prohászka Múzeumban nyolc füzet – 1000–1500 oldalnyi – olyan naplórészletre, amelyről Schütz Antal nem tudhatott; e füzetek kiadják az 1890–1919 közti időszak hézagait. E feljegyzésekben a személyes mondanivalón túl találkozunk kispapoknak mondott prédikációkkal s olyan meditációkkal, amelyek hangjára majd az Elmélkedések-ben ismerünk rá.

A Vigilia szívesen vállalkozott arra, hogy ismételten helyet adjon Prohászka Ottokár kiadatlan hagyatékának, hogy ezzel is törleszteni próbáljuk az egykori fehérvári püspökkel szemben fennálló adósságunkat.

Vass Péter

1892. március 4. Tekintsd Krisztust egész szenvedésén át, fogsága első pillanatától haláláig: mindenütt mint a bárány, hallgatva tűr. Jézus sok helyzetben megfordul, melyek megnehezítik hallgatását. Szembeötlő igazságtalansággal bánnak vele, alávaló és alaptalan vádakkal illetik, kegyetlenül kinozzák: s mégis mindezt eltűri szótlanul. (De hát nem préselt-e ki ajkairól a fájdalom panaszt? Krisztus szenvedésének legékezzelőbb kommentárja a hallgatás – hogy mit szenved, mit érez, hogy fáj neki, azt mind elmondja nekünk a hallgatás.) Pedig annyi az érdek és ok, mely miatt szóljon: atyja dicsősége, tanának igazolása – a botrány megakad –, a veszély, hogy mindent elveszt, amit szerzett – a főpap sürgetése, Pilátus fölszólítása, Heródes kérdései –, s Jézus hallgat. Nem vétett volna beszédében, épülésre szolgált volna, nagy csóvel beszélhetett volna; miért nem teszi? Tán már elkeseredett, elvesztette ruganyosságát, lelke erőtlenné vált? Nem!

Ékezzelő az ő hallgatása! Ajkáról, a néma, szelíd, mozdulatlan ajkáról folyik az emberiség oktatása. Hallgat az ige mint szó, nem hallgat mint tett! Azért hallgat, hogy hallgatni tanítson. S egy lélek, mely Krisztust utánozza, hallgatni fog, hogy benne is ténnyé váljék a hit s az erény, hallgatni fog türelemmel alázatánál fogva, mely megérteti vele, hogy nehezebbet is érdemelt, a szenvedés után való vágnál fogva, mely nem veszi oly nagyba a bajt, hogy azt szóvá tegye; az Isten akarata iránt való hódolatnál fogva; a félelemnél fogva, hogy kincsét elveszti; mert a türelmesen elviselt kereszt nagy kincs.

Május 4. Ma reggel, midőn a miseruhát letettem, keresztünyilallt rajtam a gondolat, hogy az Úr Jézus belőlem mint márványtömbből farag magának síremléket –, kifarag alakokat, virágokat, indákat, képzelmes leveleket. . . gyönyörű gondolatokat. . . azok mind egymásba nőnek, nyílnak. . . ő, remekmű! S mennyi remekmű díszíti a sírokat. . . Krisztus sírját mi díszíti? Az áldozásban hevülő lélek. . . s pedig csupa élet. . . komoly, nem szomorú, csendes, de életteljes. . . s milyen teljes! Nincs itt poshadás. . . itt élet és szellem van. Ó, hogyan ékíti föl, hogyan dolgozza

föl Krisztus a lelkeket . . . emlékei a szentek. Gyönyörű szobrok . . . nem templomok. Jézus, édes szerelmem, nőj ki bennem!

Június 15. Mélyen átérzem Krisztus engesztelő szerepét, összetörődöttségét, kínját, borzalmát a bűn miatt. Pusztítás most körülöttünk a Duna –, rothadás és enyészet van a kalásztenger s a kék búzavirág helyén. . . kiáltanám: Uram, irgalmazz. . . de nem tehetem, azt kiáltom: Uram, sújts. . . iszonyú gondolat: Uram, égess, sújts, vágj. . . csak azután kegyelmezz. Mert mi az örök enyészet?! S miért takarnád azt tőlünk? Hogy kívánhatnánk, hogy ne büntess ideiglenesen?! Ó, rémits meg minket szívünk-lelkünk mélyéig; hadd reszkessünk és vergődjünk! Édes Jézusom, lelkem Istene büntess engem és másokat, de úgy, hogy félni s borzadni tanuljunk. Nagy Kegy!

Június 16. A mi nagy, áldozatos betegünk az Úr Jézus sátorában, köztünk fekszik. Sebeit mi gonddozzuk, olajat s bort öntünk beléjük; csendben vagyunk körülötte, mert szenved. Nagyon nehéz a szíve, tudja, hogy mennyi a bűn mindenfelé, éles dárdák szegeződnek reá, átfúrják. Íme a mi áldozatos nagy szenvedőnk. Ó, Istenem! Csak a szemek gyöngyét, mely oly habos, hullámos, réteges, azt ajánlhatjuk föl neki, minden egyéb gyöngy üveges, törékeny!

Ha az egész világ az Istenháza, ha ő mindent eltölt, mindenütt jelen van, de a gyöngy e gyöngyházban az eucharistia!

Augusztus 12. Szent Klárának, a testen élő angyalnak –, a testen áttetsző, kedves, tiszta arának névnapján kezdtem meg szent gyakorlataimat. Lüktet bennem, dübörög a gőz, mint mikor a propellert általában próbálgatják, tele vagyok tettvágygal, tele lelkesüléssel. Kivált pedig tenni akarnék; hatni magamon kívül. Látom az óriási szükségét, s okvetlenül ezt kértem önmagam felől: „hic autem quid”? Mondják, nem való nekem; én is úgy vettem többször észre, hogy nekem inkább cella való, de az agitáció nem. De nem is agitálni akarok én, hanem dolgozni a nép szellemi és anyagi javán, s azt agitáció nélkül is lehet.

Ma tehát „in die clara” elvonultam, s oly jól érzem magam, ha magányomat nem tördeli más, mint az óra ketegése s egy-egy apró kis hangjának szorgalma. Nagy nyugalmat önt belém az Úr! Jelenleg nem akarok mást, mint úgy diszponálni magamat, hogy rögtön meghalhassak. Mert ez utóbbi hónapokban azt vettem észre, hogy nehézséget találtam ezen és hasonló gondolatokban: ha most már meghalnék, . . . mikor még oly keveset tettem, . . . be nehezemre esnék stb. Most evvel szakítani akarok: semmi nehézségem ne legyen, rögtön meghalni, ha az Úr akarja, ez a jó. Kell az az indifferencia, melyről ma P. Tim. azt mondta, hogy készség a nehéz dolgokra.

Én, Uram, szeretlek és szolgálak! Semmit sem akarok mást, csak amit te; amit akarsz, úgy legyen! De minél többet tenni, túrni, dolgozni, fáradni, áldozni, szenvedni. Ez az! Ne felejtss el soha: minél többet. . . áldozni is, . . . amit az Úr kívánna! S azért minél szentebb életet, ezt bizonynyal kívánja. Hol lehet nagyobb ellenkezést s következtében nagyobb áldozatokat hozni? P. Nadig legtöbbit hoz; én semmit; mert nekem minden kedvemre megy! Tehát, ne felejtss el: minél többet áldozni! Van áldozatod Esztergomban? emberekkel. . . körülményekkel. . . sikertelenségekkel. . . avval a kopár nagy Ázsiával szemben, melyben élsz?!

Az „én”-ben ellentétben látja magát a természet az Istennel. Az „én” a hatalom, uralom, jog alanya, . . . az Isten képe! Ez az a rengő, lengő szikra, mely a tűzből kipattan. . . Laudet; revereat, serviat. . . mintha ez kevés volna; mintha csak része volna annak a rengetegnek, annak az emberi életnek körülöttünk; pedig dehogyan része, . . . ez az egész! Vedd ki ezt. . . mi az emberi élet célja? mi tartalma, mi értéke? Hová tűnik idealizmusa, – hova bújnik erénye, mi lesz abból, ami szent, nemes, örök benne. . . ő, mindaz a sürgő-forgó kerék csak arra való, hogy azt a sima fonalat fonja s aztán tündöklő, ragyogó virágokká szője az élet szőnyegén. Istenem, hová téved a világ? A célt fejtegeti, . . . s mely a kerek zakatolásától elfelejti az eszmét –, mely a gondok terhes, ködös, olajfüstös levegőjében nem gondol arra az illatos, harmatos párázatra, mely a völgyet, ligetet takarja, s a hegyek kékségét ihleti! S azért lett szegény, – pedig sürgő-forog, félti idejét, nem akad ideje fölérni a végtelenbe. Dolgozik, erőlködik, semmiért!!! Pihend ki magadat és eszméj. . . gondolj célodra! Közvetlen célodra, mellyel bearanyozzad életedet, s örök célodra, mely örömmel töltsön el!

Este. Egy nap már letűnt, s én azt hajtogatom: Istennek élek, halok, neki egyedül szolgálók. Laudo, revereor, servio. . . szigorú kötelmek; ha az egész világ enged s nem teszi, mit csináljak

én mást, minthogy még buzgóbban szolgálak s hozzá még nagy belső vigasszal s örömmel. Nem hagyom lelki világomat, mely derült az Isten mindenek fölött való szeretetétől, elborítani. Csak lehetne azt úgy elválasztani, hogy itt nálam legyen, belső, ígéretes világomban az Isten kertje, kinn pedig vízmosás, kopár törmelék: de nem lehet. Azt sem akarnám, hogy az a belső édesség s teljesség közönyössé s elzárkózottá tegyen a szegény emberek iránt; jaj, hisz az tökéletlen Isten-szeretet volna. Hanem úgy kell tennem: hogy be-be-betologjak, mint a Hallstadt-i gleccser örvényébe, kék, ékes, kristály örvényébe a víz, azután pedig titkosságomban kizúgjak a Wäldbach-Strubban; senki se mehet utánam, se felülről, se alulról. Tehát mi lesz? Buzgón és lelkesen szolgálak az Úrnak, minden töprengésem, tipegése, vajúdásom, érzélgésem, gondolatpitymállásom az övé. . . s mindig jobban az övé – kizárólagosabban, rohamosabban! Gott sich vermählen, Glücklicher Wählen, Gott sich verbinden, seliges Finden! Lass dich nicht irren, Blendend verwissen! Alles vergeht, Gottes besteht! . . . Még az toporkál agyamban: kinn tedd ezt mind, az emberekért. . . nem jobb þenn?! Mikor el nem érhetjük őket!

Augusztus 13. Könnyes szemmel írok, mert szívem vágya egyrészt, tenni, túrni Istenért, s minden, ami most kezem ügyébe esik, kevés, kicsiny. Hát legalább magamba térve bánkódok és sírok bűneim fölött, felajánlom magamat az Úr Jézusnak ismételten; tegyen velem, amit akar. Legalább ezt akarom hevesen, mélységes izzással; be jól esik, hogy e falajánlásomban mondhatom: Istenem, szeretnék úgy érezni, hogy semmim se legyen kívüled, s ne éljek másért, mint érted!

A saját bűneimről tartott elmélkedésben jobban fölismertem azt a fokozást, mely az embert beláthatatlan nyomorának örvényébe mélyesztí. Quid sum ego? quid est Deus!

Hiába, én mindent bearanyozva látok; még Szent Tamás szegény kunyhói is fénylenek nekem; s ha azon a tarlón Ipoly-Damásd fölött fölseitek, mintha repülnék –, ott látom azt a vén keresztet s a kigyózó, vízmosásos utat, a kifáradt, partot döntő patakot, . . . s nekem ez mind aranyos, mind illatos, mind gyengéd, s aztán megyek tovább a szent szeretet édes lejtőjére, Márianosztrára. Tudom én, hogy mindenütt sok a baj, a kereszt s az áldozat, de nekem ez mind illatos. Mindazonáltal úgy vagyok, hogy ha az Úr mondaná: hagyd ott azt az aranyos, verőfényes világotat – mindjárt megtenném.

Augusztus 13. du. A tisztítóútról elmélkedtem; mennyit mulasztottam; itt ebben a szent házban gyengéd képekben lebennék el emlékeim hangulatomról, melyet a Collegiumból való vizsgatértemkor, éppen 16 év előtt lelkemben hordoztam. Az ifjú gyengéd, bánatos, Istenszerető lelkülete volt az. Jól tudom, irtóztam a bocsánatos büntől, de nem azért írom ezt a múlt idő alakjában, mintha most nem irtóznám, ó, dehogynem, dehogynem; hanem azért, mert a tavasz színei gyengédebbek s elevebbek a nyáreínál. Hála az Úrnak!

Mit tegyek, az most a kérdés. Hogyan érjem azt el, hogy lelkem gyengédségét a bocsánatos bűn iránt megőrizzem? Kedves, édes lelkem, te, az örök dicsőség jelőltje, te, az Úr Jézus szívének arája –, te halhatatlan, gyönyörű teremtés, ó, ne fürödjél a porban, csattogtasd s terjeszd ki szárnyaidat a nap fényében, s repülj. . . mikor látsz, érintsz valamit, ami piszkos s poros, ó, azt csak úgy legyintsd meg, s menj, repülj tovább! Tehát szemeidet s szivedet a testi szépségtől vond el, s ha látsz valamit, csak úgy lásd nyílrepültében; ó, lelkem, galambom, szép gerlicém, repülj, repülj vágyaid végtelenjébe, repülj! Meg ne akadj, fönn ne akadj, különösen ne a szép arcokon; ne fogjon meg igéző tekintet, ne bók, ne ezüsthangú édes szó, . . . csak repülj égszülöttje; ne is hadd magad megakasztani érdekek, versengések, ambíciók, sikerek, észvívmányok, elismerések által, melyeket másokban észreveszesz. . . te csak repülj, s ne nézz semerre!

Azután mindent pontosan és szorosan venni: megszólást, szeretetlenséget, kritikát, lelkigyakorlatokat, gyóntatást. . . repülj, kedvesem, menj föl, fonják koszorúdat. Ó, édes érzelmek, bár rohamosságokkal elragadnátok lelkemet tettekre, szent, pontos, buzgalmas életre.

Augusztus 14. reggel. Ma a halálról elmélkedtem s ismét erősen fölvetődött bennem a készség meghalni, amikor az Istennek tetszik; ez a készség zálogát képezi jóakaratomnak, melynél fogva csak Istennek élek; ha ma tetszik, ma halok meg – ha holnap, hát holnap. Mintha csak arra készítené elő az Úr, hogy nemsokára meghalok. S óh, mily édes öntudat jár e készsleges fölajánlás nyomában; öntudat, mely boldogít, mely biztosít, hogy ekképp életem valóban Istené. Másrészt pedig telik a vágy: minél többet tenni Istenért! Íme, mintha csak két ellentétes sarok közt izzana

lelkem, pedig szépen egybefolyik a két indulat; mert midőn minél többet akarok tenni s túrni Istenért, nem találok nagyobbat és többet, mint éppen ezt: meghalni, amikor, ahol Ő akarja: így bizonyítom életemmel s halálommal, hogy Ő az Úr s én semmi!

Augusztus 14. de. Krisztus országáról! Krisztus már nem Úr, tényleg csak jogilag; a világ elfordul tőle s más gondolatok uralma alatt áll. Reánk nézve fontos, hogy mi Krisztuséi legyünk. S hogyan közelítem meg őt s az ő példáját? De a világ üres és hideg; mi lesz vele? Föl kell azt rázni és praktikus kereszténységet kezdeni, kimutatván, hogy erkölcse nincs: vegye tehát Krisztustól; szegényedik, gazdagodjék Krisztus által; tönkremegy eszméiben: keresse azokat Krisztusnál. Gondolom, hogy másképp lehetetlen meghódítani a világot. A vallásnak minden hajtása praktikus, e hajtások elfonnyadnak vallás nélkül: e hajtásoknál kell megfogni az ügyet. Nevelde, tanítás, iskola, gazdaság, szegény-ügy, munkások, kórházak, sajtó, társadalom: csak ezt értik manapság: ez a nyelv járja most. – Mint papoknak, legnagyobb tekintélyük a jezsuitáknak van, gondolom, hogy közvetlenül a lelkiekben nincs az a püspök, aki a jezsuitáktól vehetné a kesztyűt; de ők elzárkóztak, s azokban, miket főnn felsoroltam, nemigen működhetnek. . . . Én tehát keresem a kereszténységnek jelenleg elfogadható s elfogadásra számítható „kurzusát”. Molnár apáttal beszélnek, hogy mit kellene tenni, hogyan lehetne az embereket angazszírozni; minő táncot járnának? Az az önsúly, mely a lelket lenyomja, a gazdasági tönk, a nehéz élet, s úgy látszik, hogy a kereszténységnek ez oldalról kellene fűrnie. Ha ezt a keresztény elvek által emelhetnék, legalább könnyíthetnék, ha az emberek azt belátnák, hogy ez segít, hogy ez a jó barát, kezdet fogának vele. Úgy látszik, hogy legnagyobb kilátása a sikerre egy keresztény szociális programnak és lapnak volna; az egyházat magában, általános, régi alakjában feltüntetni, nem segít. – Az egyletek mind ezt inaugurálják, ezt az irányt. – Beszélék több plébánossal a parasztegylet érdekében. Valóban csodák kellenének megmentésünkre!

Imádkozom buzgón, mély bensőséggel s lelkesen; vonjam bele gondolataimba a germanikusokat elsősorban és a Szent Imre egyletet, . . . buzgó világiak megragadása által.

Augusztus 15. du. Jézus iránt a leggyengébb s legbensőbb szeretettel viseltetni; tőle akarom venni minden gondolatomat és érzelmemet; iránta úgy érdeklődöm, mint mélyen tisztelt, sőt imádot, de egyaránt szeretett barátom iránt. Azért tisztán, derűlten óvom meg az ő képét lelkemben, szeretetreméltó, kelleműs vonásait, édességét s bensőségét, mellyel elárasztja a szeretőket. Istenem, nincs a világon semmi, ami a kopárságot, a haldoklást, az enyészetet bearanyozhatná: csak a szeretet; szeretet pedig csak az emberek közt lehet. Érted, én lelkem, hogy mit tanulsz az emberi szeretetből? Ugye azt, hogyan kell szeretned Jézust az emberben. Nincs kétség benne, hogy az Úr Jézus, ha majd láthatólag megjelenik köztünk, elragad, szerelemre hevít, mely szerelem édeesebb, tüzesebb, lágyabb, szenvedélyesebb lesz minden egyéb szeretetnél; mert a Megváltó iránt való szerelmünk. – Lám, mivel az Úr Jézus evvel az embereket átölelő szeretettel kell szeretni, s mivel a mi szerelmünk mindig emberi marad: azért kell Krisztus Urunk iránt szívünknek úgy viseltetnie, hogy kivirágozzék benne ez az édes, ez a gyengéd, ez a hódító érzelem; azért kell szívünknek megfigyelnie az Úr Jézus iránt is mindazt a gyengédséget, azért kell kedveskednie neki virágokkal, ajándékokkal, azért kell örömmel meglepni őt némi kis hódolatokkal, azért kell nevét szopogatni, mint gyermek a cukrot, s édes mámorban elandalogni a reá való emlékezetben; azért kell a virágokban szent sebeit csókolni, a harmatban könnyeit siratni, az erdő suttoágában nevére bólintani, s ó, ha lehetne vele és róla álmodni, vajon nem természetes volna-e ez?! Az eucharistia marad mindvégig a mi verőfényes vagy derült csillagéjes tartózkodásunk; néha olyan, mint egy pálmakert, . . . néha olyan, mint télen az ég kék színe, midőn halványaságából csillagok kezdenek föltűnni!

Érzem én, hogy mily nehéz ily gyengédnek maradni, s gondolom, hogy a fő baj a gyóntatás s a sok bűn, mit az ember hall; de másrészt tudom, hogy gyengéd maradnék én ott is, ha gyengéd lélek gyónik nagy bűnöket, mert szerelmem gyógyírjával akarnám behegeszteni sebeit; a fő baj tehát nem annyira a gyóntatás, mint a lelkek durvasága és nyersesége, melytől vesz saját lelkünk lágyága. Folyton kell tehát lelkünket melengetni, nevelni, öntözni, védeni, kenetekkel s illatpárázattal gondozgatni. Kiváltképp a penitencia fogja megtartani épességben és gyengédségben lelket: ettől szétfolyik, megolvad, ellankad, szegényke: azért fölteszem, hogy este nagyon mértékletes leszek, hogy pénteken és szombaton böjtölök, s hogy csütörtök éjjel megtartom a Szentségimádásomat.

Augusztus 15. este. Csodálatos meditáció ez, mely a két zászlóról szól. – Az a nyugtalan, rohamos előretörtetés, az a hercehurca, az a hajsza, melyben az emberek izzadnak s fáradnak s nem tudják, miért; századunk szignatúrája. Azután átlag a gazdagságra irányul, éspedig úgy, hogy a fölkhavart hullámok, a szenvedély, a pénzvágy örvényei az egész emberiséget hullámvászába, bizonytalan ingásba, félelmes sejtelmekbe hozzák. Tehát az a mohóság, az a féktelen kapkodás, az a bizonytalan meg-megrendülés. . . ez dominálja a világot. Annak következtében homályban élnek, nincs idejük eszmélni; sötétségben, lelki borúban ténferegnek. Ez a gyors tempó, ez az ideges élet, ezek a gondok, küzdelmek, sötét sejtelmek elveszik a békét.

Krisztus Urunk az ellenkezőt nyújtja. Nyugodt, derült; az ember a maga természet szabta korlátoltságában örül az életnek s a napsugárnak; nem nyúlkál az elérhetetlen után s szíve békéjében várja Istenét. . . Benson tűnik fel lelkem előtt, vagy a kedves testvérek háza. . . Pax serena requies! De evvel a pax-szal rosszul járunk; oda érünk, ahol vagyunk: a nembánomság átkába. Csodálatos kontraszt! Csendes, édes békében élni, a szenvedély számadásait, a puszkaszurony szúrásait kerülni, nem mohón, nem levegő után kapkodva s mégis buzgón s lelkesen. Örülni az Istennek, a napsugárnak és virágnak, a hóhelynek s a szent szegénység s az önmegvetés erélyével véteznii a szív örömeit. . . Ez a béke, ez a nyugodt derű, ez a szelid megnyugasztalt tekintet a természetfölötti rendé. . . s ennek nem szabad számkivettetnie soha. A világ elégedetlensége, békétlensége, megzavarodása nyilvánvaló, lázasan s idegesen rángatózik s félrebeszél. Ó, ki fogja a félrevezetett, fölkhavart szívekbe a békét teremteni. Az a nagy kérdés: a szív rengetegében és vulkánjai közt, abban a forró és tomboló káoszban van-e ott az élet lelke, mely alakokat s rendet terem? Vagy nem kellene-e ezeket inkább azokban az áldásos, de csendes hatalmakban keresni? Mi vezet az emberiséget a boldogságra? A törtetés vagy a megnyugvás?! Belső élet s nem nyugtalanság.

Augusztus 16. reggel. Szívem folyton reszket, hullámzik, mint a villanymutató a villanysodrony közelében: óh, kicsapongásom, szívem vágya és lelkesülése. Ez az én kicsapongásom, s ha kicsap, föl az égbe, egészen. . . azt ugyancsak nem bánom. Nem tudom, hogy mit tartsak magamról; oly otthonosan legyintett meg az Úr Jézus példájába, hogy midőn 5000 ember szíve szenvedélye viharban tört ki, ő a csendes tő fölött kiemelkedő hegyre ment s ott megnyugodott: az a sima tükrök, abban látta, hogy mit tartson a fölpezdülő sokaság érzelmeiről, az az éji csönd ékes-szólóbb lett, mint az a zsváj és lárma, azok a néma, homályosodó bokrok, azok az árnyékban már szendergő füvek s virágok. . . fölemelték reá bóbítájukat s suttoztak neki édesen és nyugasztalólag. Úgy vagyok én; szétomlanék sokszor, ha a Vaskapun állok s nézek az esteledő tájra; irigylem azt a magányos madárkát, mely a lombos lejtőn estimára hangolja zöngéit; itt szeretnék én meghalni; nem az emberek közt. . . sehol sem találok azt, amit itt. S mégsem akarok maradni ebben a csendben, ő, az megölne, az embereken akarok segíteni; a csendben csak szívemet kívánom fölemelni az Úr Jézus Szent Szívéhez! Édes Jézusom, tudom, hogy értesz engem; ő, nem érzélgősség, hanem tiszta, tette pattanó vágy beszél belőlem; mély alázattal imádlak téged; te vagy a szívek ura és kormányzója, szívünk a legcsodálatosabb labirint, csak te ismered ki magadat benne; tenger, hol hullámok keringenek, lejtének, ütköznek, de irányt nem látni. Az öntudat is egészen elmosódik a szív aspirációiban, benne fölmege s mint a szuggesztíós idegbajos, csak az ő érzelmeinek él –, a szív alakítja, festi, színezi az egész felfogást, a szívől önmagunkat distinguálni vajmi nehéz. Nagy katasztrófák –, éles villámok, amelyek bevilágítanak legmélyebb alapjaiba, képesek csak fölbresztetni s velünk megértetni: – óh, ez az én szívem varázsa volt. Azért vajmi igaz, hogy a szív csal, ámit, hiteget, csapodár és csalfa. . . s kiismerni magát, az már tökéletesség.

Augusztus 16. du. Az Úr Istentől el nem távolodhatunk; az ő keresztje s az ahhoz való ragaszkodása útbaigazítanak minden ügyeinkben. Terhes az Úr Jézus szíve, kivált mikor már közeledik szenvedése; ez a bevonulás is Jeruzsálemba a kereszt jele alatt történt, az veti rá árnyékát, vagy tán fátyolozott fényét. Nem értik a keresztet, én sem; az ember általában nem is fogja ezt természetéből kiérteni; azonban nőjünk hozzá, simuljunk hozzá, mint a folyondár, a gyengéd hajlongó, tekerődő, mosolygó kelyhű folyondár a durva, nyers, de erős támaszhoz; s megértjük a kegyelemben, miképp kell örvidenünk megvetésnek, gúnynak, üldözésnek, mily kincs rejlik ezekben –, kincs, mely abban áll, hogy a szív önmagába tér s édessé válik neki az Úr Jézus. – Ne feledkezsem meg soha Jézus imálandó érzelmeiről, melyekkel a kereszt s a szenvedés iránt viseltetett! Ó, az a Szent Szív, mily mély s mily telides-teli volt!

Szabálytalan stáció

*Keresztanyám kertjében
már lila foltokban bokrosodott a tavasz,
s ibolya-íze volt esténként a szélnek.*

*Nagyhét volt. A rétek mélyén
– barkaezüst párák fészekalján –
sárgult a gólyahir, s hajnal felé
jó nyújtózkodással sóhajtozott
az út szélén az árok.*

Csodára várt a föld!

*S alig tárult szélesre
a nagypénteki bánat, mi már ott ténsferegtünk
Húbert Nácival, a szentsír körül, –
nézve Velényi Laciék pápista-büszkeségét,
kik mint árvalányhajjal álcázott
„farkaskölykök” örködtek a véres Bárány
halála körül.*

*Botjuk volt, s nyakukon úgy dudorodott
önálló világgá a maguk-faragta gubacs,
mint Széki Pista bácsi alhadnagyi-ádamcsutkája
a mindig-fehér nyakszegély felett.*

*Tavasz volt. Valahol már Róma körül
kujtorogtak a harangok . . .
s az árván maradt torony ablakából
kereplők kongó gólya-dala hullott
a béka-venhes böjti rét fölé.
„Hogy` megcsúfolták szegényt a zsidók!” –
suttogta valaki ájtatosságunk
oszlopai mögött, – mire Náci
(gyengéden sípcsonton rúgva)
sokatmondón a messzeségbe nézett.*

*Hat óra vagy fél hét lehetett.
Péntek délután. S míg lent, a kertek alján
aranyeső záporában sikoltoztak
a jószágú lányok, még nem gondolta senki,
hogy kilenc óra harmincöt perckor
(a mindenlébenkanál Horváthné szerint),
mikor én már anyai simogatások
s bűnbánó imák űrhajóin lebegtem
nagydunyhájú-egem bolygói körül,
s Náci se nagyon szédeleghetett
a proletár-szabadság földközélen lévő
libalegelőin – valaki majd betöri
Steiner Mártonék ablakát.*

*Béke volt. Ibolyaízű éj, melyben még
álmodni se mertük, hogy másnap délután
(alig pár perccel a feltámadás előtt)
a getszemáné-sötét, pétertelen és fületlen világ
kapujában, Velényi Laci (harminc deka
krumplicukorért) elárul bennünket!*

*Steiner néni sirt. Apánk káromkodott.
S anyánk hiába mondta, hogy egész éjjel
velünk álmodott s ne avatkozzék e két igaz ember
dolgába. . . . azért beleavatkozott!
Kifizette a kárt. Kezet mosott. . . s . A többi
már a te dolgod Marci!" – felkiáltással
átadott bennünket a zsidóknak.*

*Szombat volt. Hat óra.
Tarcsa felől harangok boldog szavát
sodorta az ibolyaízű szél, –
hirdetve, hogy az ottani időszámítás szerint,
még a betört ablakokat is magáravállaló Ember
feltámadott.*

Triznya Mátyás akvarelljei

Rendhagyó életút – hagyományos művészi ősvények: tömören így jellemezhető Triznya Mátyás Rómában élő festőművész pályája. Esetében a *hagyomány* szó korántsem jelent maradiságot, hanem a magyar impresszionizmusnak, a nagybányai iskola célkitűzéseinek folytatását; hasonló – bár sajátos – témaválasztást, letisztult eszközöket. „Akvarelljeim az érzékelhető világ tükörképe egy kis részt nyit az érzékföldre is. Tolmácsol valamit, amit mi már nem látunk. Spirituális művész: *áhitatos* lencse a szeme” – írja róla Cs. Szabó László.

Triznya Mátyás 1922-ben született Budapesten. A piarista gimnáziumban tanult, tanárai már itt felfigyeltek rajzkészségére, a művészetek iránti fogékonyságára. Érettségi után beiratkozott a Pázmány Péter Tudományegyetem bölcsészettudományi karára, ugyanakkor grafikát tanult a Képzőművészeti Főiskolán, Varga Nándor növendékeként. Rövidesen kapcsolatba került a Gresham-kör művészeivel. Igazi mestere Szőnyi István volt, akivel együtt alkotott Zebegényben, de sokat kapott Berény Róberttől és Elekfy Jenőtől is.

A 40-es évek elején díszlet- és látványtervező Ausztriában, Grázban az angol Korda-filmgyár produkcióiban készülő osztrák filmek díszlettervezője. 1949-ben feleségével, Szőnyi Zsuzsannával együtt Olaszországban telepedik le. Előbb a római Cinecitta filmstúdió szerződötteti – dolgozik többek között De Sica *Csoda Milánóban* című filmjé-

ben és Fellini alkotásaiban –, majd az egyik legnagyobb olasz filmlaboratórium, a SPES főmunkatársa, és az olasz rádió- és televíziótársaság, a RAI munkatársa.

Napi munkája mellett kezdettől fogva a festésnek él, rendre-sorra tartja kiállításait a római Brunetti és az Il Cavalletto galériában, azután Vicovaróban, Braccianóban, Tivoliban, Anzióban, Cervarában. Számos kitüntetés és aranyérem birtokosa. 1964-ben részt vesz az UNESCO reprezentatív római kiállításán. Két évvel később, 1966-ban elnyeri az olasz állampolgárságot, tagjává választja az Accademia Tiberina, 1977-ben festői munkásságáért a Dante Alighieri aranyéremmel tüntetik ki. Művészetét legmegkapóbban Kerényi Károly, Cs. Szabó László, Tűz Tamás, John Hart és Raffaello Biordi méltatta tanulmányjaiban, ismertetéseiben.

Festészetét a fény és a levegő jellemzi – véli neves méltatója *Kerényi Károly*. – Akvarelljeit nézve hallatlan szabadságérzet járja át az embert; színeinek vibrálása – akár a nagy posztimpresszionistáknál – nem nyugtat, de nem is nyugtalanít: tevékeny részvételre, együtt szemlélésre és feldolgozásra készlet. Ecsete, mint napsugarat a prizma, elemeire bontja a valóság színeit, és a vízfestékből új színvilágokat teremt. Ligetek, mezők, toszkán házak, mediterrán tengeri táj – és mindenütt a fény, mely meleget áraszt, életet ad. Fény, amely ugyanúgy csillan egy római háztetőn, mint a zebegényi Dunaparton – s mégis mennyire másként. Fölfedezni a sugárzás más voltát, erre mindannyian képesek vagyunk. De visszaadni a paletta színeivel: ehhez Mattia Triznya szemére és kezére van szükség.

Emlékfoszlányok, és egy karnyújtásnyira álló antik házfal. Vágyak diszharmóniája és egy háromlyukú hid a li-

lásszürke folyó felett. Látomásos égbolt és villámsújtotta fák, kihalt utcák, ember nem járta mezők. Triznya Mátyás képeit látván az emberben önkéntelenül is felmerül a kérdés: vajon az absztrakt jelző csupán a nonfiguratív alkotásokra jellemző-e; vajon nem hordoz-e elvont – mélyen filozofikus – tartalmakat is egy bukófélben levő fatörzs, egy mezítelen sárga házfal? Nem ártana végre felülvizsgálni szavaink – a terminus technikusok – konvencionális tartalmát s újabb tartalommal gazdagítani őket. . .

Triznya művészetének spirituális mondandóját már idézett katalógusszövegében Cs. Szabó László értette meg igazán: „Hosszú évek óta figyelem fejlődését, azaz elmélyülését. S széles történelmi ismeretének állandó bővülését is. Ismerete behatol festői látásmódjába. Ezért érzékeli és érzékelteti a *Numen*-t a dolgokban. Római képein, a háztetők alól még nem emigráltak a tűzhelyőrző istenek. Még istenek laknak a Palatinus érzékeny fatörzseiben. Basilicata és Asturias parti szikláiban. S ahol a száraz, forró szelek istene lakik: a délfrancia Durance völgyben. Nemcsak néző, némileg pap is vagyok vízfestményei előtt, mintha letakart fővel áldoznék egy békeoltárnál. A színben és formában a láthatatlan *Numen*-nek.”

A piktor, aki Budapestről indulva Zebegényen át Rómába jutott, most visszaérkezett Budapestre. Egyelőre ide, a Vigilia képcsarnokába, ahol csupán fekete-fehérben láthatjuk színgazdag képeit, de – remélhetően – találkozunk majd vele a közeljövőben valamelyik neves fővárosi galériában is, és eredetiben gyönyörködhetünk fényeiben és árnyékaiban. Mert a fényt – bárhol éljünk is – nem nélkülözhetjük; Ferenczy Károly, Szőnyi István, Triznya Mátyás ajándékát nem utasíthatjuk vissza.

Költő

*Mit testem nem bírt el,
elbírt a lelkem,
mit lelkem nem bírt el,
elbírt a testem.*

*És amit nem bírt el
sem testem, sem lelkem,
szívem leszoritva,
azt elénekelttem.*

Halál nélkül

*A haláltól végigféljük
ezt a gyönyörű életet,
a félelem gyötrelmeitől
szabadulni itt nem lehet.*

*Te tudós, te világ bölcse,
derítsétek végre már ki:
hogyan lehet az élettől
halál nélkül is elválni?*

Váróterem

*Tele van a váróterem,
míg kiürül majd hirtelen.*

*Minden utas oly izgatott,
rég várják már a vonatot.*

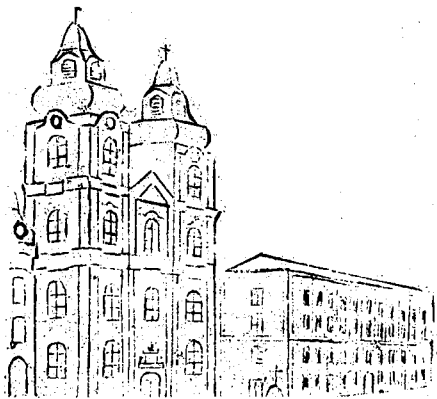
*Mennek ide, mennek oda,
mindegyik ér valahova.*

*Én sehova nem utazom,
üldögélek csak a padon.*

*Jönnek, mennek a vonatok,
én most már csak lemaradok.*

OBBÁGY LÁSZLÓ

A BUDAPESTI NÖVENDÉKPAPSÁG MAGYAR EGYHÁZI IRODALMI ISKOLÁJÁNAK TÖRTÉNETE (1831–1981)

150
éves a

magyar
egyház -
irodalmi
iskola

AZ ELŐZMÉNYEK. Mária Terézia uralkodásával kezdődött, II. József idejében pedig már tervszerűen folyt Magyarország területén a németesítés. A hivatalokban, iskolákban s az egyházi intézményekben is egyre inkább mellőzték a magyar nyelvet. Ebben a történelmi helyzetben ismerte föl néhány lelkes hazafi, hogy *nyelvében él a nemzet*”, hogy *a nemzeti nyelv és a literatura alapítja meg a nemzet nemzetiségét*” – és elkezdődött a küzdelem az elfelejtett, lenézett magyar nyelv újjáteremtéséért.

A magyar növendékpapság – a szemináriumi élet zártsága ellenére – sohasem szakadt el az élettől. A magyarság, a nemzeti újjáébredés ügye is szent volt számára. Magáévá tette Kölcsey

Ferenc eszméjét: *Idegen nyelveket művelni szép, de a hazait lehetőség gyakorolni szent kötelesség*. Először 1788 körül ejtenek szót *a magyar nyelv becséről*: *Dayka Gábor*, a költő gyűjti össze társait, és gyűléseket tart. 1814-ben *Guzmics Izidor* bencés növendék – aki Kazinczyval is levelezésben állt – *Magyar Társaságot* szervez, amely – az egyéni próbálkozásokon kívül – kiadja Berzsenyi Dániel verseit. A költő meleg hangú levélben mond köszönetet a kispapoknak. Az 1820-as évek elején *Czuczor Gergely* lelkesíti kispaptársait. A szeminárium falai között írja *Augsburgi ütközet* című költeményét, melynek ismeretében Kisfaludy „a nemzet költőjének” nevezi és barátságát ajánlja neki. 1829-ben *Ihász Gábor* indít harcot a Magyar Társaság újjáélesztéséért. Ezek a törekvések – részint a fel-fellángoló nemzetiségi viták, részint néhány előljáró értetlensége miatt – még nem érhetik el céljukat, de előkészítik a talajt, amelyben szárbá szökkenhet, majd virágozhat és értékes gyümölcsöket teremhet a későbbi nemes iskola tevékenysége.

AZ ELSŐ ÉVEK. 1831. február 25-én – jóindulatú rektoruk, *Dercsik János* tanácsára – a kispapok levélben fordulnak *Rudnay Sándor* hercegprímáshoz, aki április 27-én kelt válaszlevelében így ír: *A jeles leviták buzgóságát, melylyel a haza nyelvének fellendítésében közreműködni kívánnak, . . . igen-igen helyeslem*. És engedélyezi egy *gymnasium hungaricum* felállítását, az alapítók – huszonhét buzgó levita – nagy öröme. Az iskola hivatalos neve *Magyar Gyakorló Iskola* lesz.

Megindul a munka. A cél: teológiai munkásság – a magyar nyelv művelésével egybekötve. Az iskola szabályzatának lényeges pontja, hogy a tagok kötelesek évente legalább egy önálló teológiai munkát vagy fordítást benyújtani. A kispapok ennél többet akarnak; írnak, fordítanak lelkesen, így rövid idő alatt számos „eredeti dolgozat” és „idegen nyelvből való átültetés” áll az iskola rendelkezésére. Az első kiadvány 1833-ban jelenik meg, ezt 1835-ben követi újabb kötet, s ettől kezdve 1848-ig minden évben gyarapszik az önálló kiadások száma. A fogadtatás várakozáson felül kedvező. Többen levélben fejezik ki nagyrabecsülésüket – köztük gróf Széchenyi István –, mások – Vörösmarty Mihály, Garay János – személyesen keresik fel a kispapokat, a Magyar Gyakorló Iskola tagjait. Az egyöntetű elismerés bátorítás a jövőre: az egész hazai közvélemény várja a növendékpapság alkotó munkásságát, a magyar teológiai irodalom felvirágzását.

„ISTENÜNKÉRT ÉS HAZÁNKÉRT!” Ez az eredeti célkitűzés mindvégig jellemzi az iskola munkáját. Az 1848–49-es szabadságharc okozta „kényszerpihenőt” követően, éles nemzetiségi viták után, 1850-ben – a javasolt Egyházi Irodalmi Iskola helyett – az intézmény fölveszi a *Ma-*

gyar Egyházirodalmi Iskola nevet. Ebben a szellemben jelenik meg újra kiadványuk, a *Munkálatok*, amely által „szembeszökő volt az egyesület sikere az irodalomban... s érdemessé tette magát nemcsak a vallás, hanem a haza körül is” (Toldy Ferenc, 1874).

A kiadványok a lelkipásztorkodó papság körében is visszhangra találnak. A siker okáról szellemen állapítja meg egy ifjú levita: „Ámbár munkálatainkon csak tapasztalatlan fiatal elme dolgozik, azonban mégis valami jó és hasznos foglaltatik, mely annyival kihatóbb lesz, hogy sok más, ki egyébként soha teologikus könyvet kezébe nem vett volna, már azon viselkedéséből is, mit írhattak volna ezek a fiatalok, a kötetet megforgatja és megolvassa” (1850).

A pesti növendékpapság Magyar Egyházirodalmi Iskolájának példájára az egyházmegyei szemináriumokban is sorra alakulnak a hasonló intézmények, sőt a külföldön tanuló magyar kispapok körében is egyre népszerűbbek ezek a törekvések (Róma, Bécs, Innsbruck). *Prohászka Ottokár* 1878-ban a római Collegium Germanico-Hungaricum Magyar Irodalmi Iskolájának jegyzőjeként ír a MEI-nek: „*Maradjunk azon szeretetben, melyet sem előítélet, sem üres látszat le nem ront. Csak szoros összetartás segíthet viszonyainkban, melyek szomorú sejtelen teljes fejlődéseit e világvárosban mintegy összefoglalva s képviselve látjuk.*” Ez az összetartás abban is megnyilvánul, hogy munkájukról, életükről rendszeresen tájékoztatják egymást.

A történelmi helyzetből, a tagok felkészültségétől és hozzáállásától függően a MEI-nek voltak virágzó korszakai, csendes, de munkás évei, és voltak hullámvölgyei is. Egy ilyen kevésbé alkotó időszakban biztatja a kispapokat *Samassa József* egri érsek: „*A legszentebb ügy iránti buzgalmodat soha nyugodni ne engedjék. Mert a nyugalom nem üdíti, hanem elzsidbasztja a szellemet; pedig azon karoknak, melyek az egyház és haza épületén dolgozni akarnak, elzsidbadniuk nem illik, nem szabad!*” (1887).

1902-ben az iskola lapot indít, *Ébredünk* címmel. A próbálkozás új lehetőségekkel kecsegtet, ezért érthetően sokakat lelkesít. Egyeseket túlságosan is: a lapszerkesztéssel járó gondokkal többet törődnek, mint tanulmányaikkal. Így aztán a vállalkozás megbukik.

Nagyot lendít a MEI tevékenységén az, hogy tagjai 1905-től különböző szakosztályokba tömörülnek. A dogmatikai, a biblikus, a pasztorális, a történelmi, majd később a szónoki, a szociológiai és a patológiai szakosztályok közül mindenki azt a szakot választhatja, amelyik leginkább érdekli. Megnövekszik az érdeklődés minden téren, a kispapok újra szívesen dolgoznak. Legkiemelkedőbb a patológiai szakosztály munkája. Az első világháború éveit leszámítva, ez az „átszervezés” használt az iskola munkájának.

1931-ben fennállásának századik évfordulóját ünnepli a MEI. *Tóth Tihamér* rektor buzdítja a társaságot. A tagok a Jubileumi Évkönyv kiadásával méltó emléket állítanak elődeiknek, a *Gyakorló Iskola* megalapításával pedig új lendületet adnak munkájuknak. Ez a Gyakorló Iskola – vagy más néven: Kis Iskola – valójában egy újabb szakosztály, amely az alsóbb éveseket tömöríti. Ezek a növendékek még kevésbé kifinomult stílusban, kisebb szakmai hozzáértéssel, de annál buzgóbban irogatják dolgozataikat. A Jubileumi Évkönyv lapjain érezhető, hogy az iskola koncepciója valamelyest változott: érdeklődése a kor égető problémái, elsősorban a gazdasági kérdések felé irányul. S ez a gyakorlatban is megmutatkozik. A rendszeres szegénygondozás, a munkások segítése szívügye a nyitott lelkű kispapoknak.

1934-ben merül fel újra a gondolat: ismét próbálkozni kellene lapkiadással. Három év múlva sikerül megvalósítani: 1937. december 18-án jelenik meg a *Centralista* első száma, a MEI és a szeminárium közös lapja, amely a lelkipásztorkodó papság és a határainkon kívül élő magyar papok körében egyaránt sikert arat. A folyóirat tíz éven át, 1947-ig életképes.

Újra háborús évek következnek. A szemináriumra is bombák hullanak; sok érték, az iskola könyvtárának, levéltárának egy része is megsemmisül.

1947-ben *Néprajzi Munkaközösség* alakul. Néhány évig széles körű tájékozódást végez, a valóságos hagyományok megőrzését tűzve ki célul. Lelkesedés és idő hiánya, s talán a külső körülmények kedvezőtlen alakulása okozza, hogy ez a vállalkozás is kudarcba fullad.

JELEN ÉS JÖVŐ. *Az utolsó Centralista megjelenése óta először hallok a Nemes Iskoláról* – írja egy volt MEI-tag jubileumi meghívónkra küldött válaszlevelében. Ha ebben van is némi túlzás, az tény, hogy 1950 és 1970 között nem sok említésre méltó esemény történt az iskola életében. A hatvanas években szórványosan előfordult ugyan néhány tisztavirág életű vállalkozás – főként

egyéni szárnyprobálgatások, ezért értékelendők! –, mégis 1971 februárjában a MEI történetének leggyászosabb bejegyzése került a jegyzőkönyvbe: *„Sajnos az iskola teljesen szétszűlik. Többen már felvetették a gondolatot, hogy az iskola évek óta folyó haldoklását fejezzük be egy kegyelem-dőfessel: oszlassuk fel.”* Hála Istennek – s a következő esztendőök tevékenyebb kispapgardájának –, ez nem következett be. Sőt az utóbbi néhány év tapasztalatai azt igazolják, hogy a MEI a megváltozott körülmények között is megtalálhatja helyét és működésének lehetőségét.

Új történelmi szituációban kell felmérnünk, hogyan tudjuk folytatni a másfél százados tradíciót. Amellett, hogy elismerjük elődeink nemes törekvéseit, őrizzük lelkületüket, ápoljuk emléüket, *tudjuk-e gazdagítani* értékes örökségünket?

Elsődleges feladatunk iskolánk irodalmi munkásságának folytatása. Ez azonban a jelenlegi körülményeink között nem könnyű. Tudjuk, hogy önálló dolgozatok írása, fordítások készítése mindenképpen hasznunkra válik, hiszen ezáltal látókörünk tágul, fogalmazásunk csiszolódik, teológiai ismeretanyagunk bővül. De ez inkább a Hittudományi Akadémia szakszemináriumainak dolga. Az iskolának végzett munka – ha egy kicsit pragmatisták is vagyunk – manapság nem kamatoztatható: disszertációhoz nem használható, publikálási lehetőségünk pedig mind ez ideig nem volt. Holott akkor dolgozik szívesen az ember, ha másokat is gazdagít vele. Egy-egy értékes fordításunkkal vagy igényes eredeti munkánkkal mi is erre törekednénk. Ezért kértük és fogadtuk örömmel a katolikus sajtó – a *Vigilia* – segítségét, hogy – bár szerény formában – a MEI irodalmi tevékenységének hagyományát is továbbvihessük.

Egy irodalmi iskolának kötelessége a kapcsolatteremtés, illetve kapcsolattartás a kor irodalmi, kulturális életével. És ez nem merülhet ki abban, hogy az ilyen témájú folyóiratok külön polcra kerülnek a könyvtárban. A 70-es évek elején még vitatéma volt a MEI-ben a más világnézetű művészek, tudósok meghívása. 1973-ban, a *Maróti Lajossal* töltött est után újra kétségbe vonták néhányan az ilyen jellegű dialógus szükségességét. Pedig mennyi élményszerű találkozásról számol be a jegyzőkönyv már addig is! *Juhász Ferenc* 1972 májusában barátságos egyszerűséggel jegyzi a MEI-könyvbe: *„Ritka figyelem, ritka tisztaság vett körül. S ez nagyon kell a költőnek éppúgy, mint a költészetnek.”* Azóta egyre több emlékezetes, tanulságos estét töltöttek el a kispapok íróink, költőink – köztük *Fekete Gyula, Rónay György, Pilinszky János, Keresztury Dezső* – társaságában. A Keresztury Dezsővel folytatott beszélgetésből érdemes itt néhány sort idéznünk: *„A művészet feladata annak a megfoghatatlan világnak a lefordítása az emberek számára, amelynek valóságát így fejezi ki a Szentírás: »Az Ige testté lőn«. Ez adja a tartalom és forma kérdésének alapját és lényegét is. A maguk feladata – szölt hozzánk a költő – szintén az, hogy azt a tartalmat fordítsák le, tegyék érthetővé és megélhetővé a mai ember számára, hogy az »Ige testté lőn.«”* Vendégkönyvünkben szigorú, de szeretetteljes hangon nyomatékosítja szavait: *„Lehet, hogy kemény volt, amit mondtam, de úgy igaz a hit, ha van fedezete: éljetelek hát vele”*.

A mai magyar irodalommal s főként a *spirituális ihletettségű irodalommal* kontaktust tartani – nemes és jelentős *törekvése* ma is a Magyar Egyházirodalmi Iskolának. Természetesen ápolni kívánjuk kapcsolatunkat a katolikus sajtó képviselőivel, íróival, szerkesztőivel is. Művészeti és tudományos életünk neves személyiségei látogattak el hozzánk az „ablaknyitás” óta. Élvezetes órákat tölthettünk együtt *Borsos Miklós, Till Aran* és *Ősze András* szobrászművészekkel, *Berki Viola* festőművésszel, *Jancsó Andrienne* előadóművésszel, valamint az egyházi zene olyan kiváló-ságaival, mint *Rajeczky Benjamin* és *Gergely Ferenc*. Szívesen hallgattuk *Erdélyi Zsuzsanna, Bálint Sándor* és *Domokos Pál Péter* tanításait a néprajzról, a néprajzi munka fontosságáról. Domokos Pál Péter ezt rója könyvünkbe látogatása emlékéül 1981 tavaszán: *„Boldogan beszéltem az ifjú klerikus seregnek moldvai testvéreink szomorú sorsáról, és kaptam is ígéretet, hogy a fohász már nem marad el”*.

Gyakran hívtunk és hívtunk „szakmabeli” előadókat is. A Hittudományi Akadémia professzorainak többségét már vendégül láttuk. Hogy az egyházi élet különböző területeit megismerjük, püspökeinket, missziós nővéreket és a katolikus gimnáziumi tanárokat egyaránt meghívtunk közénk. Ezek a találkozások a lelkipásztori életre való felkészítésben segítenek bennünket.

A MEI másfél évszázada: múlt, irodalomtörténeti kuriózum, egy darab történelem a külső szemlélő számára. A mi számunkra több ennél: jelen. 150 év élő, értékes öröksége, amely kötelez. S ezért egyúttal jövő is: nem tékozlás, hanem *gazdagítás*. Hadd legyen dolguk a kétszázadik évet ünneplőknek is!

VANYÓ LÁSZLÓ

A MAGYAR EGYHÁZIRODALMI ISKOLA HAGYOMÁNYAI ÉS MAI LEHETŐSÉGEI

A Központi Szeminárium kebelében működő Magyar Egyházirodalmi Iskola tekintélyes, másfél százados múltra tekint vissza: a reformkor, a nyelvújítás, a nemzeti öntudatra ébredés századának szülötte. Az egyházi irodalom magyar iskolája akart lenni, s az is volt. A „volt” szó nem végleges ítéletet jelent, csupán az iskola múltja és jelene különbségét kívánja érzékeltetni. Nevében ott a két jelző: „egyházi” és „magyar”. A két szó kifejezi az iskola célkitűzéseit. A *Munkálatok* kötetei azt mutatják, hogy a Pesti Növendékpapság Egyházirodalmi Iskolájának tagjai a keresztény klasszikusok és a kortárs keresztény irodalom jelentősebb alkotásainak magyar nyelvre való átültetésére vállalkoztak. A fordításokkal párhuzamosan önálló tanulmányokat is készítettek. Mindezzel a magyar szellemi értékek gyarapítását, gazdagítását kívánták szolgálni. A keresztény teológiatörténet klasszikusainak tolmácsolásával a humanista tradíciót, a kortárs művek fordításával pedig a jelenben való helyes szellemi irányítást szorgalmazták. Az egyházas és nemzeti jelleg kölcsönösen kiegészítette és egyensúlyozta egymást, a kettő együtt gátat vetett mind a nemzetieskedő provincializmusnak, mind a parttalan kozmopolitizmusnak. A szellemi értékek magyar talajra ültetésének igénye koroktól és körülményektől függően különböző lehet, de aligha vitatható, hogy alapvetően szükséges. A gyakorlat bizonyítja ezt ma mind a tudományok, mind az irodalom területén. Nem tudom, van-e még nép és nyelv Európában rajtunk kívül, amely anynyi energiát fektetne a fordításirodalomba, mint mi, éppen az utóbbi időben.

Talán megbocsátják nekem, hogy azonnal meg is rekedtem egy engem személyesen is foglalkoztató területnél, a fordításoknál. A magam szempontjából tallóztam a *Munkálatok* köteteiben; arra voltam kíváncsi, vajon korszakonként milyen és mennyi volt az az anyag, melyet egyháztagyai műveiből fordítottak az iskola tagjai. Nem keveset. Megtalálható a kötetekben *Cyprianus értekezése A halandóságról* (1839), *Az Úr imájáról* írt szép könyve (1835), *Nazianszoszi Szent Gergely V. és VI. beszéde* (1840), *Fulgentius írása A hitről* (1849). *Szent Ambrusnak Az egyháziak kötelességeiről* szinte egész kötetet kitevő munkája (1858), s nem utolsósorban a legjelentősebb teljesítmény, *Szent Agoston Az Isten városáról* című nagy művének teljes fordítása három kötetben. Sok fordítás maradt kiadatlanul kéziratban is. A néhány kiragadott példa is mutatja, az iskola végzett munkáját ezen a területen is értékelni kell, attól függetlenül, hogy a fordítások nyelvezete és a fordítással adott teológiai magyarázat felett esetleg már eljárt az idő.

A 150. évforduló ünneplésekor azonban nem érhetjük be a múlt dicséretével. Azért nem, mert a Magyar Egyházirodalmi Iskola már jó ideje nehézségekkel küzd. Ezekről a nehézségekről is szólni kell, annál inkább, mert érintik a papnevelés és -képzés mai kérdéseit. A Magyar Iskola legalább egy évtizede – vagy már régebben – kritikus korszakát éli. Tagjainak irodalmi tevékenysége – néhánytól eltekintve – igen csekély. Irodalmi munka helyett alkalmi rendezvényekkel segítette magát az intézmény. Ezek hasznát nem lehet megkérdőjelezni, de az is kiderült, hogy megoldást nem jelentenek, mert az elmélyült irodalmi munkát nem pótolják, s a szellemi munka folyamatosságát sem biztosítják.

A viganstalan összkép kialakulásában azonban számos tényező közrejátszott. Az természetes, hogy másfél évszázad múltán a körülmények megváltoztak, és pedig jelentősen, az Egyházirodalmi Iskola tagjai más feltételek mellett dolgozhatnak. Maga az Egyházirodalmi Iskola sem rendelkezik olyan anyagi eszközökkel, amelyek egykor a *Munkálatok* kiadását biztosították. Publikálási lehetőség nélkül pedig az irodalmi alkotómunka előbb-utóbb befullad, belterjes önműveléssé válik. Az önképzésnek megvan a maga értéke, de a szellemi értékek természete mégis az, hogy közkinccsé kívánnak válni. Ilyen körülmények között mindenki, akinek ezen a téren igé-

Az előadás elhangzott a Magyar Egyházirodalmi Iskola fennállásának 150. évfordulójára rendezett ünnepségen, 1981. november 5-én a Központi Szemináriumban.

nyei vannak, s felméri a lehetőségeket, természetes, hogy inkább az olvasást választja, mint a tényleges irodalmi munkálkodást, még az említett aránytalanságok ellenére is. Hozzá kell vennünk továbbá, hogy a teológiai munka jellege is megváltozott, a szakszerűség követelménye háttérbe szorította az irodalmi jelleget. Az idegen nyelvű teológiai irodalom szinte áttekinthetetlené vált, s a teológus gyakorta azzal is megelégszik, ha dédelgetett témájának irodalmát nyomon tudja követni. Aránytalanul megnövekedett a receptív munka mennyisége. Nehézséget jelent az is, hogy a teológusok előképzettsége legtöbbször egyáltalán nem kedvez valamilyen későbbi irodalmi tevékenységnek. A tanulmányi időt terheli a klasszikus és bibliai nyelvek szükséges fokon való elsajátítása; ez különösen azok helyzetét nehezíti meg, akik a harmadik, negyedik évben kerülnek a Központi Szemináriumba és a Hittudományi Akadémiára. A modern idegen nyelvek tanulásában is inkább csak az elmúlt néhány évben beszélhetünk komolyabb eredményekről. A Központi Szeminárium növendékeinek nagyobbik hányada csak három, legföljebb négy évet tölt Budapesten, s szinte minden idejüket leköti a hiányzó szemeszterek és vizsgák pótlása.

Befejezésül visszatérnék a fordítás kérdésére, mert szerény keretek között ezen a téren lehetne bizonyos publikációs lehetőséget teremteni, természetesen a munkák szigorú szakmai ellenőrzése mellett, hiszen a fordítás ma igényesebb feladatot jelent, mint ezelőtt száz vagy százötven évvel, főként a teológiai kulcsfontosságú művek esetében.

A fordítás látszólag szürke munka, mégis szellemi értékek elsajátítását, közzétételét jelenti. Sok mindenre megtanítja a fordítót. Nemcsak a mű tartalmával ismert meg alaposabban, hanem egy-egy nagy szellem gondolkodásmódjával, belső világával is. Rászoktat a gondolatmenet pontos követésére, ellenőrzésére, ránevel arra, hogy figyeljünk a szerző szövegére. Éppen ez a türelmes figyelem hiányzik sokszor belőlünk, könnyen megszokjuk a felületes olvasgatást, ami legtöbbször nem több műkedvelésnél. Az sem lehet elhanyagolható szempont, hogy a fordító nem magának dolgozik, hanem éppen másoknak és másokért.

Munka közben a fordító számos hasznos belátásra juthat. Emlékszem, mennyire maradandó hatással volt rám az első ókori mű olvasása – Flavius Josephus *Zsidó háború*-ja, Révay József fordításában –, egyszerűen azzal, hogy be kellett látnom, ezen a könyvön nem lehet csak úgy átfutni, az olvasást nem én ütemezem, hanem az író. Olyan tempóban olvasható, amelyet ő diktál. Másodszor Thomas Mann *Doktor Faustus*-ánál tapasztaltam ezt. Az egyházatyák műveinek fordítása közben rá kellett jönnöm, a nagyobb traktátusok sem hosszabbak 90–100 oldalnál (az ennél hosszabb művek voltaképpen könyvfüzérek), mert ezen túl nagyon nehezen követhető és áttekinthetetlen az anyag. Úgy gondolom, kisebb lélegzetű munkák fordítására ma is vállalkozhatnának a Magyar Egyházirodalmi Iskola tagjai, ugyanakkor nem látom be, miért ne készíthetnének egy-egy jelentősebb teológiai munkáról recenziókat, melyek igen hasznosak lehetnek, miért ne állíthatnának össze szöveggyűjteményeket elmélgedésekhez? Ezzel a munkával hűségesek maradnának az Egyházirodalmi Iskola tradíciójához, s munkájuk hasznosítható volna a magyar egyház javára is.

A SZENT ISTVÁN TÁRSULAT 1982. II. negyedévében
megjelenő kiadványai

Paul Claudel: **Válogatott művei** – Saint-Exupéry: **Citadelle** – Fekete István: **Gyepelő nélkül** – Balányi György: **Az egyszerűség útja** – Szedő Dénes: **Facimbalom** (versek és fordítások) – György Attila: **Vasárnapi kenyér** (C év); **Jöjj, kövess engem** – Lévárdy Ferenc: **A magyar templomok művészete**

SZENT JÁNOS ÖRÖKSÉGE

Egyházunkban immár húsz évszázados lesz az a hagyomány, amely a negyedik evangélista nevéhez a „theologosz” jelzöt kapcsolja. Jézus tanításáról valóban aligha szólhatott volna tisztábban, *theo*-logikusabban valaki, mint a szeretett tanítvány, aki szemtanúként tett bizonyosságot a megváltás eseményeiről.

János evangéliumában szerepel többek között az a régóta vitatott eredetű teológiai beszéd, amely az itt következő gondolat sorok alapját képezi. Nem is egyetlen szakasról szólunk, hanem a Jézus és Nikodémus beszélgetése után szereplő két töredékről (3,31–36 és 13–21), melyek mindenképpen összetartoznak, s feltűnően kiemelkednek a harmadik fejezetben vázolt eseménysorból. Stílusában, kifejezőmódjában Jézus egy-egy ünnepélyesebb megnyilatkozásához (vö. 12,44–50) hasonló ez a tizenöt versnyi örömhirdetés, de hiányzik belőle az egyes szám első személyű kinyilatkoztatás, amely máshol jellegzetes eleme Jézus beszédeinek.

Szent János önálló elmélkedésével találkozunk itt, ő fűzi össze a megváltás titkáról vallott gondolatait egy tömör „kérümatikus beszéddé” – vallják ma az exegeták, kik már elég szépen kiigazították a századunk derekán kialakult fantasztikus elméleteket.¹ Talán éppen a Jézus–Nikodémus párbeszéd leírásakor fogalmazta meg az evangélista ezt a minden keresztény számára írt prédikációt, mely aztán a végső szerkesztés során két rokon gondolat révén hozzákötődhetett Jézus (3,12), illetve Keresztelő János (3,30) utolsó mondatához.

Csak távoli a hasonlóság, mely ezt a beszédet a Márk szerinti evangélium rövid summázataihoz (pl. 1,15) kapcsolja, hiszen Márknál többnyire maga Jézus összegzi igehirdetését. Különbözik ez a rész a Pál leveleinek logikus szerkesztésű Krisztus-himnuszaitól is, hiszen Szent Jánost inkább a megfontolt szavak sorozják mondatról mondatra. A történeti Jézus szerepéről elmélkedik, s Jézus szavait alkalmazza egyháza jelen helyzetére.

Valódi örömhirt mond el: az Atya eszkatologikus égi küldötte eljött, hogy az önmagába zárkózott emberiséget tanúságával felrázza, s újra a szeretet isteni életterébe helyezze (3,31–36); végigjárta megváltói útját a kereszthalálon át a mennyei dicsőségig (3,13–17); s a végső döntést, a hitet vagy hitetlenséget igényelte mindenkitől (3,18–21). Megtérésre felhívó üzenet ez az első század végén, amikor már maga az evangélista válik egyik közvetítőjévé a Jézustól érkező megszólításnak.

A Megváltó egész életrajza, evangéliuma az üdvösség bizonyosságának továbbadása érdekében készült el: „Ezeket leírtam . . . , hogy higgyetek . . . , s hogy életetek legyen”. János evangélista szerint az egyházban elhangzó prédikáció mindig Jézus mondatait frissíti fel és aktualizálja. Ezért árulkodik érzéketlenségről az, ha valaki mindenáron Jézus „eredeti szavait” (ipsissima verba) próbálja kiolvasni a negyedik evangéliumból, hogy ezekhez képest a szeretett tanítvány „saját szavait” leértékélhesse. Minden evangélium abban a tudatban íródott, hogy „aki titeket hallgat, engem hallgat”, de Szent János kezdetől fogva különösen meg volt győződve arról, hogy hallgatósága a kinyilatkoztató Jézus tanúságával szembesül. Az evangélista mondatainak igazságát az a sugalmazás biztosítja, mely a Fiú működését végigkísérő, s róla az egyházban is bizonyosságot tevő (1Jn 5,6) Lélektől ered. Más szavakkal írt ő, mint a szinoptikusok, de talán a sokszoros átelmékedés és hirdetés révén szemlélete még tisztább és objektívabb lett azokénál. Amikor pedig a jelen szakaszt elhelyezte evangéliumában, tisztában volt azzal, hogy az örömhír megfogalmazója együtt beszél Jézussal: „Bizony, bizony, mondom nektek: arról beszélünk, amit tudunk, s arról tanúskodunk, amit látunk” (3,11).

¹ Az itt közölt írás egy szövegmagyarázó tanulmány összegzése. A teljes dolgozat a MEI „Munkálatok” anyaga között szerepel.

Látni, hinni és tanúságot tenni. Szent János egy ősrégi zsidó hagyományát képviselve evangéliumát a tanúságtétel alap gondolatára építi fel. „Aki a mennyből jött, azt tanúsítja, amit látott és hallott” (3,32). Középpontba helyezi az Isten Igéjét, a megtestesült Szót, aki „köztünk lakozott” (1,14), sőt a görög szó eredeti értelmében köztünk „vert sátrat” (eszkénószon), hiszen ő lett a pusztában már előképileg ábrázolt „bizonyosság (találkozás) sátra”. Jézus az Isten megnyilatkozásának a helye, akiben mindenki megláthatta a „dicsőséget” (1,15), s így hívővé válhatott. Az evangélium első fejezete csodálatosan ábrázolja ezt a folyamatot: Keresztelő János, András, Simon, Fülöp és Natánael találkozik a közénk érkezett isteni Szemtanúval, aki kezdetől fogva az Atya kebelén volt: látják őt, hisznek benne, s ezután már tanúságot tehetnek róla. Erről az örömteli találkozásról tesz tanúságot maga az evangélista is.

Vajon a huszadik század vége táján nem efféle kérügmátikus szóra szomjazik az emberiség? Vajon nem a személyes Isten Küldöttével találkozó keresztények örömteli tanúságtételére? – Valószínűleg nem csupán üres moralizálásokat vár, hanem kristálytisza örömhírt. Nem pusztán a szexuáletikai sorompók végláthatatlan disztinkcióit, hanem magát a friss vízű forrást, a szemtanúk bizonyosságát. Persze, akit szíven talált a kinyilatkoztatás öröme, az már maga sem foghatja fel a kereszténységet pusztá tantárgyként, haldokló ideológiaként, jogi esetek halmazaként. Az ilyen ember „megőrzi szívében” a találkozás élményét, sőt „gyermekének is eszébe vési, beszél róla, amikor otthon tartózkodik, s amikor úton van, amikor lefekszik, s amikor fölkel. Jelként köti a kezére, ékesség ez a homlokán. Felírja háza ajtófélfájára és kapujára” (MTörv 6,6).

Újra meg újra hangszólítani kell az egyházban az élmény szerepét. A „látott és hallott” dolgokról tanúskodó Fiúval először találkozniuk kellett a kortársaknak, hogy lássák őt, s aztán higgyenek. Az egyháznak is az élő Krisztust kell először megmutatnia, s nem tekintélyével kell büszkélkednie a „hitetlen világ” előtt. Lehetővé kell tenni az utca embere számára is, hogy a keresztény ember személyes életpéldáját, a krisztusi közösség szeretetét s örömét látva magával Jézussal találkozhasson. Jelként kell építeni templomainkat, tanúságszerűen berendezni életünket a legapróbb részletekig. Nem öncélúan, hanem a lábakat mosó Mester szolgálatának szellemében. Liturgiánkat nemcsak érthetővé, de élményszerűen széppé is kell tennünk. Valóban rengeteg érték rejlik a köznyelvben, az utca szavaival felépített szövegekben: ám ha esetleg a modern, lényegre törő beszédmód avagy a rohanó világ kedvéért lemondunk az ünnepélyes szépségről vagy az időigényes összhangról, akkor miképp válik általunk érzékelhetővé, megtapasztalhatóvá Krisztus? Milliók várják már a kort, amikor majd újra kialakul harmónia vesztett templomainkban az a légkör, hogy „ha belép egy hitetlen, . . . arcra borul, imádja Istenet és megvallja: valóban köztetek az Isten!” (1Kor 14,25).

Ahol a kölcsönös szeretetnek és a szolgáló tanúságtételnek öröme ragyogja be a templomi összejöveteleket, ott előbb-utóbb eljut a meghívás a hitetlen Simonokhoz, Natánaelekhez: „Jöjj közénk és lásd!” (vö. Jn 1,41. 46) Mert az ilyen liturgián Krisztussal életközösségre lépő hívő képtelen tovább rejtegetni az Atya földön megjelent dicsőségét: beszél róla, akár otthon van, akár úton; akár gyermekei kérdezzék, akár ismeretlen testvérei; jelként erősíti a kezére, ékszerként a homlokára, ékességként a kapujára s ajtófélfájára. Tanúsága pecsétként erősíti a ténnyt: „igazmondó az Isten” (3,33), aki üdvösséget hozott minden embernek!

A tanúság témája. Szent János Krisztus-képe jócskán különbözik nemcsak az első naivitásban megrekedtek Jézuskájától, hanem útmenti feszületeink meggyötört arcú haldoklójától is. „Aho-gyan Mózes fölemelte a kígyót a pusztában, úgy kell az Emberfiát is fölemelni . . .” (3,14). A Megváltó keresztre emelésének gyakran visszatérő képe (8,28; 12,34; 20,9) a negyedik evangéliumban az Emberfia megdicsőülésének, a halál által meghozott életnek szimbóluma.² Nem csupán tragédia jelképe a kereszt, melyet majd a feltámadásnak kell követnie, hanem az üdvösség első lépcsőfoka. A „fölemelés” szóval János kétségtelenül utal az Ebed-Jahve dal görög szövegére: „Szolgám diadalmaskodik, fölmagasztalt lesz és nagy dicsőségre emelkedik” (Jz 52,13). A kereszt már maga is beiktatás a messiási uralomba. S így már a tanítványok földi élete sem olyan tragédia, amit majd a túlvilág állít helyre, hanem Isten nagy családjának, a szentek közösségének „gyerekszobája”: út a végső hasonlóság, a tökéletes látás felé (vö. 1Jn 3,2).

Az evangélista figyelmezteti a második ezredfordulóhoz közeledő kereszténységet is, hogy a jeruzsálemi eseményekben nem az isteni szeretet végső kudarcát kell látni. Jézus halála nem tehe-

telenségre készítet, nem a túlvilágban bizók evilági siralmaik eredményezi, hanem életközösségre hív. A szenvedéstörténet úgy zajlott le, ahogy történnie „kellett”. A keresztre feszítés, föltámadás és mennybemenetel mindenestül a végtelen szeretet megnyilvánulása volt, s mindhárom esemény – még fizikailag is – az emberiség fölemelésének aktusa lett. A keresztény bátran fölébredhet a halott Jézust mintázó ernyedtségből, mert a szeretett tanítvánnyal együtt a kereszten már a győzelem, az újjáéledés jelképét is szemlélheti. A maga kereszteit már örömmel vállaló evangélistával együtt élheti át azt, hogy Jézus ügye nem bukással, halállal végződött, mert a Föltámadott mindmáig kitart egyháza mellett (vö. *1Jn* 5,4–5).

A teológus Szent Jánoshoz társuló keresztény már e világban is életerős aktivitással képviseli, őrzi és adja tovább az üdvösség ajándékait. Pillantásával egybefogja a kereszttel szimbólumában a nagycsütörtöktől pünkösdig tartó eseménysorozat egészét. – A hat napon át munkálkodó Isten teremtése nagycsütörtökön hozta az első érett gyümölcsöket: amikor a megtestesült Alkotó kezében megszentelődött a föld termése s az emberi munka gyümölcse. A teremtés hatodik napja nagypénteken érte el alkonyatát („sötétség borult az egész földre” – *Mk* 15,33): a legvégül megalkotott embert az Emberfia épp ezen a napon tökéletesítette, őbenne az isteni képmás tükrözött vissza a mennyei Mínta szeretetét: „Atyám, bocsáss meg nekik. . .” Aztán pedig „Isten a hetedik napon befejezte művét. . .” (*Ter* 2,2). A teremtés Királya a szabbatot a sírban töltötte, isteni szent nyugalomban. „A hetedik napon megpihent. . . egész teremtő munkája után.” A szunnyadó Király megállította a teremtés óráját, a nagy mű beteljesedését jelezve. – A hét első napján, a nyolcadik nap virradatánál már az eszkaton hajnalhasadását ünnepelethették a kenetű asszonyok. A „fölemelés” nagypénteki eseménye, sőt az egész emberiség történetének évmilliói vajúdása beteljesült: Isten Fia föltámadott síri nyugalomból, s az egész kozmosz számára megnyitotta a nyolcadik, a végső napot. Az „elsőszülött” a holtak közül végleg fölemelkedett Atyjához, hogy helyet készítsen mindazoknak, akik az örök életet elnyerik. S közben népét, az ámuló tanítványokat sem hagyta egyedül: „Veletek vagyok a világ végéig”.

Az evangélistával együtt tanúskodó huszadik századi keresztény a teremtés nyolcadik napjának hevében munkálkodik. Vallja azt, hogy húsvét óta „az örök életre szökellő vízforrás” már az egyházban van, a végidő már elérkezett. De vallja azt is, hogy a Fiú minden ember üdvözítésére jött, s ezért a föltámadás eszkatologikus sodrához mindenkinek köze van. Látja, hogy egy pillanatra sem maradhat tétlen: mert az aratás sok, a munkás kevés. Tudja, hogy az egész emberiségre kiterjedő aratást sohasem szabad a munkások kicsiny számához igazítani, a világon senkit sem szabad elveszettnek tekinteni. Éjjel-nappal tanúskodik a kivétel nélkül mindenkit szerető Isten szentségéről, „mert annyira szerette a világot Isten, hogy egyetlen Fiát adta, hogy mindaz, aki őbenne hisz, el ne pusztuljon, hanem örök élete legyen; hiszen Isten nem azért küldte a világra a Fiút, hogy ő elítélje a világot, hanem hogy általa üdvözüljön a világ” (3,16–17).

Jegyzetek: ¹ J. H. Bernard (1929) és J. Gourbillon észrevételeit 1944-ben a katolikus F. R. Hoare formálta egységes elméletté, mely szerint János evangélista titkára a szerkesztőkor összekevert két papiruszlapot, s így került a két összetartozó szakasz a jelenlegi furcsa helyére. A kutatások további fejlődését és tárgyilagosabbá válását elsősorban O. Cullmann, R. Schnackenburg (*Das Johannesevangelium* I. 375) és R. E. Brown (*The Gospel according to John* p. 129) munkái alapján lehet nyomon követni.

² A hagyománykritikai vizsgálat rámutat arra, hogy az Emberfia fölemelésének szükségességét hangsúlyozó jánosi szöveg párhuzamba hozható a szinoptikusoknál szereplő szenvedés-jövedőlésekkel (*Mk* 8,31: Az Emberfiának sokat kell szenvednie. . .). Sőt mivel a Jánosnál szereplő jövedőlés nem részletezi annyira az eseményeket, mint a szinoptikusok, valószínűleg ez képviseli az ősbibliai ígérhirdetési formát.

Szikkadt bánatokból

*A lét peremén ahol
már csak néhány varázsa-vesztett
emlékem silbakol
egyetlen lépés kellene
a Semmibe de
valami okból
mindig visszaránt a Kezdet
feledhetetlen öröme
mert él az Úr ki szikkadt bánatokból
termékenyítő forrást csörgedeztet*

Salome

(R. Strauss: Hétfátyoltánc)

*Lágy teste perdül a zene szelére,
mint vízfodor, ha tenger háborog –
sorra lehullnak mind a fátyolok,
s lassan kisejlik comb, kebel fehérje.*

*Hajából illat árad, gyűjt a vére,
s Heródes újra ősi mámorok
pogány torára pezsdiül, támolyog –
s ígér, akár a Földet tőle kérje.*

*A lány szemére kérdés ül ki, hallgat:
kéjből, örömből kijutott elég...
De anyja ráság: azt tegye elé!*

*...S lezár a bárd egy csókolatlan ajkat,
keselyű-szárnyak kinn örvényt kavarnak –
s tálon hozzák a Szent aszott fejét.*

A teremtés hajnala

(Bach: d-moll toccata és fúga)

*s lebegett
az úr lelke
a vizek felett*

*ajkán a szavak
visszhangozták
önmagukat*

*s osztódni indult az örök-egy
lőn száraz s lőnek a tengerek
lőn nappal s éj fény és sötét
lőn két világ a föld s az ég
magból fű kelt csúszó s madár
nemők szerinti vadakkal*

telt meg a táj

*s a kész keret várt türelemmel
míg feltűnt benne*

a mű

az Ember

*ez volt a kezdet
s vala az úr elégedett –*

*ám Ő szétvált növő-férfivé
dalolni kezdett*

*s a végtelen zéró-sor elé
így írta le az első számjegyet*

RÓNAY LÁSZLÓ

ZELK ZOLTÁN ÁLMAI

Nemzedékünk a tankönyvekben találkozott először Zelk Zoltánnal. Sok írónak dédelgetett vágya, hogy bekerüljön az iskolai könyvekbe; számukra ez jelenti a halhatatlanságot. Zelk Zoltánnak nem használt a tankönyv. Összepréselték az olcsó papírlapok, üresen meredtek ránk a verssek, a betűkből kiszívta az életet a felcsigázott szándék. Tudhattuk-e, hogy Zelk Zoltán igenis nagy költő? Honnan sejtettük volna, hogy a patetikus költemények szerzője legszívesebben kopott tízforintosok számát figyeli, a Mátyás Iván megénekelte külvárosi tereken és utcákon kalandozik, s izgatottan lesi-hallgatja a vasárnapi meccsek titkos tippjeit, az összeállításoknak azokat a finomságait, melyeket úgysem ért meg az avatatlan?

És akkor jött az *Alkonyi halászat*. Vékony kis könyv, világoskék papírba burkolva, talán harminc vers sincs benne. Máig emlékszem, ahogy kinyitottam, s talán véletlenül, talán a sors iránnyítására a *Vendég vagyok* című verset lapoztam föl először:

*Alkonyodik. Még föllobog,
kigyúl az őszi tájék –
van-é tűz szebb és szomorúbb?
Mintha hegycsúcson állnék
avarszín éveim fölött. . .
Ki tudja, hány év vár még?
Vendég vagyok, nem tudhatom,
mennyi lesz az ajándék.*

*Csak élni jó! S ha öregen?
úgy is csak veled járnék!
És ha fejem már reszketeg?
úgy is melleden hálnék!
Milyen akkor a szerelem?
nézd, az alkonyi tájék
issza a búcsú sugarát
s mily fénylő, mély parázs még!*

*Búcsúzni sose korai,
mert mily csodára várnék?
mégsem tudom kimondani:
Isten veled fű, sár, rét,
hegy, út, folyó. . . jó ismerős,
kitől el sose válnék –
pedig talán
nem is több a halál, csupán
tikkadt vándornak árnyék.*

Aki ismeri és szereti a verset, rögtön megérzi ebben a huszonöt sorban a *Nyugat* lélegzetvételét. Kosztolányi húrnak feszülő, „pattanó szíve” éppúgy ott dobog a költeményben, mint Babits visszafogottabb, utolsó korszakában pőrére egyszerűsödött versmondatai, s a „parlando” hang, a kicsit elégikus érzés leginkább Tóth Árpádot idézi.

Egy esztendeje. 1981. április 23-án hunyt el Zelk Zoltán költő.

A halál a huszadik századi költészet egyik legjellemzőbb, ezer alakváltozatban visszatérő témája. Zelk Zoltán a halált egész fiatalon megtanulta tisztelni. Már akkor, amikor zsebében nagy nehezen összekuporgatott filléreivel feketekávé mellett ült a kávéházban, aztán hazafelé kellett rádőbnie, hogy sokan még nála is nyomorultabbul élnek vagy próbálnak élni. És a munkatábor. A mindennapi halál. A reggel kifeszülő kérdőjel: vajon lesz-e holnap? A betegség. A kórházi szobák börtön-négyszöge. Remény és reménytelenség megújuló harca. Akinek ilyen az életrajza, érthető, hogy különös affinitással foglalkozik az elmúlással.

A költő hűsége. A modern vers más, mint a régi. A költő az élet benyomásait csak parányi tudat-rezduésekben érzékeli. Ezeket a jelnyi impressziókat írja meg. Azt a folyamatot érzékelteti, vagy annak csak eredményét, amint felfogja a világot. S létrejön egy másik kapcsolatrendszer a vers és az olvasó között, aki kialakít magában egy képet az ábrázolt valóságról, s ez a kép szerencsés esetben hasonló a költőéhez, ám lehet, hogy egészen más. De nem is ez a lényeg. Idegeinkben, lelkünkben titkos rezduések hullámszerűen, s ebben a pillanatban máris megérettünk valamit a művész üzenetéből.

Zelk Zoltán és néhány nemzedéktársa azonban makacsul és eredményesen vívja utóvédharcait. Nem elégszik meg azzal az eszménnyel, amely szerint a vers olyan, mint a tenger hullámaira bizott levél, melynek borítóját, a palackot vagy kifogják, vagy nem. Az ő ideálja az a művészet, mely szívtől szívig ér. Azt szeretné, ha az általa felfogott és versbe foglalt valóságselemek az olvasó éppen úgy érzékelnék, s aztán hozzátennék a maga tehetségét, alkotókedvét. Társadalmi lehetőségnek látja a költészetet, mellyel használni, tette serkenteni lehet, egy-egy ledőléssel verssorral letörölni a sírók könnyeit, megvigasztalni a szenvedőket. Ezt a szándékosan „régies”-nek érzett versideált írja meg a *Látogató*-ban:

– *Honnan uram ilyen bozontosan?*

– *Az ántivilágból jöttem, uram.*

– *És ott mit hagyott?*

– *Ó, nagyon sokat!*

*tejelő kecskét, fölnyergelt lovat –
és ráadásul királyságot.*

– *Mi hozta? Hintó? Gépkocsi? Vonat?*

– *Nem látja fölmart, véres talpamat?*

*Gyalog jöttem én, uram, csak gyalog:
hiszen az ön költeménye vagyok!*

A „gyalogjáró Múza” képe Arany János óta sztereotípiája a magyar költészetnek. Zelk Zoltán öregedő „botos és kalapos” öregúr módjára figyel a világot. Nem a tölgyek alatt, hanem a betegszobában, ahol a maga módján új lépteket tanul:

*Barátaim azt hiszik, hogy fekszem,
nem tudják, már járni tanulok
megadóan, Isten oldalán.*

(Mert így igaz)

És éppen most tanult meg valamit, ami az egyik legnagyobb költői ajándék: a tömörséget, az aforisztikus szikár fogalmazás adományát. Némelyik verse nem több egy köznap, közlő mondatnál. Kérdez és kijelent. Mintha kedélyesen csevegne valakivel. De ezekben a szabatosan fel-tett kérdésekben és tömön-datos válaszokban örök emberi felismeréseket fogalmaz meg. Nem a filozófia szintjén; mi sem idegenebb tőle, mint a bölcselkedő hajlam. Volt ideje és tehetsége, hogy

megtanulja a hétköznapi bölcselétét, s az öregedő ember komótos nyugalmaival, mégis megragadó evidenciájával fejezi ki felismeréseit:

*Mi voltam én?
Az Isten jajongása.
Mi vagyok én?
Az Isten sóhaja.
Mi leszek én?
Az Isten némasága.*

(Kérdés)

Miközben fokozott figyelemmel és kíváncsisággal fordulunk az újabb líra formateremtő kísérletei felé, szinte észrevétlenül hagyjuk azokat a valóban nagy és maradandó verseket, melyeket a kérlelhetetlenül közeledő elmúlás prése sajtol ki a hatvanadik életévüket átlépő lírikusokból. Az életnek ilyenkor társává szelidül a halál. Karnyújtásnyira az ismeretlentől, a végső úttól, mégis érintetlenül, tiszta fényben csillognak azok az ideálok, melyekre életüket tették.

„Este s éjszaka között” születnek a versek. Az élet tapasztalatai összegeződnek bennük, de nem lemondó belenyugvással, hanem a sokat tudás biztonságával és tettekrevalóságával. Ilyenkor döbben rá az ember, mennyi mindent hagyott elvégezetlenül, milyen sokat kellene még elmondania és tennie. Az évek kérlelhetetlen csapata vonul mögötte, s ki tudja, hány adatik meg még? A sírját ásó öreg Toldi az elmúlásra gondol, de amikor meghallja a hívást, a régi frissességgel pattan ismét a nyeregbe, mert tudja, szükség van rá. Zelk Zoltán is csatázik, mindhalálig:

*Néhány hónap, s már hetven
esztendő áll mögöttem:
– hólepte számjegy – hadjárta sereg!
meddig vonulhatok előttem?
Adj istenem néhány csatateret,
hol dübörög a csönd, hol dúl a béke,
hol győztesen könyökölnek a rétre
a zsold nélkül is mindhalálig
csatázó öregek!*

Az aritmiásan verő szív, az éjszakai álmatlanság lidércei egyre nyitottabbá teszik az embert a halálra. De nemcsak előre figyel, hanem egyre mohóbban kapaszkodik az életbe, a múltba: emlékeibe. Nemcsak az üres idő követi, hanem a megélt valóság is, a tapasztalás és a tudás, melyet annál több tehetséggel tud életre hívni, minél önzetlenebbül szakít magával. Zelk Zoltán betegszobájában ott a huszadik századi magyar irodalom színe-java. Sírkövek között botladizik emlékezete behavazott tájain, ám paradox módon ezek is erőt adnak neki, hogy éljen, alkosson, görccsösen összeszorított kézzel is magasra mutassa a fáklját, melyet most ő kapott kézbe, s őriz, óv „zuhanó”-ban is:

*Ráfagy a verejték. Vacog.
Homlokán jégcsapok.
Zuhantában úgy alszik el,
markával ejtőernyőt görccsöl.*

*Meddig zuhanhat még behavazott
emlékei fölött?
tornyok, sírkövek karói fölött?*

*Földet ér-e, vagy már csapódik
sziklához?*

*s lesz, ki megleli
roncsai közt a le nem írt
megfejtethetlen szavakat –
szénné vált verseit?*

(Zuhanó)

Főhajtás a túlvilágra. Egyik „Pénteki levelében” idézi Zelk Zoltán Ady Endre négy sorát:

*A nagy Nyíl kilövi alóla
Kegyelmet egy-egy szép lovát,
De ültessz szebb lóra az embert,
Hadd vágatasson tovább.*

„Igazat adtam neki – olvassuk –. Hiszen én is így láttam őt: a nagy nyíl már az ezredik lovat lövi ki alóla, de ő mindennap új s szebb lóra kap, száll vele a ló, mert gazdája röptülni akar, át hegyeken, folyókon, tengereken, néma hazai falvakon, zajló, messzi városokon. S hogy nemcsak a lovat, de őt is célba veszik? Ki se tépi szívéből a nyilat, és úgy röptül tovább, mellében mérgezett hegyű nyilak csokrával – a halálba, a halhatatlanságba.”

Hirtelen megtorpan a száguldó lovas. A ló habosan toporzékol alatta, ő pedig leszáll, s lassan, töprengve ránk emeli csapzott, szép fejét. Így állnak előttünk a *Főhajtás a túlvilágra* íróhősei. Megindulnak. Mögöttük felnyihog a ló, s ők kötőféken bevezetik a hajdani Japán kávéházba.

Itt vannak mind. Ady, Babits, „a csillagporos szakállú” Juhász Gyula, a térdét csapkodó Tersánszky, az örök-tiszta Hajnal Anna, Déry. Legvégül érkezik Kormos István és Nagy László, őket kicsit korholva fogadja a házigazda: „ahhoz nem volt joguk, hogy ilyen korán, csak úgy búcsú nélkül odaszökjenek”.

Zelk Zoltán nem tett egyebet, mint a régi, a költő elődökét idéző verseit, melyek egy-egy nagyszerű, szürrealisztikus ötlet szülőttei, kötetbe gyűjtötte. Megjelentek már szétszórva, hol itt, hol ott, így együtt mégis új benyomást keltenek. Arra figyelmeztetnek, hogy nem elég csupán kiadni a klasszikusokat, ismerni kell emberi habitusukat is. Nem elegendő irodalomtörténeti és irodalomelméleti elemzésekben szólni szövegeikről, fel kell rajzolni emberi portréjukat, mert csak lélegzetüket hallgatva, ujjukat érintve, testi valójukkal együtt tudunk velük igazán azonosulni.

Az azonosulás alighanem kulcsfogalom Zelk Zoltán lírájában. Csak arról ír szívesen, amit megtapasztalt; alázatosan tiszteletben tartja a valóságot. Az ő számára az is tény, amit álmaiban lát, elképzél. Hiszen így is történhetett volna! Miért volna lehetetlen, hogy a holtak életre keljenek, s egy szelíd, csendes éjszakán bekopogtassanak nála az elmaradt két pengőt követelve? S miért ne láthatnánk bele az egek legféltebb titkaiba, amikor egy-egy csodálatos verset olvashatunk, amely megsejteti velünk, milyen hatalmas dolog embernek lenni:

*Ha éjszaka, ha dél,
két óriási terebély:
egy Ady- és egy Babits-vers közt
villant eget a szél.*

(Örökéletű pillanat)

„A megmagyarázhatatlan szeretet tájai”: ezt jelentik Zelk Zoltán számára íróemlékei. Titokzatos áramkör forrasztotta őket egybe, éreztetve felelősségüket, elhivatottságukat, hogy a toll fegyver, a tehetséggel jól kell sáfárkodni, mert az irodalom maga is szent hivatás, amit makacsul és következetesen őrizni-védeni illik. Amikor a csütörtöki fogadódélutánokon Babits egyre betegben, egyre kiszolgáltatottabban fogadta az ifjú költőket, s itt-ott a margó szélére írta megjegyzéseit, Európában már dörögtek az ágyúk. A kor költője azonban a Repülő kérdésre: irt-e tegnap óta? – így válaszolt: „Írtam. Mit is tehetnék?” Ez is tett volt! A minőség tiltakozása! A megőrzött eszme makacs védelme! Egy virtuális, tiszta világrend üzenetének hűséges lejegyzése! Ezt az örökséget, ezt a tiszta és érintetlen hűséget sugározta felénk a *Főhajtás*. Pedig már „nincs Vérmező menti ház, nincs lépcső, nincs ajtó, nincs szoba”. Mégis megmaradt az egykori érzés melege, mely időnként elszorítja a torkot, könnyeket csal a szembe, s rekedtté teszi a hangot.

Ahogy József Attila idézi a Mamát, ellebbenve az égi kékben, de tapintható testi jelenlétében, úgy varázsolja elénk Zelk Zoltán a tegnapi hőseit. Legtöbbjükről akkor írta az első – halotti – verset, amikor még ki sem hült a tetem, s ott feküdt a kínok keresztyén, átvért gégével a kórházi

ágyon, vagy papírral letakarva a szárszói állomáson; tragikusan, mégis megszépülve, örök távolságok igézetében. Az első szó mindig a fájdalomé, a hiányérzeté: a veszteség megfogalmazása. Ám ahogy telnek-múlnak az évek, a halottat megint életre keltik emlékeik, s most megtapinthatjuk őket, testi valójuk mellett lassan szövődő legendájukkal is szembesülhetünk.

Zelk Zoltán íróversei ugyanis jó néhány legendát tartalmaznak; ebben igazi mester a költő. A legendát tünékeny képpel fejezi be, az időtlenségbe tágítja, s vele együtt mi is várhatjuk, mikor jön ismét a mennyei konflis két utasa: Hunyady Sándor és Krúdy Gyula:

*A végét mondom már csak,
mikor Krúdy és Hunyady
éppen konflisba szállnak
s én mondanám, hogy Köszönöm,
de mire szót találok,
a fellegek közt viszi már
a ló a két varázslót:
a konflist is az ÖTÖS,
ő röpti az égen...
s én állok csak, mi mást tegyek,
számolva tenger pénzem.*

(A költő szerencséje)

Mondjuk meg őszintén: igazi merészség kell ahhoz, hogy valaki a vers befejezését az égi távlatokba nyissa. Rendszerint dilettáns fogás harangzúgással, váratlan aránymódosítással végezni a költeményt. Zelknél nem. Utolsó köteteiben magától értetődő természetességgel és a tőle megszokott szerény alázattal kopogtat a mennyei ajtókon, melyek résnyire nyílnak előtte, hogy be-számolhasson nekünk, mit látott portyázása során. Talán ebben sem Zelk a legelső a magyar irodalomban; Kosztolányi példáját kell idéznünk, aki a beleérzésnek ritka magaslatán idézte meg Osvát Ernőt és Somlyó Zoltánt. De ő csak kirándult a holtak birodalmába, Zelk Zoltán azonban félig-meddig teljes jogú polgár itt, aki mennél többet parolázik a kedves halottakkal, minél ott-honosabban jár-kezel az elíziumi mezőkön, annál pontosabban, életszerűbben számol be felfedező útjainak tanulságáról.

Ha a végső szerkezeti elemekig követjük nyomon verseit, alighanem egy emlékmorzsa s egy nosztalgikus sóhaj maradna kiindulópontnak. Művészete épp abban áll, ahogy megteremti a verset, idevarázsol tenyerünkbe egy csillagtörmelékét. Hadd kövessük nyomon ezt a versépitő módszert a kötet egyik legszebb darabjában, a *Szabó Lőrinc*-ről írt szonettben:

*Börtönben csapott rám a hír: meghaltál,
nem beszélhetek többé már Veled...
Te szembecsüngő haj, görnyedt-magas váll,
csontos nagy arc: csupán emlékezet,*

*csak emlék leszel számomra te is már,
mint emlék három éve Nagy Lajos,
kivel zokogni hányszor összebújtál,
miként te irtad azt: „Ronccsal a roncs”?*

*Ma vagy holnap fektetnek a Verembe,
gyászszó kondul, száll ének fellege –
de a te sírodhoz úgy illene,*

*ha csak egy percre is visszalebegne
zöld szárnyain a nyár s fölzengene
gyémántköszörűn a Tücsökgzene!*

A vers lényege, indulati alapja ez a két sor: „Börtönben csapott rám a hír: meghaltál,”; „csak emlék leszel számomra te is már”. Ehhez illeszti a másodlagos, reflexív elemeket: „nem beszélhetek többé már Veled”; majd az emlékek síkján halad tovább a vers, hogy végül belengje a leírást a „csoda” igézete: „ha csak egy percre is visszalebegne / zöld szárnyain a nyár s fölzengene / gyémántköszörűn a Tücsökgzene.”

A költemény rétegeit a következőképp szemléltethetjük:

Alapélmény: a közlés színtje

Reflexió: meditáció szintje
Emlék: meditáció szintje
„Csoda”: képzelet szintje

A *Főhajtás* mindvégig e szinteket kombinálja, a versek csattanóját majdnem kivétel nélkül egy, a valóságtól független szellemi rétegbe transzponálva. Zelk Zoltánnak talán legnagyobb erőssége a kompozíció; a látszólag egyszerű, kristálytisztá, áttekinthető költemények az érzelem és a gondolat különböző síkjait vetítik egymásra, hogy a költő végül új dimenziót teremtsen, melyben mindezek érvényesek, de az értelmezés magasabb fokán. Hol játékosan, mint a *Halálúzó furulyában* („*Hol Tersánszky furulyál, / iszkol onnan a halál, / nem egy hétig, nem egy évig, / örökétig áll a bál!*”), hol balladai, tragikus hangon, mint a *Nagy Lajos a kávéházban* befejező soraiban:

*Látom, elindul lassúdan,
a kocsúton át –
intsék le a gépkocsik
zúgó áradatát,*

*míg általér! –, kiáltanám. . .
de bőg, de kavarog
az ár. S ő megy-megy öregem,
hullámok közt, gyalog.*

Éppen ebben a zárlatban érhetjük tetten Zelk Zoltán emlékező gesztusának egyik legjellemzőbb elemét: nyugodt biztonsággal, higgadt értelmezéssel él szentírási reminiscenciákkal, képekkel (itt például a hullámokon járó Krisztus képe sejlik föl az olvasói tudatban) anélkül, hogy elveszítené a józan, a mindennapi élettel való kapcsolatát.

Fény és homály. A *Főhajtás* egyik legszebb verse hétfőn született, amikor megszólalt az „áram-ütötte telefon”, s „pernyeszín szavak” tudatták a halál által „mustrált” költővel: *Meghalt Nagy László!*

A vers gondolat-töredékekből épül, akárcsak Zelk Zoltán sok hasonló, a betegágyban született költeménye. Ez a töredékesség azonban a lét, az élet mozaikszerűségét sugallja, az eszmélkedő, de teljességet áfogni aligha képes ember megújuló gondolati harcát; önmagával és az élet paradoxonával vívódó életérzését fejezi ki.

Életünkben ellentétes, egymást rontó és kiegészítő princípiumok egyesülnek. Ahogy két töredékében olvassuk:

6.
*Illik a léthez a homály,
az ablakot megszálló
pirosszegélyű alkonyat.*

7.
*Illik a hallgatás –
a mindent elmondtunk
egymásnak csöndje.*

Pilinszky János egyik prózai írásában esik szó a hallgatásról, a véglegesnek hitt csönd apológiájaként. Ahogy a költő megfogalmazza: vannak az életnek olyan határesetei, amikor a csönd kifejezőbb, mint a leírt vagy kimondott szó, amely a maga törékeny és esendő voltában amúgy sem képes kifejezni érzéseinket, s nem biztos az sem, hogy megteremtí a kapcsolatot közlő és befogadó között.

Zelk Zoltán a csendet bírja szóra, a megfogalmazás, a leírás pillanatában megtöri a hallgatást. Bizonyosak lehetünk azonban abban, hogy az élet és a halál ellentétének ez a sokoldalú körüljárása és megfogalmazása az ő töredékeiben is megteremtí azt a szövetséget, mely észrevétlen szálakkal fűzi össze a gondolkodó emberiséget. S lehet, hogy egyik alapérzése a halálfélelem, de az is bizonyos, hogy pontosan tudja, a láng nem alszik ki sohasem! Továbbadják egymásnak a költők, akik teljesíteni akarják küldetésüket, az értékek őrzését:

*Iszkáz fölött és Óbuda fölött
egyik perc másik percnak adja
kanóca lángját.*

Melegít ez a fény? Talán nem. De tétova lobogása, parányi jele is bizonyosága az emberi hitnek és nagyot akarásnak.

„KIS MAGYAROK”

Ha átnézem a vasárnapi újságokat, okvetlen fellapozom a gyermekmellékletet is. Hiába szomorít el minden alkalommal a gyerekeknek szánt lelketlen és ostoba diletantizmus, megmaradok e szokásom mellett. A mese szívügyem, a vers mellett legkedvesebb műfajom s Babits „pöfén” beszélő füstjére emlékezve nem tudok belenyugodni, hogy a napilapok meseoldalait odavetették a mindenhonnan kiszorult diletánsoknak.

De lehet ennél rosszabb is, új – gyermekmellékletben új – műfaj jelentkezett nemrégiben egyik napilapunk gyermekoldalán, a világszemléleti alapon álló publicisztika. A legitimizmus napilapjáról, illetve „kis magyarok”-nak szánt oldaláról van szó. Az oldal élén, a szokásos mese helyett *A kolduló gyerekek* című elmefuttatást találtam, amely... De talán idézek belőle néhány részletet:

„Nem azért koldulnak, mert szegények, hanem azért mert rosszak és cukorra, mozira költik a pénzt, nem pedig kenyérre, hiszen az megvan otthon nekik.”

Hát nem elvetemült kölykök? Cukor kell nekik! Mégha meserovat-szerkesztő bácsik lennének, de gyermeklétükre cukrot szopogatni... Felháborító!

„Vannak, akiket dologtalan, lusta szülei küldenek el koldulni, hogy legyen pénz utalra, mert a sok-sok két fillér pengőkre is feldag...” „ha rendőrt látnak közeledni, elszaladnak.”

Ami szintén elvetemültségük mellett bizonyít. Nem attól félnek, hogy beviszi őket a rendőrbácsi, hanem kitudódik majd, hogy otthon kenyér van az asztalon, a pénzszekrényben pengőkre duzzadt kétfilléresek. S ezt bizony, röstellnék nagyon.

„Aki igazán szegény, arról ma már a hatóságok gondoskodnak, tehát az a gyermek, aki ma is koldul, a jószívű emberek pénztárcájának ellensége.”

Tanulság, kis magyarok: nincs gazdag és szegény ember, csak jószívű emberek vannak és a jószívű emberek pénztárcáinak „ellenségei”. „Ma már” koldusrendelet van, aki hajdan igazán szegény volt és kéregetéssel összeszedett napi egy-két pengőt, – ma már – havi három-nyolc pengőt kap az eljáróságoktól...

Végül, a nemes lelkű szerző óva inti kis olvasóit: „Ne kérjetek számukra két fillért... Menjete el mellettük szótlanul...”

Hat nappal ezelőtt olvastam ezt a *Kolduló gyerekek* című gonoszságot, egy hét csitítására volt szükség, hogy ne fölháborodva idézzem a fenti sorokat. S bárhogyan fáj nekem a meseírás züllött állapota, mégis buzdítnom kell hazai „meseköltőinket”: Föl a munkára! Gyártsatok még több „mesét”, nehogy hely jusson hasonló – kétségtelenül őszinte, szívből fakadó – művek közlésére.

Nyugat, 1937

Ó, régi-régi délelőttök...

Ó, régi-régi délelőttök...
A Nap kibontotta haját,
hogy hegyre-tóra ráterítse –
de a költő még paplanát
húzta orrára és fülére
s tán sóhajtott is egy nagyot.
S aludt tovább. Az ágya szélén
három kis árnyék ballagott.

És lopva homlokára másztak
s játszó kölyök-árnyak között
ott botlott egy sánta szellőcske:
az ajtónyíláson szökött
be a szobába, hajnaltájban –
a dalnok akkor tért haza.
Vetközni kezdett s közben minden
bűtorhoz volt egy-egy szava:

.No, öreg asztal, fáj a lábad?
búsulsz-e még szegény kredenc?"
Beszélgetett a bűtorokkal,
akár Asszisi Szent Ferenc
a madarakkal. S mondjam-e,
hogy a szekrény, székek, asztalok
mind szárnyrakeltek... úgy sem hinnéd...

Ó, régi, régi hajnalok!
Ó, régi, régi délelőttök!
Kövér párnának jó szaga!
Most már este kilenckor fekszem
s nem alszom egész éjszaka...

(1937)

Számadás

Amit csak szemmel érsz el:
Próbáld letépni kézzel,
Ami elérhetetlen,
Azt megleled szívedben.

Amit közel vélsz: messze,
Amit soknak tudsz: egy se
Nincsen más, csak káprázat:
Házad az, földed, házad.

A légben verj hát sátrat,
A semmiben törj ágat –
Ha földön gyújtasz lángot:
Vaknak gyújtasz világot.

Amit lélekkel érsz el:
Azt markold szemmel, kézzel,
Mert mit is érsz e léttel,
Ha majd koldusként mégy el?

(1936)

*Kásásodik a víz, kialakul a jég
és bűneim halállá állnak össze*

József Attila

József Attila költészetét 1935-36-ban szinte betölti az ártatlanság bűn-büntetés kérdésköre: előbb a kifejezetten ezzel a témával foglalkozó szonettekben és az ugyanekkor megelevenedő anya-komplexumban, később, burkoltan, a 36-os év főleg Gyömrői Edítchez írott szerelmes verseiben. Úgy tűnik, ez a két év egy különlegesen mély, megrázó érzelmi vihar időszak, melyet az elmagányosodás, a kiszolgáltatottság végleges mélységű átélése és a feszülő, ambivalens lelki tartalmak kirobbanása, vállalt kimondása jelez. 1937 eleje aztán, feltehetőleg a katartikus örvény reakciójaként, érzelmi megbékélést tükröz: a Flórához írott versek nagy részében olyan emelkedett, himnikus hang szólal meg, mely már-már emberfeletti, minden szubjektivitástól elszakadt megnyugvást, kinyílást tükröz. Ugyanebben az évben, 1937-ben kezdenek sűrűsödni a halállal foglalkozó megnyilvánulások, szintén az előzőeknél nyugodtabb, oldódást, megpihenést sejtető hangnemben. Mintha valósággá válnék az, amit a költő egy Flórához írott versében így fogalmaz: „én, aki vele mind csak hadakoztam / kibékülnek a haragvó halállal”. Tükröződik ez a változás a kései versek formájában, szóképzésében, megfogalmazási módjában is. Az emberfeletti fájdalom, melynek vállalása és megszólaltatása József Attila egész költészetét jellemzi, itt már nem feszültség, hanem beletörődés, elfogadás; a költő – belülről – maga kezdi közelgő halálát építeni. Nem azt állítjuk ezzel, hogy a valóságos, a szárszói meghalás, a végzetes decemberi estének történései ennek a belső halált vállaló lelki folyamatnak közvetlen következményei; hiszen maga a halálhoz vezető út, a tett (akár tudatosan, akár véletlenül történt) bizonyos, hogy nem a beletörődés megbékültségében ment végbe. Azt azonban állíthatjuk, hogy az utolsó évben József Attila foglalkozik a halállal és elfogadja azt, s ha úgy is, mint életének, belső életképtelenségének belátott folyományát, ezek a saját életben, magatartásban gyökerező okok egészen más aspektusban jelentkeznek, mint a csak egy-két évvel korábbi bűn-büntetés gyötrelmek.

A kétféle magatartás metszéspontján áll-e az idézett töredék?

Mintha mindazt tartalmazná és mindazt elmondaná, amit József Attila bűnről és halálról élete utolsó éveiben elgondolt és átélt; mintha az utolsó három-négy év szenvedéseinek s e szenvedések gondolati racionalizálásának tökéletes foglalata lenne. De nemcsak foglalata: a bűn és a halál itt olyan kapcsolatban áll egymással, melyhez hasonló csillagállást nemigen találunk ebben a költészetben. Ezért is olyan rejtélyes ez a két sor – nemcsak minden szavában, hanem minden hozzá kapcsolódó asszociációban is ráismerhetünk József Attila világlátására, de éppen ez az ismerőség teszi izgatóvá azt, ami más, ami nehezen meghatározható benne.

Keltekzési idejéről két véleményt ismerünk. Az Akadémiai Kiadó kritikai kiadása (szerkesztette Szabolcsi Miklós) az utolsó szövegek. Stoll Béla kronológiája az 1932-33-ban írottak között közli; pontos datációja egyelőre nem ismeretes. Stoll a kézírás jegyei alapján állítja az 1932-33-as keltekzési időt – maga is fenntartva a további vizsgálatás lehetőségét. Ha filológiai és grafológiai adatoktól eltekintve megkíséreljük stilisztikai és tartalmi jegyek alapján valószínűsíteni megírásának idejét, igen nehéz feladatra vállalkozunk, elsősorban azért, mert mindkét időpont mellett és ellenük is túlságosan sok érvet találhatunk.

Mindenekelőtt a két sor töredékjellege is szokatlan, szinte kétséges. Tartalmát és a képiséget tekintve ugyanis annyira egységes, lezárt, annyira befejezett, hogy egyrészt, magában véve mint teljes értékű közlést, teljes értékű műalkotást kell látnunk, másrészt: ebben a formában nem is képzelhető semmiféle ismert, akkoriban készülő, vagy már elkészült vers részének. A József Attila

la-i forgácsok későbbi beépüléseit a nagyobb versekbe (eredeti vagy variált formájukban) majd mindenütt megtaláljuk. A legutolsó töredékek közé azonban elhelyezhetnénk, különösen az egyik legutolsó töredék, az *Édesanyám, egyetlen, drága* kezdetű mellé (itt szerepel a Szabolcsi szerkesztette kötetben is) – ez utóbbi is hasonlóan rövid, végleges, lezárt szövegnek, ha külsődlegesen nem is címmel jelzett, versként reprezentáló költeménynek hat. Mintha ezek a külsődleges szempontok, a közlés, kötetbe rendezés, a költőnek olvasóra számító szempontjai már eltörpül-
nének a közlés – a mind tökéletesebb és letisztultabb közlés – belső indítékai mellett. Az utolsó időszakot sejteti a tartalom is, ha nem is közvetlenül, inkább megfogalmazásának módját tekintve. A bűn–büntetés kérdésköre, mely valamilyen, sokszor rejtett formában a harmincötös-harminchatos évek majd minden versében felbukkan, harminchétben érdektelebbe válik – legalábbis sokkal kevésbé fontos problémává. Kevesebbszer és mintegy megszelídítve bukkan fel, rezignáltabban – mintha a kifejezés erőfeszítése már nem a bűnre, hanem valami másra, élet-halál, Isten-ember relációjára koncentrálna: *Tudod, hogy nincs bocsánat / hiába hát a bánat. / Légy, ami lennél: férfi. / A fű kinő utánad. // A bűn az nem lesz könnyebb, / hiába hull a könnyed. / Hogy bizonyosság vagy erre, / legalább azt köszönjed.* Persze, merev határvonalat nem húzhatunk: hiszen a *Bukj föl az árból* című vers: *És verje bosszúd vagy kegyed / belém: a büntelenség vétek! / Hisz hogy ily ártatlan legyek, / az a pokolnál jobban éget* – kiváltképpen a második sor felkiáltójelével a letragikusabb érzelmi viharok idejét idézi. Sorolhatnánk még példákat – de bármennyire is élő maradt a bűn kérdése, mint önkifejező szimbolikus motívum biztos, hogy veszített erejéből, s töredékünkben is, motivációja az érzelmek kezdetben szinte kizárólagos tartományából inkább egy másféle, nyitottabb, morális lelki szféra felé húzódik át. Az első, a felületes megközelítés szintjén mintha ez a két sor semmiféle feszültséget nem – csak emelkedettebb, az élet minden titkát magában foglaló bölcsességet tükrözne, mintha – s ez az olvasat egy bizonyos szintjén kétszertelenül így értendő – a „bűneim” itt a szubjektum esetlegességétől megszabadult bűnt, egy nemcsak metafizikailag, hanem fizikailag, valóságosan is érvényes létállapotot jelentene.

Ez a letisztultság, végérvényesség, amit a halál elfogadásának, megértésének, belátásának is mondhatunk, rokonítja a töredéket az utolsó versek tisztult, rezignált attitűdjével. Ezt érezzük hangvételőben, érzelmi fedettségében – van azonban olyan vonatkozása is, melynek alapján nem elképzelhetetlen az, hogy valóban a harmincas évek első harmadában keletkezett. Ez a vonatkozó a József Attilára oly jellemző kettős szemléletbeli sajátosság főleg az 1933–34-es „nagy” versekben, az *Ódában* a *Téli éjszaká-*-ban kezdi költészetét jellemezni. Lényege egyrészt a kifejezésnek a költemény belső formájában (a képi kifejezésben) tükröződő analógiás jellege, másrészt az ehhez nagyon közel álló, a világ látásában, érzékelésében megnyilvánuló inherencia. József Attila világmésképe és ezen át képalkotásának analógiás jellegét – azt a sajátosságát, hogy a külső és a belső világ történéseit egyazon, homológ, egymással egyenértékűnek kifejezhető rendszer részeinek látja, ezzel kapcsolatos világba helyezettségét, a létérzékelésében megmutatkozó anyagszerűséget, s azt, ami ezzel látszólagosan ellentétes – valójában azonban még inkább az anyagban-létezés bizonyítéka: hogy a látszólag nem anyagi, transzcendens létformák hordozója is anyag, az *Óda* világmésképevel kíséreltük bizonyítani.* József Attila látásmódja szigorúan a föld látható-érzékelhető formáihoz, a térbeli struktúrákhoz kötődik, mindazt a bonyolult nem térbeli, nem materiális tartalmat, a transzcendencia sejtelmét, amit költészete kifejez, ebben, az anyagi világ rendszerében tudja – nemcsak elmondani! – megélni. Nem azért, hogy a kifejezés formáihoz analógiákat vagy szimbólumokat teremthessen, hanem azért, mert a költőt betölti a világ mint rendszer. Látásmódjának egyik legfontosabb sajátossága éppen az, hogy azt a transzcendens élményt, amit általában az anyagon kívülre vagy felülre, vagy az anyagi világtól elszakadottan az ideák világára szoktunk transzponálni, ő az anyag kimeríthetetlenségében, nem a kívülre helyezettségében, hanem az egymásban foglaltságban érzékeli. Ezért is tartjuk oly jellegzetesnek, költészete látásmódjára annyira jellemzőnek az *Óda*-nak ezt a sorát: „Lényed ott minden lényedet kitölt”.

Ugyanez az anyagot kitöltő, átlenyegítő, egymásban foglaltságot sejtető világerzékelés nyilvánul meg ebben a kétsoros töredékben. A természeti és az elvont kép, a fizikai és a metafizikai itt nem analógiás – vagy pontosabban: nem csak analógiás – kapcsolatban áll egymással; s ez nem

* A szerzőnek az *Óda* világméképet elemző tanulmányát 1981. májusi, júniusi és júliusi számunkban közöltük.

csupán a két sor egymáshoz való viszonyából, hanem a tartalomnak és a sorok kapcsolatának egymásra vonatkoztatásából is kitetszik. A külső és a belső, a töredék első és második sorának mondanivalója nem a kifejezés, hanem a létezés szintjén felel meg egymásnak: a két kép ugyanannak a folyamatnak, a kihülésnek, eljegecesedésnek a leírása, s a versbeli helyzet éppen a *folyamat* fontosságát – a létformának, az anyag benső átrendeződésének, önmagából kialakuló sűrűsödésének, önmaga lényegéből következő halálának törvényszerűségét érzékelteti. A töredéknek – talán nem hat profanizálásnak, ha ezt a szót használjuk – legnagyobb bravúrja, hogy a külső és a belső világ analógiás egységére képes a világnak egy másféle külső – belső valóságát rávetíteni. A külsőbb körön: a természeti kép vezet el a belső történéshez; a belsőben: mindkét szférában, a természeti és a lelki szférában is belső történést látunk, olyannyira belsőt, hogy ez a „bent” nem mint forma vagy edény, nem mint hely, hanem mint minőség jelenik meg előttünk: a bensőség az egyneműségben, az anyag homogenitásában, csak a szavakkal láthatóvá tett, valójában láthatatlan mélységben érvényesül. Mégis – és ebből fakad a töredék költői szuggesztivitása! – az első sor természeti képében rendkívüli erővel üt meg a képszerűség. A kásásodó, sűrűsödő víz visszatevő, baljós képe a költőnek: *„A tó jegét kásás hó fedi”* (Töredék 1932–33-ból), *„Csak egy ladik, mely hallgatón / kotyog még a kásás havon / magában”* (Holt vidék, 1932). Ugyanennek megfordításaként értékelhetjük a Flórához írott vers vidámabb oldottságát: *„Roskad a kásás hó, csepe-részet a bádogeresz már”* (Flóra, Hexaméterek, 1937). A *Töredék* kásásodó vízének képe valóban látható-érzékletes tény közöl, de olyant, amit nem szoktunk látni és észrevenni, aminek láthatósága rejtett mezőben, a felszín alatt nyilvánul meg; mintegy a költő szavai teszik *szavakkal* láthatóvá.

Egyszerűen úgy mondhatnánk, a képnek, a meglátásnak, s ezeken át: a vers tárgyának váratlansága üti meg az olvasót; s megüti formájának véglegessége, lezártága miatt is. Az első sor egymást fedő két félsora között formailag is sokszoros összefüggés és megfelelést találunk: a két hatszótagos félsor pontosan egyforma lejtésű, 4+2 szótagra tagolódik; kezdetük alliteralizál, a két utolsó egyszótagos szó távolról ugyan, de összecseng; ezzel sor eleji és végi összehangzást sejtet, önmagába zárja, de párja felé nyitja is a verset. A *k* hangzók keménysége, a víz, a jég képzete sivár, merev, dermedt világot varázsol körénk; s mintegy ennek részeként, a vershelyzet, a formális megfogalmazás, az állítás prózai lejtése szerint is ezzel teljesen egynemű valóságként: „és bűneim halállá állnak össze”. Nemcsak a hangzási effektus, hanem a képek tökéletes megfelelése is egymás mellé helyezi a két sort: pontosabban a hármat, mert a második sor képi-mondandói egysége felől nézve, az elsőt inkább kettőnek, az egész töredéket rejtetten háromsorosnak olvassuk. Igen finoman, az első két félsor hasonlóságában rejtett folyamatosság, időbeli előrehaladás van (hiszen *előbb* kásásodik a víz, *aztán* alakul ki a jég), és ha valóságosan nehéz is itt nemcsak időbeli, hanem célszerűségi, teleologikus előrehaladást feltételeznünk, a kásásodó vízből a jég összeállását mégiscsak egymásból következő folyamatnak érezzük – tehát az időbeli mellett a teleologikus előrehaladás, a két félsor összecsengése miatt a harmadik, a hosszabb felé történő gyorsított előrelépés – mindez a második sor állítása felé hajtja, sietteti a költeményt. Mintha a felszín alatt az első sor alig hallható crescendóként szólna a második mélyebb és erőteljesebb hang kitartása felé. Az első két kép teljesen „külső”, természeti jellegű – de már ez magában foglal egy belsőségességet, éppen azzal, hogy látványt, de általában nem látott, elfeledett látványt jelenít meg. Ez a bensőségesség mintegy előkészíti hajlandóságunkat, várakozásunkat arra, hogy most már a benső világba lépünk azáltal, hogy egyedül itt birtokként, az én részeként grammatizált szóról: *bűneimről* olvassunk; de azáltal is, hogy a hideg környezetben (a két félsor hangulatát a *k, g, l, h, n* hangzók határozzák meg) egyedül ennek, a „bűneim” szónak vannak meleg tónusú, a testiséget érzékeltető *b* és *m* hanghatásai. A *b* és az *m* általában is, de különösen József Attilánál meglehetősen jellegzetesen az érzelemre, intimitásra, közvetlen testi kapcsolatra utaló hangok – bár inkább az érzelmi kapcsolódás intenzitására, mélységére, mintsem pozitívitására jellemzőek. (Csak kiragadott példaként: *„Bogár lépjen nyitott szemedre, zöldes / bársony penész pihézze melledet. / Nézz a magányba, melybe engem küldesz / fogad morzsold szét, fald föl nyelvedet”* [Magány].) A *bűneim* belső szférájából aztán hirtelenül ismét az *én*-en kívül álló, annál hatalmasabb, világméretű létezés körébe lépünk. A *bűneim* feltételezi, hogy a halál a személyes bűnből fakadóan maga is személyes, a költő, az én saját halála – csak hogy, mivel itt már nincs birtokosság, és mivel előtte volt, a kontraszthatás azt szuggeralja, hogy ez a halál egyszerre személyes és

személy fölötti, nem az én, de nem is csak az ember része. Kialakul a jég, kialakul a halál, s ahogy a víz több itt pataknál, tónál: maga az őselem, úgy a halál is több a személyesnél: őssállapot, a világ megdermedése, saját anyagának átrendeződése.

Az a halálképzet, mely ebben a töredékben – különösen első sorában – megjelenik, annál tragikusabban és elidegenítettebben, a rilkei „saját halálra” emlékeztet. Hiszen ez a halál oly módon érlelődik bennünk, mint létünk lényege: sűrűsödik, kásásodik, maga az anyag, a létezés alakul át – de bennünk, a világ és a saját életünk törvényeinek következtében –, s éppen mert saját törvényei szerint, az átalakulásban is azonos marad önmagával. Ez a bennünk és a természetben érlelődő, azok saját anyagából kristályosodó halálképzet itt megtévesztően rokonítja Rilke és József Attila világképét – holott éppen ebben a nagyfokú közeledésben derül ki az, hogy alapjában állnak távol egymástól, talán azt is mondhatnánk: állnak szemben egymással. A rilkei „saját halál” ugyanis önmagában nem morális tény: legfeljebb vállalásában, elfogadásában az. Az ember világba helyeztettségéből, világba küldettségéből fakad – és mint létünk csúcsa, kiteljesedése szakrális jelentőségű. József Attila számára – itt, ebben a töredékben – a halál a külső és a belső világ másféle egységében mint olyan következmény, mely éppen létünk nem-természetességéből (vagy talán helyesebb, ha így mondjuk: nem-természetiségéből): a bűnből fakad. A bűn-büntetés komplexus legkétségbeejtőbb és leginkább végérvényesnek ható tanulsága ez a két sor: egyrészt, a bűnről szólva, annak legnagyobb, világi és transzcendens értelemben is visszavonhatatlan büntetését mondja ki; másrészt, a halálról, annak megváltatlanságát, feloldhatatlanságát. Ez a József Attila-i halál nem az élet megváltódása, nem megpihenés, még csak nem is elmúlás: maga a megsűrűsödött, megfagyott, dermedt (tehát örökre visszafordíthatatlan) bűnösség.

Ez a töredék talán a magyar irodalomnak legmélyebb moralitású két sora – a bűn megváltatlanságáról, legmélyebb lényegéről szólva életünk megváltatlanságát, lényegét mondja ki. Ugyanakkor azonban, mivel minden élet halálba torkollik, a bűn kényszerűségét is ki kell mondania, a büntelenség lehetetlen voltát – hiszen lényünk maga merevedik bűnné, olyan kényszerűen, mint a hideg, a tél hatására a kásásodó vízből kialakuló jég.

Ha a harmincötös-harminchatos versek ártatlanság-bűn-büntetés komplexusát hajlamosak vagyunk is némiképpen külső, elsősorban freudista hatásra létrejött olyan gondolati képződménynek felfogni, mely valójában az alig elviselhető szorongás és ambivalencia racionalizálási kísérlete, ennek a két sornak meg kell győznie bennünket a probléma valódi mélységéről, arról, hogy ha annak elsősorban pszichológiai motivációját tartjuk is fontosnak, nem tagadható a valóban morális kérdésfeltevés súlya sem. Kérdés, hogy a kialakulóban lévő, már megfogalmazott bűnösség-probléma mélyült-e el az *én*-től elszakadt filozófiai gondolat költői megfogalmazásává, vagy az eredendően filozofikus-transzcendens érintettség fokozta-e odáig a költő érzékenységét, hogy szubjektív feszültségeire a moralitás gondolatkörében keressen megoldást. Meglehetősen nehezen, inkább csak negatívumokkal definiálható az, hogy 1935 körül, ezeknek az éveknek rendkívül feszült *én*-közelségében mit jelentett József Attila számára a bűn fogalma. Annyit bizonyosan tudunk, hogy ebben a vonatkozásban nincs társadalmi tartalma (más jellegű verseiben határozottan van: pl. *Ős patkány terjeszt kört miközttünk | a meg nem gondolt gondolat* – de nem vitatható el a politikai tartalom ettől a bűnösség-képtől sem, bármilyen közel is áll a freudi gyermekiség-képhez: *Nézz a furfangos csecsemőre | bömből, hogy szánassa magát | de míg mosolyog az emlőre | növeszti körmét és fogát* [Ős patkány terjeszt kört, 1937].) Nincs vallási tartalma: semmiféle tételes valláshoz nem kapcsolható, annak ellenére, hogy ebben az időben valószínű a katolikus Barta István hatása. Ha a magunk részéről a József Attilát ért, bűnre büntetésre érzékenyítő hatást elsősorban zsidó közvetítéssel, a zsidó szellemiségre olyannyira jellemző bűntudat-komplexus beépülésének tartjuk is, ezt a lakonikusan rövid, aforizmatikus töredéket inkább valamiféle merev, a bűn megbocsátását nem ismerő, biblikus-archaikus jellegű öskeresztény-eretnek vagy a predestinációt valló protestáns felfogáshoz érezzük közel.

Altalában azonban a József Attila-i bűn fogalma – különösen 1935 körül – leginkább arra a szorongásteli meghatározhatatlanságra emlékeztet, amit a freudi terminológia szerint az ambivalencia-bűnösség analógiájának nevezhetnénk. Gondoljunk arra, hogy ez a bűnösség-probléma kezdetben az anya-komplexussal egy időben és általában azzal összekapcsolódva jelenik meg, s kimondva-kimondatlanul, nem annyira az egykori anya-viszony újjáélése, mint más irányú, előbb talán tárgyaltan, majd (vagy kezdettől már?) a jelenben élő agresszív készletek visz-

szafojtását és lelkiismereti kiélését szolgálja. A bűn ilyen megfogalmazására (megfogalmazáson itt a költői műalkotás motivációját és nem konkrét tartalmát értjük) bizonyos, hogy érezhetőek a költőt akkoriban ért szellemi hatások: részben Németh Andornak, s valószínűleg a rajta keresztül megismert Kafkának, részben az analitikus kezelésnek és a költő baráti körében akkoriban nagy szellemi mozgalmat kiváltó pszichoanalitikus világnézetnek a befolyása. (Szándékosan említünk itt világnézetet, mert Freud hatása, a nyomában megismert szemléletmód és elfogadott terminológia ebben a körben világnézeti jelentőséggel bírt.) József Attila bűn-felfogása, pontosabban: bűnösség-érzetének megfogalmazása azonban, tartalmi kiterjedésében, általánosságában és filozofikus mélységében egyaránt túlnő a bűn freudi, vagy pusztán a freudizmusból levezethető fogalmán, és közelebb áll a bűn kényszerének kiszolgáltatott ember misztikus-egzisztencialista felfogásához. Ez a bűn annyiból nem morális kategória, hogy nem szabad akaratunkból követjük el, hanem emberi lényünk következményeként kényszerítve vagyunk elkövetésére – tartalmában azonban mégis amoralitás, a világ egyensúlyának megbomlása. Ha nem a megszenvedett, a tehetetlenség és a lelkiismeretfurdalás malomkövei közt őrlődő kiélhetetlen agresszivitás, akkor – s ez inkább a későbbi, az 1937-es büntudat-versekre vonatkozik – a hübrisz bűne, az emberi közösség, sors vagy alázat megtagadása, a szenvedésben az emberi norma fölé emelkedés, az Isten szenvedésének vállalása („hisz gondjaid magamra vettem” [Nem emel föl, 1937]), vagy az ember-alatti lét elfogadása, a kirekesztettség önkéntessége („Nekem sikerült / s ez is szegyenem, / hisz nem egyéb az ember-árulásnál // hogy csupán száraz kenyeret egymem / az isten testén való osztózásnál” [Egy költőre, 1937]). Lényegében ez, az ember teljes metafizikai kiszolgáltatottsága, bűnösségünkben az ártatlanságnak és az elkövetésnek elválaszthatatlan vegyülete – ez a „filozófiai kép” az, ahogyan József Attila költészetében önmaga gyötrő kiszolgáltatottsága és tehetetlenségérzete átalakul. A moralitás-igény azonban, nyilvánvalóan nemcsak ebből a szubjektív állapot-érzékelésből, vagy pontosabban az érzelmek állapotérezése mélyítéséből fakad: hozzájárul korának minden történelmi ellentmondása, a politikai veszélyeztetettség, a háború előtt Európában szétterjedő tehetetlenségérzés és rettegés, a munkásmozgalom céljainak és gyakorlatának megzavarosodása, a magányosság, mely nemcsak a szubjektum érzéseinek és egyéni létének, hanem társadalmi helyzetének és belátásának is következménye. S az sem véletlen, hogy mindez éppen a moralitás lelki szférájába költözik, abba a szférába, mely csak tudás és nem cselekvés, mely a tehetetlenségnek egy magasabb síkon történő jóváhagyása és megnevesítése. A költő filozofikus és szinte túlfeszített tudatosítási hajlamán, valódi erkölcsi érzékenységén túl szerepe lehet benne a Németh Andoron át ható szellemi kör túlzott lelkiismereti irányultságának, üredendően büntudatra hangolt érzékenységének is.

Ez a közvetlen hatás nyithatta meg azokat a csatornákat is, melyeken át valószínűleg Kafka is hatott József Attila kései költészetére. Rába György meggyőzően bizonyítja Németh Andor közvetítő szerepét; a magunk részéről ezt a szerepet elsősorban az érzékenység felébresztésében, a lelki feszültségeknek a morális felé irányításában érezzük – tehát nem a hatás közvetlen útjának megnyitásában, hanem abban, hogy olyan fogékonyságot, lelkiállapotot alakított ki a költőben, mely alkalmassá tette a megismertett művek befogadására. József Attila bűnfogalmában, a költészetében élő bűnfogalom aurájában, érzelmi és hangulati töltésében – ugyanazt a tőlünk elszakadó, főként nővé és felülről ránk mért, természetfeletti érintettséget érezzük, mint Kafka műveiben. A belső átjártságnak: az elkövetés kényszerének és a bűnhődés átélésének szüntelen, egymástól elszakíthatatlan gyötrelme és a kívülről-hatástól való görcsös félelem (mely nyilvánvalóan, még ha külső, szociológiai tényezőkkel, mint erre fentebb utaltunk, magyarázható is, érzelmi oldaláról szintén a belső szorongás elidegenítése) – a belső és a külső világ szüntelen egymásba játszása, egymást átfedése, egymásba mosódása, mégis, mindezek mellett folyamatos megkülönböztethetősége – ez József Attila kései lírájának és költészete líraiságának egyik legfőbb jellemzője.

Ezt fejezi ki utolérhetetlen tömörségével és borzongató képi tágasságával ez a kétsoros töredék. De kifejezi a halálra zánt férfi végső búcsúját is: a visszavonhatatlan, irgalomra, bocsánatra, megváltásra nem számító szembenézést, mely a halált végérvényesnek, az élettel semmiféle analógiába nem hozható beteljesülésnek látja. Ebben a vonatkozásban keményebb, tragikusabb ez a töredék a harminchetes év legtöbbszörű csúcsozó versénél: itt nincs puha párna, nincs befogadó föld, szüzességét virágzó misztikus anya. Az a végtelenül törekeny, áttetsző remény, mely az

1935-ös év büntudat-verseinek feloldását a közös bűnösségben és az együttszenvedésben szeretné megtalálni, itt meg sem jelenik. Ez a halál túl van azon, amit az élet felől nézve az ember kollektív sorsának láthatunk, s ha a „bűneim”-ből összeálló halál általánosabb is az „én” halálánál, ha nem is fejezhető ki másként, mint a természet vagy a kozmosz megdermedésének képeivel, ebben a feloldhatatlan általánosságban egyben a legmélyebben, letragikusabban személyes is. A „bűneim” mélységéből már nem lehet emberhez fordulni, az emberi szó itt már csak a nem-emberivel, az emberfeletti segítővel kommunikálhatna – ha lenne, ha ebben az időben, lelkiállapotban, a megszólalásnak ebben a kontextusában létezhetne megszólítható Isten József Attila számára. De e két sor tragikuma éppen abból fakad, hogy nincs személyes Isten, de van isteni morális, visszavonhatatlan törvény, van kényszerítő sors, s hogy a halál nem lehet megváltás, de nem lehet léttelen megsemmisülés sem. A kásásodó víz, a kialakuló jég, a halállá *összeálló* bűnök képe a halált a létezés másféle rendjének láttatja, olyan létrendnek, melyben, alighanem, megszűnik a szó hatalma és a közlés lehetségsége. Úgy érezhetjük, hogy – mint erre már utaltunk – ez a két sor nem poétikai, hanem inkább ontológiai értelemben töredék, töredéklétünk tükörképe, hogy mint verses közlés: tovább nem folytatható, s lényege éppen a rövidségében érzékelhető teljesség és lezártság.

Esztétikai, poétikai értelemben azonban – s ez elsősorban nem értékítélet, hanem műfaji meghatározás – ez a kétsoros töredék tökéletes vers, kép és állítás, személyes vallomás és filozófiai mélység ritkán elérhető egysége. Az a pillanat érzékelhető benne, amikor a költő alkotás folyamatában az érzelmi átélés mélysége (itt depresszivitása) átvált a létérzékelés misztikusabb szférájába, a lírai kifejezés a szubjektumtól és a szubjektivitástól elszakadt létköltészet távlatával gazdagodik. A személyességbe beszivárog a szavakkal ki nem fejezhető tudás, a létezés olyan távlatainak megsejtése, melyek az ember életében megismerhetetlenek, de amelyek mégis egyedül az emberi szellem számára érzékelhetőek.

Gergely Ágnes: **HAJÓRONCS.**Századunk emberének életerzését legerősebben a szorongás és a félelem stigmatizálta. Így szinte egyedüli realitás a magány lett, s irrealitássá vált az emberi teljesség-igény. Napjainkban, a XX. század *botrányának* múltával, de mégis élő emlékével, vajon a kép változott-e? A személyiség „hajóroncsa” mit közvetít a túlélőnek? Gergely Ágnes szavaival: „mond, aki máglyát és gázt / elviseltél, hátrahagyván a siratókat / egyszerre hogy viseled el / a halszemű békét a megmélyített vízben, ahol nem lehet / sírni többé”? Az elsüllyedt hajó roncsaiban is sokféle jelet sugároz fölfelé; a jelek felfogása, továbbsugárzása morális késztetést hordoz, önvizsgálatot kíván, sőt szembenézést és indulatot: „Nekem nem kell a horizontális / élet, nem kell a sokak lapálya”, ha ez az elutasítás egy rémült felismerés következménye, „hogy ál-életet élek // Hogy ál-életet élünk...”. A kép tehát nemigen változott: még mindig a szorongás és a félelem világában járunk! De ki kell mondani a végkövetkeztetést is: „szeretni kell azt, aki szorong”.

Felcsapó szenvedélyek és filozofikus tágasságok jellemzik Gergely Ágnes legújabb verseskötetét. Kételemek feszítik a költőt az egyéniség sorsa miatt, és nincsenek illúziói: vaskos tényeket idéz, amelyek között „oldani és melegedni kevés”, mert „Nem elég ma a jóság... Az jó, aki jőzan. / Az jó, aki tudja, az útján más sincs, mint akadály...” Ám az intellektus hangja is kevés; a poézis tiszta szellemét kínálja az olvasónak, amikor kijelenti: „de / bármelyik ép mondatból kettéválhat a tenger”. Kimondva-kimondatlanul minden igazi költészet ars poeticája fogalmazódik meg ebben. Mert a mondatoknak, verseknek csak akkor van súlyuk-értelmük, ha kettéválják tőlük a tenger! Gergely Ágnes versművésze, a költői tudatossága mindig is ezt a mércét tartja szem előtt; és épp ezért bánik lírai materiájával – már-már Vas István-i rációval – könnyedén, intellektuális nagyvonalúsággal, a „hiúság, / véletlenség, azértis teremtés szeszélyeit” messze elkerülve (*Szépirodalmi Kiadó*, 1981).

De Coll Lajos

Csendes Éj

*Gyűrött ágyból maga kel ki.
Föl-alá jár, megy mezőn át.
Nincs pásztor: csak holdfény, akol
s dicsőségbe fölnyúló fák.*

*Elácsorog álmaimban,
ásít néha, almát hámoz.*

Lét és nemlét összehajol.

Közeledem már Apához.

Fancy

*Nyírfa-csemete erdő:
kigyúlva ott áll mind övig
az autók fényszóróiban –
fehér lábszárak nyüzsgésében
vidám kiskutyahűség.
E vihogó lányok szíve
– dajkálható iram –
oly engedékeny. „Elment a két lány” –
majd gyertyafénynél zümmögik.
Madárként egyikük egy ágon ül még,
aztán a színen átrepül
és kuporog a színpalák mögött.
Kezemhez ér egy halott lányka,
talán Eszter Tiszaeszlárról,
aki vöröscsíkos köténykéjéből
titkok homokját szórta a világra...
Pillantás fut vitorlaként
lila-sötét s fehér hullámokon:
– színük lebegtető petúniák –
szemébe kapta lengeségüket, rokon
tekintetében repül el a rét –
s minden jelen marad,
jelen az elakadt
történetek medrében, test-csupasz
kavicsok, karcsú sziklák
ragyogásában.*

Hamutartó

hogy maroknyi hamuvá hamvadjunk és tartogassuk is markunkban hamvainkat, egyszeri tüzetes megnézésre: az volna csak a pünkösdi királyság, édeseim

íme én, aki voltam, tenyérnyi hamunak – a tenyér tartogató hamuján. Íme a két látó szem, amivel nézem – és két vizsga szemnek aláhamvadott visszanezése fehéres-szürke pernyéjében. Íme a látóideg mögöttes vidéke agykaréjról hamuvá omlott agykaréjra: én

hogy a birtoklás vágyából és jogi tételeességéből való ezen végkivetkőzésen tulajdon magunk legyünk az az utolsó dologi tulajdon, amit még magunkénak mondhatunk – mármint ha pünkösdi cseles szerrel, az égetőn keresztül jövet megmaradunk annak: e látó hamunak, hamutartó tenyerünkben, édeseim

s hogy is tudnánk betelni vele, míg közeltartjuk s legeljük látását! Hiszen ha tekintetünkbe elengedjük, aláhull egyik pergetője s amibe pergette, a másik: hamvában vizslató valónkat is magával rántja a másik tenyér

hogy mi magunk legyünk annak a mi maroknyi pernyénknek széllal szóratója, szét-eregetője, tulajdon tenyerünkbe, valamig tartogatónak is el nem fogyunk s nagy kavargást el nem enyészünk

hogy sem utánanézőjének, sem kiéneklőjének, sem hírének-hamvának meg nem maradván, sívó medrekkel, bitang katlanokkal osztakozzunk az ülepedésben és mint pálmás, üvegtetejű törökfürdő szakértő dögönyözőjének keze alá – átadjuk magunkat jégnek, napnak, erózióknak

mi jó! mi jó! jobban! sose kímélje! oda se neki!... Micsoda pünkösdi királyság, édeseim

PILLANATFELVÉTELEK A HÍDON – HÁTTÉRREL

Írta LISZKAY TERÉZ

*Az utcán béke lengett s valami
borzúlom*

(Radnóti)

Budáról lassú pászmákban fény hull a hidra. Az aszfalt bogárhátnyi egyenetlenségei mulatságosan megnőttek tőle. Lány szökdécsel kivágott, szürke topánban buckáról buckára. Jobb keze repdeső szárny, fehér sirály-villanású, bal karja visszavisszarántja, azon béklyó. A csomója tiz láncszem. Öt belőlük vékony, félig-meddig ledörzsölt liláskék foltokkal, öt pedig keményre munkált, szíjasra edzett izmok parancsára rugózik. Nyugalmasan ballag a fiú, könyöke laza játéka követi rabmadara verdesését.

Két fekete-ezüst cirkáló tilosban megáll, ajtajuk nyílik-csukódik. Rendőr lépne is, nem is – egybetűs rendszámablák. A visszapillantó tükrökben a gépkocsivezetők kaján arca villan. Két vállra vetett lódenkabát birtokba veszi a hidat. Feszülő potrohhal zabálnák a fényt, tervszerűen be kellene gyűjteni az októberi meleget is, el ne gazdálkodják az ilyen verébugrású szeleverdiek, az ilyen helyben topogók – kemény léptekkel megelőzni őket! –, a fénypázmák aranytallérokka szeletelve gurulnak a lódenek zsebébe.

Sötét árnyékuk a fehér sirály-lányon. – Megiramodik, majdnem elszakítja láncát. A szíjas izmok résen vannak:

– Hová szaladsz?

– Nem látod? Lopják a napot! Utánuk!

– Buti vagy. Lyukas a zsebük. Odanézz! – A hídkorlát nyílásaiba szorított arccal bámulnak lefelé, a vízen ezerszám villognak a potrohos lódenek szökevény tallérkái.

Mohón botránkozó szatyor caplat a két guggoló kobold mellett. Sápadt bőre morcosan visszaveri a fényt: – Nem restellik magukat? Már nem gyerekek!

A tiz láncszemen nevető áramok futnak oda-vissza. Kuporogva araszolnak, nyílásról nyílásra villan arcuk, fura fényűjság betűiként harsogva ifjúságuk híreit.

Lábszárok labirintusában kócos feketesárga korcs üget. Egy fülvakarásra megáll, szimatot kap, kivág amúgy is görbe csapájából, a két rokonlélek mellé sorakozva kidugja sunyi pofácskáját a korlátnyíláson. Görbe farka sebes morzejeleket ad, nem veszi senki, megfordul és felemelt hátsó lábbal hagy üzenetet.

– Elzsibbadt a térdem – nem panaszkodik, kuncog.

Az öt masszív láncszem szigorúan szorít: – Semmi állóképességed sincs. Ma is el-lazsáltál két hosszt.

– Hagyj békén. Én nem sportból úszom.

Egy pár fekete csizma. A bricsesz oldalvarrásában kék csík. Elvesző magasságban tányérsapka, alatta a tilosban-foghatatlan rendszámablák emléke, meg egy fenséggel tátogó száj.

A két törpe képe elhagyja olajzöld vasrámáját, ámulva fordul az elvesző magasság felé. A sapkaellenző és az egycsillagos paroli között a száj barlangnyira tárul. A tör-

pék erre kelleetlenül nőni kezdenek. Az egyik illő magasságban fejezi be a növekedést, a másik azonban tiszteletlenül fölébe kerül a tányérsapkának.

A csizmák terpeszbe dobbannak, a zubbony fél karja lángpallosként kinyúlik, a másik – stílusérzék híján – terelőleg legyez.

Tíz láncszem bogosan szorong. A lány feje tartása, válla mozdulása csupa dac. A fiú rendíthetetlen nyugalommal lépked.

A kutya a két csizmaszár között utánuk inalna, visszapenderíti egy rúgás. Nem adja fel, oldalozva setteng, az újabb rúgást rutinosan kikerüli – de leperdül a járdáról. Autóbuszkerék. – Azok ketten már távol járnak, a szigeti bejárónál.

A Szigetről öt-hat bordó melegítő fiatalember kocog ki, Pest felé kanyarodik, felémelt karral üdvözlést int a párnak. A fiú feje utánuk fordul, fekete koponyája, éles nagy orra kemény vonalakkal rajzolódik a híg őszi kékbe:

– Látod?! Komolyan kell sportolni. Ma sporttal jövőt építhetsz magadnak.

A lány jobb keze beletűr a drótsűrű feketeségbe. Mozdulata gögösen gátlástalan, egyszerre ajándékozó és birtokba vevő:

– A te tehetségeddel igen. Te megcsinálod. A következő olimpián te állsz majd a dobogó legtetején!

A fény halni készül, maradékában fehér plasztron és szikrázó penge villog, majdani vitrin üvege mögött érmek és serlegek sora.

Sárga szerelvények dübörögnek a szigeti megállóba, a vitrin rázkódik, üvege pattan, a trófeák csörömpölve hullanak, a híd betonja megnyílik, elnyeli az egészet.

– Hát ezért?! – a fiú megkísértetésének pillanatában kialszik a fény, a beteg-sápadt égtől elszakad a tetők zezgugos ábrája, a házak közelebb tolonganak a parthoz, a folyó figyelmeztetőn loccsan a rakpart kövein. Vakszürke páraparabugyrok nyelték el a milljom aranytallért.

– Összegyűjtötte a vízikirály – borzong a lány, karja libabőrözik a vaskorlátan, veszélyes-messze hajol a víz fölé. Mereven áll a fiú, magányosan felmagasodva, ahogy a bajnoknak állania kell.

Nyútt cipőkre rogyanó, foszlott barna nadrágszárak. Kopott, göcsörtös kézben kopott, göcsörtös bot megdöfködi a járdaszegély melletti jelentéktelenül heverő szőrösomagot. Továbbcsoszog. A bot papírcsomagba ütközik. Ezért lehajol. Málladozó inggallér fölött málladozó vonások, pincemélyből előóvakodó tekintet vizsgálja a papírcsomagocskát.

Reklámfotó: a Szerencse. Két törött Terv bújik ki a papírból.

A reklámfej egy vonalba emelkedik a hídkorlátan sötétlő jelentős textilcsomaggal. A málladozó vonások megbotránkozott arccá rendeződnek, csak azért, hogy feje csóválásával élelenné mosódjanak. A göcsörtös bot emelkedik, félúton meggondolja magát, nem a csomag domborulatára sóz, megrovón vállon üti a bajnokszebrot. A szobor lelép az egyes számmal jelzett fokról, derékon markolja a csomagot, talpára helyezi:

– Szóval, bajnokné akartál lenni?!

Meredtre feszített araszos vállak. A zakó sötét szövete és a tarkóra kunkorodó sötét fürtök között világító fehér csik az inggallérból. Lassan két világos foltocska nő kétoldalt melléje. A két világos foltocska némi pihenés után egymás felé kúszik, a gallér közepén találkoznak. Kicsit mintha belekapnának a sötét gácsértollakba. Az araszos vállak kegyesen megrogynak a két kéz alatt, az egyikre kerek-puha áll kerül. Az orr és száj köré kusza ráncocskák gyűlnek. Két tág-messzi szem könnytükren a bajnok ezüstvértben láthatná magát, aranyisakban, hótollú hatyútól vont csóna-

kon. De nem látja, mert válla kegyes rogyantásán kívül egyelőre semmivel nem vesz részt a jelenetben.

– Te hülye! Hát tudtam én, hogy ki vagy, mi vagy, mikor rám hajtottál az üzemi murin?

A fekete fürtű hattyúlovag felszabadult sóhajjal útjára bocsátja a menetrendszerű vízimadarat. Nem kell elhajókáznia, nem kérdik, kicsoda. – Nem érdeklí semmiféle serleg, az éppen csorduló könnyeket issza fel a forró arcról, rálel a megnyíló ajkakra –

– a lámpaoszlop dülöngél, részeg táncba kezdett,

a híd íve magasodik, a két oldalról felügyekvő autók, villamosok visszafelé gurulnak, minden lehullik a hídról,

egyedül őket emeli az éghez,

alattuk ponttá zsugorodott földi lámpások; köröttük a Tejút sziporkázó fényei, a Meg-nem-születettek Csillagán tétova mocorgás támadt – piroslán átetsző csillaggömb-örvényben három fényfolt –

sudár kamasz, az apja vívni tanítja, néha már visszaszúr, meggondolatlanul és majdnem védhetetlenül,

az anyja szalagsokrot kötne, nem tud választani, rózsaszínűt-e vagy világoskékét, inkább hát mind a kettőt, a fekete varkocsba kéket, a barnába rózsaszínt,

a kamasz suta-büszkén vezeti az ikreket –

a lámpaoszlop részeg táncba lassul – megáll. Pontosan felettük függ az égő, alig-hogy árnyékuk van, kicsi sötét kör.

Éles fénycsóva kúszik előre Buda felől. A kicsi sötét kör lassan nőni kezd, osztódik, a lány szégyenlősen elrebbent, árnyéka belevész az oszlop árnyékába,

csak a fiú fekszik elnyúlva, nyújtott karokkal, ahogy a párja után kapott.

Az oszlop inog. A lány hátranyúlva kapaszkodik belé, míg törzse természetellenes ívben elhajol tőle, arcán torz iszonyat, a fiú árnyéka még mindig a lába előtt az aszfaltra tapadva . . .

az autó piros hátsó lámpái gonoszul hunyorognak vissza.

Izmos tenyérben puha áll: – Ne szégyelld a csókomat, te kedves . . .

Remegő, dadogó száj: – Az árnyékod . . .

Vivóállás: – Ki merészeli ijesztgetni az én `Kicsikémet?! En garde! En avant!

Villamosok peronjain tapsoló tenyerek. Tisztelgés a láthatatlan tőrrel. Bal kézben a láthatatlan sisak. A lámpaoszlopra felkúszik egy sejtelem – vigyázállásba merevedett, sportmezes sziluettek – az oszlop dereka táján a sejtelem valósággá vált, háromszínű, leng, lobog, alatta a híd teljes szélességében hömpölygő emberáradat,

a hídfőhöz közel figyelő szobor talapzatán gőzfejű szónok,

extázisban tátott éneklő szájak oválisa.

A híd üresen. A vízen izgatott szél rohan, a pillérben megbotlik, kiugrik a partra, a hídfőhöz közel töprengő szobor körül örvényt kavar, csatakos falevelek libegnek, aláhullának.

Két pár cipő csusszan az ázott leveleken. A kivágott szürke topán szorosan igazodik a barna fűzős félbakancs nyomába. Óvatosan feltopognak a hídra. A félbakancs lábszára mellett tömött hálószatyor himbálózik szolid zsákmánnyal: vagy tíz csomag cigaretta, negyedkilós babkávétársaságában.

A pesti hídfőnél csoportkép. Négy karszalagos, fegyverrel.

Fekete pontok a híg őszi ég háttérében. Egészen apró fekete pontok, kiszámítható, parabolikus pályán röppennek,

szapora ólom-jég soroz a vaskorlátan, freccsen a fém,
a szigeti bejárónál a lámpaoszlop vadul pörög,
csontreccsenéssel fűrészesre reped az ég,
a lámpaoszlop megáll. Alatta két figura.

Egyik az oszlop budai oldalának tövében lapul. Arcán torz iszonyat.

A másik fekete koponyája, éles nagy orra kemény vonalakkal rajzolódik az aszfaltra, alatta kicsi sötét kör. A kicsi sötét kör lassan nő.

Pirosa fölött átsiklik egy fehér sirályrebbenésű kéz, a fekete fürtökre hull.

Körös-körül, amerre a teleobjektív lát, golyóverte házakon ázott fekete zászlók.

1969

A VIGILIA BESZÉLGETÉSE

POMOGÁTS BÉLÁVAL

– *Munkásságod, törekvéseid alapján úgy látom, hogy az irodalomtörténész középgenerációban azt a tárgyilagosan vizsgáló, a nemzeti értékek előítéletektől, tabuktól mentes felmérését végző kutatói-kritikusi magatartást képviseled, amelynek legfontosabb mértékegységei: minőség, magyarság, egyetemesség. Célja pedig a magyar irodalom értékei egymásrautaltságának és egymást gazdagító teljességének érdemi bemutatása. Te hogyan ítéled meg irodalomtörténeti és -kritikusi feladataidat?*

– Csak örülhetek annak, ha így látod munkásságomat. Valóban igyekszem tárgyilagosan, elfogultságok nélkül vizsgálni és megítélni azt az irodalmi művet, azt az írói egyéniséget és azt az irodalmi irányzatot, amellyel foglalkozom. Elsősorban irodalomtörténésznek tartom magam, s a történetíró erkölce az objektivitás. Hogyan is mondta Tacitus? „Sine ira et studio.” Az irodalmi művek megítélése során ezért az értéket keresem és nem az irányzatosságot. Véleményem szerint az irodalommal foglalkozó kutatóknak a művek esztétikai és morális értékeiből kell kiindulnia: a kettő elég sokszor – ha nem is minden esetben – kölcsö-

nös. Mivel az értékeket keresem, különböző irodalmi irányzatokkal folytatok párbeszédet, mert nem szeretnék egyetlen irányzatnak sem eleve kizárólagosságot tulajdonítani. Munkaterületem, a két világháború közötti, illetve a mai magyar irodalom, igen gazdag képet mutat, megpróbáltam közel ferközni ennek a képnek más-más, egymástól elütő, mégis harmóniában lévő színeihez.

Kritikát kereső irodalom

– *Publikációid ezt a szemléletet és témaválasztást érvényes módon igazolják...*

– *A tárgyias költészettől a mitologizmusig című értekezésemben a két világháború közötti újnépies költészet történetét dolgoztam fel, kismonográfiát írtam Déry Tiborról, Radnóti Miklósról és Jékely Zoltánról, a Sorsát kereső irodalom című tanulmánykötetem zömmel a Nyugat íróinak portréit tartalmazza, Kuncz Aladáról készült könyvemben s még egy sor kisebb-nagyobb tanulmányomban az erdélyi magyar irodalom fejlődését próbáltam áttekinteni. Jelenleg a magyar avantgarde irodalom mozgalmi történetével foglalkozom.*

Mindent inkább törekvéseim magyarázataként mondom, nem munkásságom leltárát akarom elvégezni. Ismétlem, az a szándék vezet, hogy a modern magyar irodalom különféle irányzatairól, mozgalmairól és íróegyeniségeiről hiteles képet adjak. Nem állítom, hogy minden irodalomtörténésznek ez a feladata, az én érdeklődésem és munkám azonban így alakult. Meggyőződésem ugyanis, hogy az irodalomtörténetírásnak a hagyomány egészét kell birtokába és gondozásába vennie. S mint irodalomkritikusnak ugyancsak meggyőződésem, hogy így kell eljárunk a ma irodalmának esetében is: képtelenségnek tartom azokat a törekvéseket, amelyek nagy írókat igyekeznek szembeállítani vagy éppen kijátszani egymás ellen. Nem hiszem, hogy választanunk kellene mondjuk Déry Tibor és Németh László, Zelk Zoltán és Sinka István, vagy éppen Juhász Ferenc és Nagy László között. A téves választási diktátumok korábban is sokat ártottak szellemi életünknek: a rossz emlékü népies-urbánus vitára gondolok. Az élő magyar irodalom gazdag változatai, kiemelkedő egyéniségei közül semmit és senkit sem nélkülözhetünk: az egymást kiegészítő és egymást kölcsönösen feltételező értékek teljességét kell utódainkra hagynunk, ha valóban felelősséget érzünk a nemzeti kultúra iránt.

Hogyan látod a mai magyar irodalomtörténetírás és irodalomkritika helyzetét? Segít az olvasó tájékozódásában? Elvégzi-e a szükséges mérlegelést? Eleget tesz-e fontos feladatának? Tapasztalatom szerint főként az irodalomkritikában észlelhető színvonalcsökkenés, műveletlenség, elmaradás a kívánt követelményektől. Néhol még mindig divik a bárdolatlan hang, érvényesül személyi vagy ideológiai elfogultság.

– A mai magyar irodalomtörténetírást magas színvonalúnak tartom, kevésbé magas szintűnek az irodalomkritikát. Az irodalomtörténetírás számos, régóta esedékes feladatot oldott meg, olyan nagyszabású vállalkozásokra gondolok, mint az akadémiai irodalomtörténet hat kötete, a már megindult kritikátörténeti kötet sorozat, s hogy csak huszadik századi irodalmunk feldolgozásának néhány kiváló példájára utaljak, Király István Ady- és Rába György Babits-kutatásai. De felhozhatnám a *Kortársaink* című kismonográfia-sorozatát is, amely élő íróinkról ad tudományosan megalapozott képet. Irodalomtörténetírásunk módszertanilag is sokat gazdagodott: a használat-

ba vett eszme- és poétikatörténeti módszerek mindenképpen hitelesebbé tették az eredményeket. Ténnyel persze így is akad elég, most csupán azt említeném, hogy milyen régóta hiányzik a Nyugat – és más folyóiratok, köztük a *Vigilia* – vagy a népi mozgalom történetének tárgyilagos feldolgozása.

Az irodalomkritika működését nem tudom hasonló meggyőződéssel üdvözölni. Vannak kiváló kritikus-egyeniségek, történetesen inkább az írók és az irodalomtörténészek között, s igen figyelemreméltó tanulmányok látnak napvilágot az irodalmi folyóiratokban. A magyar irodalomkritika működése mégsem egészen kielégítő és folyamatos, könyvek sora marad visszhang nélkül, s olykor az érkező visszhang sem hiteles. Erről különben maguk az írók mondhatnák a legtöbbet, szinte minden írónak vannak sebei, amelyeket a kritikától kapott. Nem az indokolt bírálatokra gondolok, hanem azokra a véleményekre, amelyek forrása a tájékozatlanság, az elfogultság vagy a felületesség. Gyakran éppen azok a fórumok tájékoztatják tévesen az olvasóközöniséget, amelyek helyzetükhöz eredően a legnagyobb hatékonysággal képesek érvényesíteni a bírálatot. Előfordult már, hogy a kritikus félreolvasta – vagy el sem olvasta, de véleményt mondott róla – a regényt, előfordult, hogy idézési módszere nem volt korrekt. Ismerünk feltétebb erőszakos kritikusokat, akik nézeteiket lépten-nyomon „hivatalos” állásfoglalásnak igyekeznek feltüntetni, s ez gyakran sikerül is nekik, holott csak arról van szó, hogy az irodalmi életben nem eléggé fejlődtek ki azok a korrekciós rendszerek, amelyek a hamis kritikai állásfoglalást helyreigazítanák. Ismétlem, ismerek kiváló, lelkiismeretes kritikusokat is, de mintha nem az ő munkásságuk határozná meg a mai magyar irodalombírálat arculatát. Komlós Aladár, akit a magyar irodalomkritika egyik kimagasló egyéniségének tartok, „bizalmi férfinak” nevezte a kritikust. A bizalmi státust pedig csak hiteles, a szövegre irányuló munkával lehet megalapozni, az ügyeskedés, a fölényesség, a megemelt hang nem sokat ér.

Kérdő idő

Legutóbbi kötetedben – A tárgyias költészet-től a mitologizmusig (Akadémiai Kiadó, 1981) –, amely többek közt jelentős feltérképezése a két világháborút elválasztó évtizedek vallásos (spirituális) ihletésű költészetének is, megállá-

pítod: Weöres Sándor, Rónay György, Hajnal Anna és Kálnoky László a »nyugatos« örökséget fogadták el, pontosabban alakították át. Mitologikus költészetet hoztak létre, így kutatják az emberi létezés értelmét, a várható történelmi katalizmák magyarázatát. Mit értünk a mitologikus költészet irrodalomtörténeti fogalmán? Vajon vonatkoztatható-e a költők vallásos érzületének, világgképének magyarázatára is?

– Mint említettem, ez a könyvem a két világháború közötti úgynevezett népi líra történetével foglalkozik. Ennek a költői áramlatnak a vizsgálata során két líratörténeti irányzatot különítettem el: a húszas években kibontakozó lírai tárgyiaság és a harmincas években kialakuló költői mitologizmus irányzatát. Mindkét irányzat természetesen szélesebb körű, mint pusztán a népi líra irányzata. Valójában koráramlatokra gondolok, amelyekbe több irányzat, iskola is belefért, például a »nyugatos« költészet és a népi líra. A népi lírán belül a tárgyiaság irányzata ábrázoló-leíró szemléletet jelent, ez a szemlélet Erdélyi Józsefnél és költői pályájának egy szakaszán Ilyés Gyula költészetében öltött testet. A mitologikus költészet irányzata viszont olyan költői szemléletet és gyakorlatot tételez fel, amely mintegy mitizálja azokat a képzeteket, amelyeket az alkotó művész az emberit lét és történelem megismerése során szerzett, illetve a költészetben jelek módjára használja fel az emberiség nagy mítoszainak, vallásainak képzetanyagát. A mitologizmus eme irányzata a népi líra körén belül Gulyás Pál és Sinka István költészetében érvényesült, s nyilvánvalóan ez a mitologizmus kapott formaképző szerepet a kor »nyugatos« költőinél, például Weöres Sándornál, Rónay Györgynél, Hajnal Annánál és Kálnoky Lászlónál, vagyis azoknál a költőknél, akiket a *Nyugat* „harmadik nemzedékéhez” sorolunk. A költői mitologizmus tehát nem eszmei, hanem poétikai fogalom, elsősorban a vers jelképrendszerének megformálását jelöli meg. Nemcsak én használom így – akárcsak a tárgyiaság fogalmát – a líratörténet általánosan elfogadott terminusai között kell számon tartanunk. A mitologizmus semmiképpen sem azonos a vallásossággal: a „mitologikus” költő éppen úgy, ahogy a „tárgyias”, lehet vallásos vagy vallástalan. Az a költő, aki gyakran használja a görög-római mitológia fogalmi kincsét és epikai anyagát, nem

okvetlenül hisz az antik istenekben – mint például Berzsenyi Dániel. Másrésztől keresztény költő is kiaknázhajta – ki is aknázza – költőileg a klasszikus, a keleti vagy az afrikai mitológiát. Erre is akad nagyszerű példa: Weöres Sándor.

– Könyved más helyén ez olvasható: *Mozgalmi tekintetben is megoszlott a harmincas évek fiatal költésze. Radnóti Miklós, Vas István, Zelk Zoltán, Pásztor Béla és Forgács Antal részben a szocialista mozgalom vonzásában dolgozott, Weöres Sándor a Nyugat fiatal írói között, Bóka László a polgári radikálisok táborában töltött be vezető szerepet, Rónay Györgynek és Toldalagi Pálnak a katolikus reformcsoportosulásban, Jankovich Ferencnek és Takáts Gyulának a népi mozgalomban, Jékely Zoltának az erdélyi magyar irodalomban is szerep jutott. Az általában kényszerű visszavonulás, a magas morális igény, az alkotás iránt érzett alázat, a műhely és a mesterség iránt táplált felelősségtudat teremtett szorosabb nemzedéki közösséget a különböző egyéniségek között. És összefűzte ezt a nemzedéki közösséget még valami, ami itt nem nyer említést: a többség – az eltérő mozgalmi, világnézeti különbségek, baloldali elkötelezettségek mellett – hívő ember, költészetük, munkásságuk a keresztény etika talaján fejlődik, világuk transzcendens kötődésű is.*

– Nekem is az a véleményem, hogy a harmincas-egyvenes évek magyar költészetében nagy szerepet kapott a keresztény etika, az istenhit, a transzcendencia. Nemcsak azoknál a költőknél, akiket katolikusokként tart számon a köztudat, tehát nemcsak Sik Sándor, Harsányi Lajos, Rónay György, Toldalagi Pál, Pilinszky János lírájában. Az istenkeresés, a transzcendencia vágya és reménye, a keresztény etika humánus ereje (szemben a fasizmus antihumanizmusával) kiváló költőket érintett meg. Babits Mihály katolikus igényű egyetemességtudata, Kosztolányi Dezső kései költészetének túlvilági reménye, József Attila istenkereső versei, Berda József „népi” vallásossága, Weöres Sándor transzcendentális költésze, Radnóti Miklós és Vas István vonzalma az Evangélium iránt, Jékely Zoltán szellemi küzdelme a múltal idővel és a világegyetemmel, Takáts Gyula természeti élmények nyomán keletkező egyszerű istenhite – nos, mindez a te megállapításodat támasztja alá.

Nem volt ellentétes ebben az időben a balol-

dalóság és a vallásos meggyőződés vagy a kereszténység iránt érzett vonzalom: a szociális és demokratikus elkötelezettség jól megfér az istenhittel, istenkeresséssel vagy éppen a kereszténységgel. A magyar kereszténység, pontosabban ennek a kereszténységnek progresszív irányzata valójában ekkor kezdett megszabadulni azoktól a nyomasztó világi terhektől, amelyeket évszázados társadalmi és politikai helyzete következtében hordozott, hasonlóan a francia katolicizmushoz, amely már a XIX. század végén kényszerű módon megszabadult az „államegyház” státusának erkölcsi terheitől. Hogyan is mondta a harmincas évek elején, éppen a hazai „katolikus költészet” koncepciójával vitázva s a francia katolikus irodalomra hivatkozva Illyés Gyula? „Az egyház megszabadul anyagi gőnceitől, megtelik szellemmel, fölemelkedik, és csábítja a szellem emberét.” A harmincas évek magyar katolikus reformmozgalmában és a keresztény értékeket képviselő költészetben is bekövetkezett egyfelől ez a „fölemelkedés”, másfelől a szellem emberének vonzódása a „fölemelkedő” kereszténységhez.

– *A Sorsát kereső irodalom című munkád (Magvető, 1979) a magyar írók és költők homo moralis- és homo socialis-szerepét taglalja a századfordulótól napjainkig. Tanulmányok során át elemzed a szellem emberének alkotó magatartását, küzdelmét az emberi azonosságért, a személyiség szabadságának folytonosságáért a történelem csapdáival és a gyanakvás légkörével szemben.*

– Jól látod tanulmánygyűjteményemnek egyik célkitűzését: részben az a szándék vezetett, hogy az emberi azonosságért, a személyiség autonómiájáért vívott írói-költői küzdelem modern magyar példái közül mutassak be néhányat. A huszadik század magyar irodalmának azon egyéniségei, akikről ez a könyv beszél, valóban „sorskeresők”. Laczkó Géza, Déry Tibor, Pap Károly, Lengyel József, Illyés Gyula, Gulyás Pál, Vas István, Szentkuthy Miklós, Ottlik Géza, Mészöly Miklós, Nemes Nagy Ágnes, Nagy László, Juhász Ferenc, Kormos István és a többiek írói sorsukat, önmagukat, az egyedül érvényes önkifejezést is keresik. Sorskeresők, akiknek pályáját a történelem kényszere jelölte ki, s akik azt kutatják, hogy ezen a kényszerű pályán miként valósíthatják meg személyes törekvéseiket, miként valósíthatják meg igazi önmagukat. Az emberi

személyiség és a személyiség autonómiája ugyanis, véleményem szerint, olyan érték, amellyel mindenképpen számot kell vetni az emberiség jövőjének tervezése során. Nemcsak kulturális és morális érték, hanem társadalmi érték is, minthogy az emberi személyiség kibontakozását és szabadságát éppen a társadalom egészséges működése kívánja meg (és teszi lehetővé). Minden emberi közösség: emberi személyiségek közössége, melyet a közös érdek, a közös sors, a közös feladat tart össze, s a közösségi társadalom sem a névtelen tömegek, hanem az emberi személyiségek tudatos közössége kell, hogy legyen. Tartós fennmaradása és alkotó működése csak így érhető el. Vas István szép versét szeretném ehhez idézni, a *Kérdező idő*-t: „Mik biggyesztett nullákkal növekednek, / Sok bányu szám engem nem érdekel, / Nekem a milliárd magányos egynek / Gögös-szegény testvérisége kell. / Te üldözött, örök testvériség, mely / Nagy tömeg éjszakákon villog át! / Te teremteni duzzadt, kényes émelet, / Te védj a milliárdnyi egy jogát!”

Magyar írástudók külföldön

– *A sokszínű, gazdagon árnyalt magyar irodalom, amely ma európai horizontú és értékű, nem lehet meg a nyugaton élő és magyarul publikáló írók, költők termékeny jelenléte nélkül. Jó néhányan írnak már hazai lapjainkba, könyvet jelentetnek meg, kötetekben közreműködnek – de még nem elég szoros és eleven az a kapocs, amely elmélyítené és erősítené a „kintiek” és a „bentiek” viszonyát. A nyugati magyar irodalom és kultúra műhelyei – a párizsi Magyar Műhely kivételével, amely már itthon is előfizethető – jórészt ismeretlenek a magyarországi olvasók előtt. A kérdés legutóbb a Pécszett rendezett IV. Anyanyelvi Konferencián is felvetődött. Ritkán engedik be például két legjelentősebb nyugati magyar irodalmi folyóiratunknak – említette felszólalásában Nagy Károly professzor, amerikai szociológus –, a müncheni Új Látóhatárnak és a római Katolikus Szemlének egy-egy számát. A legmaradottabb állapotok ebből a szempontból a Magyarországgal szomszédos országok némelyikében uralkodnak: az ott élő magyarság még a magyarországi irodalmi termékekhez is korlátozva jut hozzá, de a másutt élő magyarokról szinte egyáltalán nem értesülhet.” Valóban fontos volna, éppen a kölcsönös tájékozódás, az információcsere szem-*

pontjából, hogy mindkét lap legalább az irodalomértők, az irodalommal foglalkozók számára hozzáférhető legyen. Ehhez persze az is szükséges, hogy szerkesztői ne menjenek bele egészségtelen konfrontációkba, ne bocsátkozzanak olyan szellemi alkukba vagy frontok képzésébe, amelyek a partneri kapcsolatokat rontják, a nyílt eszmecsértét akadályozzák.

– A nyugati magyar irodalom ismerete és befogadása olyan szükségyszerűség, amelyet a hazai szellemi élet nem nélkülözhet. A nyugat-európai és tengerentúli országokban magyar nyelven alkotó s publikáló költők és írók mindenekelőtt *magyar írástudók*, az egyetemes magyar kultúra képviselői, akik már csak azért is megérdemlik rokonszenvünket, mert gyakran igen nagy személyes áldozatok árán hozzák létre és nyomtatják ki műveiket. Magyarságuk mellett ezek a művek tanúskodnak, jobban minden pecsétes írásnál. Persze nemcsak ezért kell figyelniük rájuk, hanem mondanivalójuk, az általuk feltárt szellemi értékek miatt is. A nyugati magyar író olyan tapasztalatokkal, gondolatokkal és nem utolsósorban olyan művészi vívmányokkal rendelkezik, amelyek mindenképpen jótékonyan befolyásolhatják a hazai irodalmi életet. Csak üdvözölhetjük azt a tényt, hogy mind természetesebb módon jelentkeznek az itthoni fórumokon: az irodalmi folyóiratok publikációira s főként a Béli Miklós gondos szerkesztésében megjelent *Vándorének* című költői antológiára hivatkozom. Azt azonban mindannyiunknak tudniuk kell, hogy a nyugati magyar írók hazai befogadása nem varázsszóra történik, ellenkezőleg – folyamatot jelent. Ennek a folyamatnak lehetnek zökkenői és vannak természetes korlátai is: a nyugati magyar irodalom politikailag és ideológiailag igen sokféle – egymással is harcban álló – irányzatot alkot, a rossz emlékéjú jobboldali mozgalmak örökösének igazán nincs helye a hazai szellemi életben. Természetesen nem az *Új Látóhatárra* és a *Katolikus Szemlére* gondolok. Nekem is az a véleményem, hogy esetükben olyan megoldást kellene találni, amelynek eredményeként e két, valóban értékes tanulmányokat közlő folyóirat eljuthatna legalább a hazai szellemi elit képviselőihez: írókhoz, tudósokhoz, kritikusokhoz. Egyetértek azzal is, amit az egészségtelen konfrontációk csökkentéséről mondtál: mindkét folyóirat tudná bővíteni az építő szellemű dialógus körét. Nem mintha ez a törek-

vés nem volna érezhető. Az 1960-as évek végén – a Vigiliával egyidőben – éppen az *Új Látóhatár* az, amely ismételten szorgalmazta a dialógust az itthoniakkal, a szemléleti változásokat az emigrációban.

De nemcsak e két folyóirat kérdésével kell foglalkoznunk: adottak azok a lehetőségek, amelyek bővíthetik a nyugati magyar irodalom hazai recepcióját. A költői antológia mintájára ki lehetne nyomtatni egy prózai antológiát, illetve meg lehetne oldani a nyugaton megjelenő magyar szépirodalmi művek terjesztését is. Volt már rá példa – így a Stockholmban élő Thinsz Géza verseskötete –, hogy nyugati magyar könyvet árusítottak a hazai könyvesboltok. Nos, ezt a szörványos előfordulást gyarapítani lehetne, elsősorban szépirodalmi művekkel, például a párizsi *Magyar Műhely* körének könyveivel. Ezzel az érdekes, avantgarde írócsoporttal amúgy is jó kapcsolatokat tart fenn irodalmi életünk.

– *A kapcsolatok fenntartásának és ápolásának szép eredményeit vallhatja magáénak a tízéves anyanyelvi mozgalom. Vajon az anyanyelvi konferenciák jelenlegi kereteit nem kellene bővíteni a kontaktusok erősítésének és mélyítésének érdekében?*

– Az Anyanyelvi Konferencia meghatározott feladat elvégzésére jött létre annak idején. Ez a feladat a szörványokban élő magyarság anyanyelvi és kulturális tudatának ápolása. Azt hiszem, hogy eredményei a Magyarok Világszövetségének és az Anyanyelvi Konferencia Védnökségének vállalkozását éppúgy igazolják, mint az anyanyelvi mozgalom számos nyugat-európai és tengerentúli résztvevőjének erőfeszítéseit.

A legutóbb Pécsen rendezett IV. Anyanyelvi Konferencián tanúja voltam annak a sokféle igyekezetnek, amely külföldön és idehaza egyaránt a mozgalom törekvéseinek minél teljesebb sikerét akarja elérni. A Konferencia természetesen nem oldhatja meg a világban szétszórt magyarság valamennyi gondját és kivánságát. Nem oldhat meg olyan kérdéseket, amelyek a kormányzervek hatáskörébe tartoznak: a szomszédos országokban élő, illetve a nyugati magyarság helyzetével és kultúrájával ugyanis nemcsak az anyanyelvi mozgalom foglalkozik. Mindez azt jelenti, hogy a Konferencia tennivalói és lehetőségei adottak, s a mozgalomnak elsősorban arra kell törekednie, hogy a maga sajátos feladatait végezze el ki-

merítően. Ezen a területen viszont lehetséges, sőt szükséges a fejlődés: az egy helyben topogás, a dolgok logikája szerint, általában megrekedést jelent. Ha azonban a IV. Anyanyelvi Konferencián elhangzott javaslatokra s ezek fogadtatására gondolok, csöppet sem tartok attól, hogy a további fejlődés elmarad. Előfordulhatnak a munkában kisebb-nagyobb zavarok, s bizonyosan a feszültebb nemzetközi politika sem kedvez a közös erőfeszítések azonnali sikerének, de a mozgalom halad tovább a maga útján.

– *A nyugati magyar írók nem veszi körül alkotásra ösztönző környezet, hiszen ritkábban érezheti az olvasót-kritikusi megbízatás serkentő hatását. A szomszédos országok magyar írója anyanyelvi közegben írja műveit – hangsúlyozta Béládi Miklós irodalomtörténész a Könyvvilágnak adott interjújában –, munkássága beleszövődik a hagyományokba és az összefüggő területen élő magyar nyelvű nemzetiség sorsába. Éppen ezért volna szükség a szomszéd magyarság kultúrájának – köztük az erdélyi és a jugoszláviai magyar irodalomnak – higgadt, tudományos igényű, tárgyilagos hazai feldolgozására.*

– Meglehetősen régóta foglalkozom a romániai magyar irodalommal: egyetemi szakdolgozatomat Kuncz Aladárról, *A fekete kolostor* írójáról, az Erdélyi Helikon legendás szerkesztőjéről írtam, ez a dolgozat kibővített formában önálló könyvként is megjelent 1968-ban. Azóta több kötetem való tanulmányt, cikket publikáltam az erdélyi irodalom alkotó egyéniségeiről, eredményeiről és folyamatairól. Érdeklődésemben kettős felismerés vezetett: egyrészt az a meggyőződés, hogy – szemben a korábbi időszak hiedelmeivel – a nyelv és a kultúra élő szelleme nem ismer határokat, másrészt hogy az erdélyi magyarság helyzetének és kultúrájának ismerete szorosan hozzátartozik nemzeti tudatunkhoz – s éppen az a közöny, amely részünkről a szomszédos országokban élő magyarság iránt megmutatkozott, okozta nemzeti tudatunk fájdalmasan tapasztalt zavarait. Nem tudtam megbékülni – s józan ésszel nem is lehetett megbékülni – azzal a társadalmi nyilvánossággal, amely felemelte szavát távoli népkisebbségek nemzeti jogai mellett, ugyanakkor mélyen hallgatott egy szomszédos magyar népkisebbség életmegnyilvánulásairól és elemi törekvéseiről.

Nem azt kárhoztattam, hogy szívünkön viseljük a messi Afrikában vagy Ázsiában élő népek ügyét, hanem hogy láthatóan kizárjuk szívünkéből a szomszédos országokban élő magyar népcsoportok ügyét. Olvastam olyan újságcikket régebben, amely Erdélyt a régi Magyarország Algériájának minősítette, s aki akkor Kós Károly vagy Dsida Jenő munkásságát méltatta, könnyen megkaphatta a „nacionalista” bélyegét. Mindezt el kellett mondani ahhoz, hogy szemügyre vegyük a változó idők eredményeit.

A romániai – és a többi nemzetiségi – magyar irodalom hazai fogadtatása ugyanis nagyot változott: ma már a hazai folyóiratok rendszeresen közlik az ottani magyar írók műveit, a Magvető Kiadó sorozatban adja ki a legjobb erdélyi magyar könyveket, a budapesti és vidéki színházak közönségsikerrel játsszák Sütő András meg Kocsis István drámáit. A tudományos élet is alkotó módon látott hozzá a felhalmozódott ádósságok törlesztéséhez. Mint irodalomtörténész, ennek a tudományos munkának a fejlesztését szorgalmaznám első sorban: a jelen körülményei között sokkal többet használ a józan, alapos és meggyőző tudományos munka, érvrendszer, mint a szenvedélyes szónoklat vagy perlekedés. Nagy szükség lenne például Erdély történetének vagy a romániai magyarság irodalom- és művelődéstörténetének megírására, méghozzá olyan feltételek között, amikor a tudományos feldolgozást nem béklyózzák a nemzeti mítoszok. Nálunk ezek a feltételek megvannak. De szükség lenne arra is, hogy a magyar tudományos élet érvényes megállapításai a nemzetközi nyilvánosság elé kerüljenek, minthogy például Erdély történetével, államiságával kapcsolatosan képtelen elméletek – vagy inkább mítoszok – terjednek el és fejtenek ki sajnálatos hatást a nyugati közvéleményre.

Szabadjon csupán egyetlen személyes tapasztalatot mondanom, amely éppen ide, a Vigilia nyilvánossága elé kívánczik: 1980 őszén alkalmam volt megnézni a párizsi Musée de l'Homme csodálatos kiállítását a „halál ritusairól”. A kiállításon térkép függött Európa vallási megoszlásáról, amely különböző színekkel tüntette fel a katolikus, a protestáns és az ortodox vallás hívei által benépesített területeket. Románia egész területét az ortodox egyház színe fedte be, jóllehet tudjuk, hogy Erdélyben több mint egymillió római katolikus,

másfél millió görög katolikus és ugyancsak több mint egymillió protestáns ember él. Azt is tudjuk, hogy itt a vallási hovatartozás egyszerűen nemzetiiséget jelent: az ortodoxok és a görög katolikusok (kevés kivétellel) románok, a római katolikusok és a protestánsok többségükben magyarok, kisebb részben németek. A párizsi térkép ilyen módon tehát rosszul tájékoztatta a múzeum közönségét. Ezért látnám szükségességét annak, hogy a nemzetközi közvélemény is a valóságnak megfelelően értesüljön például Erdély történetéről, vagy Románia jelenlegi nemzetiségi és vallási viszonyairól.

– *Nem hanyagoljuk el az utóbbi időben a jugoszláviai magyar irodalmat is? Vagy talán az újvidéki irodalmi élet lett érdekeltenebb?*

– Nem egészen így látom a dolgot. Inkább azt tapasztalom, hogy jelenleg sokkal jobban ismerjük a jugoszláviai magyar irodalmat, mint – tisztelemet – egy évtizede. A vajdasági magyar írók rendszeresen ellátogatnak hozzánk, könnyebben kézhez kapjuk az ottani könyveket, folyóirataink is nagyobb figyelemmel kísérik irodalmuk eredményeit. Talán azt mondhatnám, hogy a vajdasági magyar irodalom által okozott korábbi izgalom ült el: a hatvanas években, történelmi körülmények hatására, ez az irodalom némi lépéselőnyben volt a mi irodalmi életünkkel szemben, egyszerűen azért, mert Újvidéken az avantgarde irányzat állt az irodalmi élet tengelyében, nálunk pedig ezt még félig-meddig gyanakvás övezte.

Az újvidéki magyar avantgarde akkori fiatal törzsgárdája – Tolnai Ottó, Domonkos István, Brasnyó István, Gion Nándor, Végel László – azóta felnőtte vált és beérkezett. Az ottani irodalom másik nagy újdonsága az a nyitott szellemű irodalomtörténetírás és irodalomkritika volt, amelyet Bori Imre és tanítványai, köztük Bányai János és Bosnyák István képviseltek. A velük folytatott korábbi vitákat azóta csendesebb, de mindenképpen eredményesebb alkotó együttműködés váltotta fel. Talán ezért érezhető úgy, hogy a jugoszláviai magyar irodalom nálunk mostanában kevesebbet hallat magáról. Természetesen lehetne bővíteni és fejleszteni a szomszéd kulturális élet recepcióját is: élénkebb könyvbehozattal, a vajdasági magyar képzőművészet, a szabadkai és újvidéki magyar színház hazai fogadásával. A sepsiszentgyörgyi magyar szín-

ház vendéjátéka mellett például jól elférne a szabadkai Népszínház budapesti és vidéki bemutatkozása is.

A munka folyik tovább

– *Mi a véleményed a Vigiliáról?*

– A Vigilia igen korán a kezembe került, még az ötvenes évek közepén. Piarista diák voltam, s erre ma is jó érzéssel gondolok vissza. Nemcsak a diákkor szép emlékeivel, hanem hálás szeretettel is az iskola és tanárain iránt. Hadd említsem néhányukat név szerint is: nemrég temettük el Szemeyei László tanár urat, hosszú éveken át osztályfőnökömet, akihez fogható pedagógussal azóta sem találkoztam, pedig néhány esztendő eltöltöttem a tanári pályán. Hasonló szeretettel gondolok Magyar Istvánra és Fekete Antalra, magyartanáira, ők ébresztették fel érdeklődésemet az irodalom iránt, vagy Gál Istvánra, aki a történelem iránt érzett vonzalmat ültette el bennem. És folytathatnám a nevek felsorolását... A régi piarista gimnázium a Belváros szívében olyan volt a zajló időben, mint egy békés sziget.

Itt ismertem meg a Vigiliát is, amit akkor még Sík Sándor szerkesztett, vele szintén találkozhattam piarista diákként. Később sokat forgattam és nagyra becsültem a Rónay György szerkesztette Vigiliát. Úgy gondolom, ő és közvetlen munkatársai kezdeményezték azt a szellemi munkát, amely a folyóirat útját ma is megjelöli: a különféle, egyetemes értékek befogadását és a párbeszéd művelését. Örülök annak, hogy Sík Sándor és Rónay György örökébe lépve, a te szerkesztésedben ez a munka folyik tovább. Azt hiszem, erre csak megbecsüléssel lehet tekinteni, ezt a munkát támogatni kell. A párbeszéd hang, az egyetemes értékek keresése és felmutatása vezette a folyóiratot a szélesebb körű társadalmi és kulturális nyilvánosság elé, s tette alkalmassá arra, hogy érdemben és hatékonyan tárgyalja a magyarság és az emberiség nagy kérdéseit. Örülök a Vigilia gazdag érdeklődésének, nyitottságának, amely lehetővé, sőt szükségesszerűvé tette a párbeszédet. Bizonyos vagyok abban, hogy ez előtt az alkotó munka és építő szellemiség előtt még számos fontos tennivaló és megoldandó feladat áll. A Vigilia a magyar szellemi és kulturális élet része, és annak is kell maradnia.

HEGYI BÉLA

TÚL A SZERMÁSZÓN

KÓSA CSABA riportja

I.

– Búcsúra visszajön?

Földre hasaltatott farönkön ülünk, a veranda s a mohazöldre festett nyári konyha között. A cöveklábú asztalkán fonott kosár, megpúpozva savanykásan illatos földszagú gombával, a kosár mellett, szinte csak az árnyékában hosszú nyakú fehér üveg. A kupicát a szilvapálinkával úgy emeljük koccintásra, hogy mindjárt pecsétet is ütünk az invitálásra. Csak magamban számolgatom a kilométereket, nem hiányoznak-e a jövő héten, amikor a nyugodó nap után indulok. Mert Csikszeredától, ahol szállást vettem, keletnek, a gyimesvölgyi községekig duplán kell mérni a távolságot. Szerpentinek, kíméletlenül megnyújtott emelkedők – zihál tőlük a motor, mint a túlterhelt tüdő, s falja az üzemanyagot.

– Ha a Szermászó utamat nem állja...

– Ifjonti koromban gyalog megjártuk azt!

Sűrű, barna ember a házigazda; ha föláll csak akkor látni, hogy fűrge, ruganyos. Fél kilónyi fölös súly sincs rajta. Postamesteri foglalkozásától ugyan lehetne, ha itt nem magasodnának körös-körül a hegyek. Hívják ezek gyakorta. Hol málnászni, hol gombászni, hol megfaragható hulladékfát, gyökeret böngészni. Szabadságon lévén, odavolt ma is az erdőben, s két karos kosarat megrakott gombával. (A mérgeset fölismeri-e? Hiszen azt errefelé a gyerek sem veszi föl a fa tövéből!) A mai zsákmányból készült a gombás rántotta, amivel az elébb éhünket elvertük. Bort is tett az asztalra a házigazda, de azzal a mozdulattal, ami a ritkaságnak jár ki. Ki is csúszott a számon:

– Ugye, ennél a nedünél féltettebb kincs nincs a háznál?

– Hogyne lenne! – ugrott meg a dús szemöldök, s kézmozdulat vitte a tekintetemet a nyári konyhában libbenő szoknya felé. A lányka, akinek a főztét borral locsolgattuk, tizenkilenc esztendő, most készül az egyetemi felvételijére, Marosvásárhelyre.

– No de ennek is megvagyon a becse! – ejtette vissza a kezét a házigazda a butélia nyakára. Annál is inkább megvagyon, mivel az utolsó üveg, amelyik feljött a pincéből. A testvérei elfogytak szépen májustól júliusig, már csak ez várakozott magában a vendégre. Még a tavaszon hozta a házigazda Moldvából – ezért, bizony le kell ereszkedni az alföldre. A gyimesi völgyben legfeljebb a jégcsapot szüretelhetnék a szőlő helyett.

Akinek alkalma, ideje, próbálkozó kedve van, évente legalább egyszer elmegy borért Moldvába. A fuvarosoknak könnyebb, az utazás sem gond – a mokány hegyi lovacskák nem fogyasztanak benzint, a kaptatót is birják úgy, mint a motor –, a csere pedig még kevésbé. Egy-egy rakomány ölfa helyébe egy-két kishordó gurul a szekérderekba, a téli tüzelőt mintegy másfajta tűzre hevítővel pótolva.

A postamester készlete az idei esztendőre kimerült. És éppen a búcsú előtt. Emiatt azonban nem bánkódik. Egyszerű üvegcsere az egész, s ebbe a második fehér palackba valóban folyékony tüzet zártak.

– Még jó, hogy a szilva meleg nélkül is elvan!

– Ennek a kicsi napsütés is elegendő, nem úgy, mint a szőlőnek, a komisz időjárást is el kell viselni. Hozzátanult a környezetéhez. Egészen lenn, a gyökereiben hordozza a leckét: ott tartis ki, ahol megkapaszkodtál!

– Hatvan fokosnak csak én mondom! Nehogy dicsekedjék vele! Mert megvan ez hatvankettő is...

Menni sem kell érte, sehová, itt a deszkapalánkkal övezett kert a hátunk megett, a pityóka – és

feketeribizli járandóság mellett megadja a lélekerősítőt is. A búcsúra malacpecsenye sül: ki-egészítve a pálinkával, bor nélkül is rangot nyer az ünnep.

– Bejártott az út, kétfelől! – biztat a házigazda. Kitaposták idefelé az elődök, visszafelé az utódok.

– Mostanában átjár-e a Szermászón?

– Inkább a lány. A liceum után Csikszeredán töltött egy évet a szövőgyárban.

Albérletet a városban vett, hétvégeken jön haza. Afféle ingázó életmód, amit nem egyedül gyakorol. Átjárnak a fiatalok sokan a gyimesi völgyből a csiki gyárakba, s még messzibb is, ahol kenyér ígérkezik. A túl messzire kirajzók már csak a nagy ünnepekre térnek vissza.

S vannak, akik végleg elhagyták Gyimest: a kitelepedők, vagy ahogy másképp emlegetik, a visszatelepedők.

Csik, Gyergyó, Háromszék fogadja be őket a század első harmada óta. Eleinte csak ideiglenes szándékkal mozdultak ki – a „szénacsinálás” idejére szállást, kalibát építettek az Egyesítő háta mögött, a Háromkút völgyében. Idővel úgy vélték, hogy a termés, az időjárás, a teletelési lehetőség biztosítja megélhetésüket: otthont cseréltek hát. Gyimesi pásztorok húzódtak föl a felcsiki havasokba, Terköre, Nagyhagymásra, Fehérmezőre, Lóhavasra. Háromkút után csángó telep nőtt Csikszereda, Csikszentgyörgy és Csikdánfalva határában. Kisebb csoportok eljutottak Segesvárra, a Szilágyságba, a Mezőségekre és még Lugos környékére is. Nagyjából négyezer ember ment ki a völgyből néhány évtized alatt – a mostani gyimesi lakosság egynegyede.

Ez már a megfordult áramlat eredménye. A múlt századokban – a történetben akár ötszáz esztendő visszafelé lapozni – nyugatról keletre tartott a vonulás. Gyakorta nemhogy jármű, az út is hiányzott. A földjükről elverték, a menekülő szegénylegények mégis biztosabbnak hitték a rengeteget, s járhatóbbnak a rejtett ösvényt, emberhangnál barátságosabbnak a farkasüvöltést. Ki a gyimesi völgybe telepedett, ki még tovább futott, be Moldvába. Utóbbiak közül sokan visszaszívárogtak a Szermászó alá, a szülőföld közelébe, hogy legalább a szemükkel érintsék Székelyföld köpönyegét.

Valahogy így népesedett be – többfelől – a gyimesi völgy: Csikból, Gyergyóból, Udvarhelyről, Háromszékből és Moldvából – ezt bizonyítja a néphagyomány, a nyelvészet, a településtörténet. Így kerültek össze, közös sors égboltozata alá a pásztorok, a katonai szolgálat elől bujdosók, a politikai üldözöttek.

– Mi már nem mozdulunk innen, mi öregek . . .

A házigazda a feleségét érti az öregeken, s magamagát. A gyerekekkel, ki tudja, mi lesz? A fiú katoná, a leány tanulni készül – megőszülnek, férjhez mennek, hol s merre tapasztanak maguknak fészket?

– Én azt nem bánám, ha itt a háznál. . . – Csak a szemöldöke billen a felsőlóki postamesternek. Abban legfeljebb reménykedni lehet, hogy valamelyik gyerek mégis itt találja fel az otthont a megöregedett szülők mellett. Így akarják-e a körülmények? Csak az elszánás, amit tudni: a kiröppenők helyét addig vigyázni, amíg lehet.

Magasban a kupica a hatvan fokos szilvapálinkával, a szőlőlugas indái közül élénk hull a délutáni napfény aprópénze.

– Arra, hogy nem maradunk egyedül!

Keserűség vagy inkább bizakodás bujkál a házigazda hangjában? Bárhogy is történik, ők ketten a feleségével már előre kivédtek a magányt. A postamester, a gombák és erdei gyümölcsök értője, megtanulta a madarak nyelvét.

Hűséges társak válhatnak belőlük is: az énekesekből, mint a rigó és a sóztlanokból, mint a cinke. A kertben huszonkét madárodú várja őket, bújjanak meg, költsenek és szaporodjanak, fagtól, ragadozóktól védve, biztonságot és téli elemőzsiát találva.

– A napokban erre járt a vadász, szóltam neki: „Ne feledd, Pali, télire egy fél kutyát ígértél!” Meglővi nekem az erdőben a kóborok közül. A húst a fákra aggatom, abból telnek a madaraink . . .

Cserébe mást nem várnak tőlük: estefelé, amikor kiülnek ide a veranda és a nyári konyha közé, a lugas alá, a cöveklábú asztalkához, hangoljanak, s daloljanak kicsit a zenészek. Hegyek között, csillagok alatt kinek adatik ilyen koncertterem?

2.

A Szermászóról alátekintve mintha helikopter ablaka alá kerülne a táj.

Egyik oldalról hullámzó fenyőrengeteg, s távolabb egy-egy fecskéfészékként megtapadt csiki falu – túlnan cipóként felpúposodó kopár dombok, amelyeket csak a háttérben kísérnek zöld lo-bogású sörényükkel az erdők.

Ezekről a dombokról mesélte Kolozsvárott Beke György – a Gyimesi krónika írója –, hogy a mai napig a híradás, a hirtovábbítás ősi szolgálatában állnak. Lármafa és füstjelzés helyett a csángók – elegendő magaslat lévén – a hangsürgönyt részesítették előnyben. S élnek vele manapság is, jóllehet inkább csak reflexszerűen. A pásztor feljutván valamelyik domb hátára, hangosan kiáltozni kezd. Höjjeget. Hallja meg a bajban lévő, és höjjegetsen vissza. Avagy adja át az üzenetet, amit dombról dombra továbbítva a hangsürgöny elvisz a harmadik határba, a címzetthez. (Történet is járja a gyimesi csángóról. Két ökröt ígért neki a csiki szomszéd, ha a csúcra érve a höjjegetést megállja. Tartotta magát keményen a csángó, a csúcson mégis kitört belőle a kiáltás. Hö-hö! Hö-hö! Nem kell az ökröd csiki, azért is hö-hö! Hö!)

Innen a Szermászótól a Rákóczi vár romjáig tizenöt-húsz jó torkú legény bekiálthatja a gyimesi völgyet. Csak a madár röpülhet versenyt a höjjegetésükkel.

Igaz, a távolság inkább a szemnek sok.

Az út a Csíkot elválasztó magaslattól, kanyarokat vetve ugyan, de egy szuszra benyargal Moldváig. Az optikai csalódás oka: az egymáshoz szoruló házak sora. A Gyimes völgyének községei jószerével egyutcasak, s mivel egymástól is alig különülnek el, a völgy egyetlen pántlikaként tekeredő utcasorrá válik. Gyimesfelsőlokot, Középlokot, Gyimest és Bükköt csak az idevalósi választja el egymástól tévedés nélkül.

És a nevek között sem könnyű eligazodni. Mennyi Tankó, Fikó, Bodor, Főcze, Csilip! Ha az erre a vidékre olyannyira jellemző megkülönböztető nevek – mint a Tankó Csula vagy Tankó Pili – nem segítenének, még a helybéliek is megkavarodnának a sok névazonosságtól.

A megkülönböztető név hiányában idő kell nekem is, amíg például a két Antal Imrét el tudom választani egymástól.

Csíkszeredai barátom egyre mondja: Felsőlokon az első ház, ahol megállunk, Antal Imréé. S hozzászói még, ha szerencsénk van, nemcsak őt magát, de a festményeit is odahaza találjuk. „Imre itt született Gyimesben, az iskolái vitték át a Szermászón. Mióta visszajött, tanárokodik, és a csángók életét festi.”

A katalógusszövegnek sem terjedelmes ismertető után úgy vélem: ama Antal Imre tanár kezét szoríthatom meg, aki összegyűjtötte a gyimesi népszokásokat, a „népi lelemény remekeit”. Szép munkájának egy-egy részletét olvastam a hetvenes esztendőök elején a Hargita megyei magyar napilap évkönyveiben, arról meg hallomásból tudtam, hogy a tanár úr elkészült a gyimesi népi rikantások, vaskos nyelvű kiszólások újabb könyvet kitevő kéziratával.

– Nem a tanár úrhoz megyünk!

– Hisz épp azt mondtad, mióta visszajött a szülőföldjére, tanárokodik...

Csaknem sikerül a csiki barátot is összezavarni. A második nekirugaszkodásra azért tisztázódik a félreértés. Igen, mindkét Antal Imre felsőloki, mindketten tanárok, de az évek tekintetében különbség van közöttük. Az idősebb Antal Imre elsősorban tanárként, a fiatalabb festőművészként ismeretes.

Idáig jutunk a Szermászóról lefelé sodródva, s máris fékezniünk kell. Deszkapalánkos kerítés, alacsony homlokzatú ház, udvar fölé boruló dús lombok. Egy szilva- és egy eperfa – többnek nem is jutna hely. A két szomszédos porta így is szinte összeroppantja a kicsiny kertet.

A műterem, illetve műteremnek berendezett utcai szoba is kicsiny. Ennyi fénynek, amennyi az ablakon beszűrődik, városi művész a vásznát sem feszítené ki. Hogyan választja ki a színeket Antal Imre? Látja őket, vagy csak az ösztöne segíti a színkeverésben?

Sötét hajú, fekete arcú ember a festő, mint általában a gyimesiek. Vékony arcél, vékony váll, vékony kar, de a kézfogása ujjropogtató, mint a favágóké.

A hallgatása is olyasféle, akár a nagy, sűrű csöndhöz szokott erdei embereké.

Csiki ismerőse nógatására – régebben együtt tanítottak a völgyben – mutat egy képet, Beke

György említésére, hogy üdvözlí – mint riportalányát – még egyet. A mozdulata azt mutatja: szerényen takarná el ezt a kettőt is.

– Több kép nincs itthon?

– De van. . .

A mondat folytatása helyett kávéfőz a látogatóknak. Míg szótlanul tesz-vesz a sötét sarokban, a könyvespolc mellett fölfedezek néhány grafikát.

Erdők, hegyek, pásztorok. Kalibák, hegyi legelők.

Fekete, sok-sok fekete mindenütt, mint rajzolójuk haján, arcán. Fekete felhők, fekete emberek, fekete állatok – s mégis valami röpülni készül a könnyedség integet a rajzokról. Eszembe jut, amit erről az Antal Imréről Kolozsvárott hallottam. Csoda van az ujaiban, evvel a csodával született. Több romániai városban rendeztek kiállítást a műveiből, mindegyik siker volt. Mindenütt dicséző kritikák.

Ülünk a Nescafé mellett, tíz perc után érezni a falakból áradó nyirkos hűvösséget.

– A főiskolát hol végezte?

Megrázza a fejét. Kétszer próbálkozott Vásárhelyen, a rajzkészségre mindkétszer a legmagasabb pontszámot kapta. A nyelvtan ejtette ki.

Most először halvány mosoly fut át az arcán.

– Másodszor egy kövér fiú miatt hullottam el. . .

Évek múltával, Kolozsvárott járva betévedt egy hentesüzletbe. Nagydarab szőke ember emelgette a húsvágó bárdot, azonnal ráismert. A festőművész-jelölt, aki helyette került be a főiskolára.

Innen nézve az összehasonlítást, vajon nem ő járt-e jobban? A hentesbárd helyett rajztábla és osztálykönyv lett a munkaeszköze, szétosztható kincse pedig a testi helyett, szellemi táplálék.

Bár a tanítványairól is csak félmondatokat ejt, megteudok a tíz-tizenégy esztendő kamaszokról, hogy már több külföldi pályázaton díjat nyertek. Az egyik kislány Párizsból a nemzetközi rajzverseny különdíját hozta el. Hogyan él az eszkimó? – ezt a címet viselte a pályázat.

– A kislánnyal mi lett?

– Kinőtt az iskolából. Nem rajzol.

Már kinn a kapuban állunk, amikor Antal Imre halkán hozzáteszi:

– Kifűjja őket a szél a völgyből.

Iskola után átmennek a Szermáson, mennek az iparba, építkezésre, szövőgyárba. Szatmártól Bukarestig mindenhová elvetődnek. Ahogy a szél átdobta őket a hegyen, Antal Imre is szem elől veszíti őket.

Csakhogy – miként másoktól hallom – makacs ember ez a festő. Újra és újra próbálkozik. A mostani tanítványai is több külföldi pályázaton szerepeltek. Japánból és Indiából szinte évente érkezik pályázati meghívás a gyimesfelsőlóki általános iskolába.

– Egyszer majd, egyiküknek sikerül. Bejutni a főiskolára, érvényt szerezni a tehetségének. . .

– Ezt nem a szavával mondja Antal Imre, hanem bentről az udvarról, a kerítés fölött ragyogó fekete szemével.

3.

A Tatros völgyében valaha nem számított ritkaságnak a vízimalom.

Nem voltak nagy malmok ezek, inkább családi szolgálatra valók. Megőrölték a gazda búzáját, kukoricáját, esetleg a jó szomszédét, a rászorulóét. Jutott kenyér a bujdosók tarisznyájába is. Szerencsésebb időkben.

Máskor üresen sűrűldtak a kövek – a viszonylagos védelem, amelyet a földrajzi helyzet biztosított, nem jelentett védettséget is. Megtelepedettnek és futónak a gondban egyazon termés szökent szárba: a jaj, a bánat, a balladák keserve. Gabona helyett őrölték ezt a gyimesi vízimalmok.

Tompa, mély hangjukat Kallós Zoltán hozta vissza a messziségből. Csángó népdalai azzal a monoton malomzúgással töltik meg a fület, mint a vízparton zsolozsmázó kerekese faházikók.

S mintha valóban összetartoztak volna, egyformán fogyadoznak. A balladákat a temetőbe viszik az öregek, a malmokat elnémitja a felgyorsult technika.

Maradék szívósságuk is hasonlatos. Hegyek közé záródott kis közösségek őrzik a dalt, havas csúcsokról érkező erecskék forgatják utolsóként a nyikorgó malomkerekeket.

Vizimalmot ott talállok, ahol legkevésbé számítottam rá. Az egyik legnagyobb gyimesi községben, Középlokon.

Fotózáshoz keveset konyítván, azt tudakoltam csiki barátomtól: kérhetnék-e valakitől fényképet az itteni tájról, emberekről. Legyen az amatőr felvétel, fekete-fehér kép, mégis emlék Gyimes völgyéből.

– Amatőr fotósról nem tudok. De egy profi... Építésztechnikus.

– Hogy-hogy profi? Ha technikus...

– A színvonal az!

Átmászunk a vasúti töltésen; nagy virágos rét terül elénk. Az a füstölgő kéményű ház a virágtenger közepén, az a fotósé...

A réten taposott ösvény a kertig vezet. Kihajtjuk a léccaput, most már gondosan kapált, gyomlált ágyások között lépegetünk. Egyszerre kis fahíd kerül a lábunk alá. Egyenesen a belső udvarra visz. A keskeny mederben ezüsthétyeket villantva hangtalanul fut a víz.

Csak a két asszony van odahaza. Egy hajlott hátú anyóka s egy vékony, fekete menyecske.

A férfiak – mondják – fölmentek a hegyekbe. Előbb az öreg, ma hajnalban a fia.

– A kalibához. – Ebből tudnivaló, hogy aznap semmiképp sem kerülnek elő. A nyári erdei szálláshoz nem szokás egyetlen napra felmenni. Nem is célszerű, hiszen oda-vissza sokszor negyven-ötven kilométert kell gyalogolni. És hát az öregeknek is elkél egy kis segítség, egy kis emberi hang. Hónapokig oda vannak az állatokkal, hírek, asszony-főzte nélkül – hozzá ne vaduljanak a rengeteghez...

A fiút hét végére mégis hazavárják. Kötelesség szólítja a hivatalába, a néptanácsra, ahol technikusként dolgozik.

– Búcsúra alászáll! – ez pedig a második indok. A döntő.

Toporgunk az udvaron, hagyjunk-e üzenetet, s mifélet, amikor a barátom arca hirtelen földérik.

És már hűz is magával a kert sarkába, mintha aranyat látna a fűben csillogni. Csúrszerű építmény magasodik előttünk.

– Működik is?

– Az asszonyok bólogatnak. Hogyne működne!

A csiki író barát'valóban aranyat talált. Szerkesztője azzal a megbizatással küldte terepre, hogy még működő vagy újra munkába fogott kis házi vizimalmok után kutasson.

– Örölnék is vele?

– Azt már nemigen.

– De lehetne?

– Lehetni lehetne!

– Mivégre szolgál mégis?

– Fűt és világít...

Villamosáramot termel. A házban központi fűtés van, villany ég, elektromos háztartási gépek működnek.

Már a deszkacsűr ajtajában állunk. Szemközt velünk, afféle kis emelvényen a garat, mögötte a fából faragott hajtószerkezet. Fogaskerekek, csuklós karok; mindenütt fa – vasnak nyoma sincs. Mintha egy nagy óra szerkezetét faragták volna ki fenyőből, úgy illeszkedik fog a foghoz, kar a karhoz.

Végül a deszkacsűr mögé kerülünk, s a malomkerékre is rátalálunk. Sűrű bokrok, hatalmas tormalevelek takarták előlünk. A zsilip felhúzza, a kis patak vize most az eredeti mederben fut tovább. De csak egyetlen mozdulat, s ide terelhető a mohlepte, tekintélyt parancsoló kerék alá.

– A patak apad-e?

– Az asszonyok megütődnek. Ez, ez a patak?

– Olyan még nem volt – motyogja az anyóka.

– A Tatrosba ömlik?

Széttárja a karját: ki tudja, hová megy, s ki tudja, honnan jó? Kell-e tudni? Hát ki kérdi, hogy az esőt miféle szél hajtotta a szomjas föld fölé?

Szemközt fordulva a sodrással, megpróbáljuk földeríteni a patak erre vezető útját. Virágos réten jön át, sárga, zöld szőnyegek között kanyarog, mintha egy mesekönyv-rajzoló képzeletét követné. Százötven méterig ha látni. Távolabb elborítják a mezei virágok, mintha bújtatnák a kis szökevényt, aki a havasok csontzsibbasztó tisztaságát hozza a lenti verejtékes nyárba.

Az ezüsthátú patak csalogatott vissza bennünket két nap múlva, már korán, a búcsú reggelén? Vagy az önző indok?

Barátom az energiatakarékosság fortélyára kíváncsi – hogyan alakította áramtermelő forrássá Mihók János az ősi malomszerkezetet? –, jómagam a fotószerzésben reménykedem.

Vékony, szinte már törekeny fiatalember áll a ház ajtajában. Kék szem, szőke haj, lecsurgó szőke bajusz. A ház vendégváró hangulatban, asztalra készítve az ital, torták és aprósütemények a porcelántányérokon. A váratlanul betoppanót ilyenkor, búcsú napján éppúgy fogadják, mint a rokont vagy a rokonnál is többet érő barátot.

– Sikkerrel járt-e a hegyekben?

– Meglehetősen – biccent a házigazda. A szemmel látható eredménnyel is szolgálna, de a vetítógép sajnos nincsen kéznél. A művelődési házban tartják. Csak a kis kézi felvevőgépet tartja élénk, mostantól ez őrzi a kincset.

- Filmezéssel is foglalkozik?
- Régióta...

A vékony fiatalember, akiben két nap óta a mai kor technikai ezermesterét látjuk, a Gyimes völgyének egyszemélyes forgatócsoportja. Önellátó, önfenntartó. Író, rendező, operatőr. Kisfilmet készített a csángók népviseletéről, a gyimesi táncokról, a faragó és díszítő művészetéről. Most a pásztoréletet viszi szalagra. (Gondolom, az egyik főszereplő az édesapja lesz.) Ha végez egy munkával, azonnal a kritikusok elé bocsátja. Vagyis levetíti azoknak, akikről készítette. Ennek a közönségnek nem lehet füllenteni, viszonzásképp a legőszintébb bírálatot kapja.

Sorolja a terveket, miről kell még filmet forgatnia... Aki ilyesmire kötelezi el magát, mint Mihók János, annak egy életen át kell bizonyítania. Ebbe a munkába nem szabad belefáradni, ezt már nem lehet félbehagyni. Így csinálta Kallós Zoltán is, akitől az állhatatosságot elvette. Még annak idején, amikor Kallós a Gyimes völgyében tanított, s megkezdte a balladák gyűjtését. Mihók János felvevő- s fényképezőgéppel gyűjt.

Gyűjteményének, sajnos csak a híret vehetem – a fotókkal sincs szerencsénk. Azokat meg kiállításra vitték Csíkszeredára.

Két felvételt azért kapok ajándékba. Az egyik Bükkhavaspatakán készült, száztíz esztendő kalibát örökít meg. A másik kép szereplője fiatalabb. Hodza Imre hetvenkét esztendő hidegségi csángó pillant a lencsébe, fehér ingben, posztómellényben, hófehér bajusszal, megritkult galambósz hajjal.

A véletlen adta a kezembe őket, ám a két felvétel ugyanazt mutatja.

Mintázatát a lövészárkokkal szabdalt vénember-arc mintha a hasadékoktól, repedésektől kezdett havasi fenyőgerendáktól venné. Vagy fordítva? Egymást másolja élő és holt anyag?

4.

A sokadalom akkor duzzad meg, amikor az országút túlsó oldalán, a templomdombon véget ér az istentisztelet. Mint máskor is, a pap a szabad ég alatt mondta a szentbeszédet. Megesett már, hogy egyszerre tízezer emberhez szólt, ezúttal három-négyezer főre becsülték a tömeget.

Múlt esztendőben a moldvai csángók is felkapaszkodtak Gyimesbe, búcsú napján valóban teleszűföldött a völgy. Innen a szokás, a templomdombi prédikáció. A sokaság nemhogy az Isten házában, még a dombon sem fért el.

Akkoriban még nyitva tarthatta a szemét, aki csángó népviseletre volt kíváncsi. Mostanában már csak véletlenül látni hosszú inget, feltűzött katrincát, kontyra terített fejkendőt, himzett bekcset – betört helyettük a farmernadrág, a pólóing.

A moldvaiak egyébként is ritkán kerülnek errefelé. Régebben sűrűn megcélozták a Szermásztót, átjártak vásárolni a székely városokba. Ha mostanság erre tévednek, megbámulja őket mindenki.

Gyimesfelsőlokon esemény volt, hogy néhány hete három moldvai csángó menyecske haladt végig az utcán. Az egyik kapunál megálltak, vizet kértek. Megkérdezték tőlük: hogy s mi járatban? Csíkszeredában vásároltak, lekésték a buszt, addig is haladnak egy kicsit, míg a következő beéri őket. És hát hová? Haza, Moldvába. Szépen, hiba nélkül beszéltek a nyelvet, mint a gyimesiek, de hogy csángók lennének ők is, arra rázták a fejüket. Római katolikusok. És a nemzetiségük? Római katolikus. Ettől nem tágitottak.

A búcsúra felállított sátrak előtt zajlik az élet.

Az egyik ponyva alól román szó jön ki, a másik alól magyar. Az áruforgalmat mindez nem zavarja. Mindenki mondja a magáét – a maga tudományát –, s a dolgok a maguk törvénye szerint elrendeződnek. A simlabdák, a műanyagcipők, a kerek zsebtükrök, a kalapok, a tarka szőnyegek gazdára találnak.

A körhinta is üzemben, nélküle mit érne a búcsú?

Száraz fa, kenetlen vas súrlódik, rozsdásan pattognak az ülésláncok. Reng, inog az alkotmány, a forgás mégis gyorsul, a láncos székek egyszerre föllendülnek a magasba. Színes szoknyák lobognak, szőke varkocsok úsznak a lányok után. Bozontos sörényű mokány lovacska feszül a hajtókarnak. Hegyi utakon, zörgő szekerek elé fogva gyakran találkozni a testvéreivel.

A paták szabályos kör alakú pályát vágta az agyagos földre; a lovacska körbe-körbe, betanult kocogással rója a szünidős iskola udvarán kijelölt pályát. Finom fülével kiszűri a kurta vezényszavakat a zsvajból, ha kell gyorsít kicsit a tempón, ha lejáróban a három perc, fokozatosan lassít.

Gazdája fekete posztónadrágot, fűzős bakancsot visel. Széles homlokán, kivörösödött tarkóján kövér cseppekbe gyűl az izzadság, mellén és hónalja körül vizes foltok rajzolódnak a kockás ingre.

– Ho, ho! – torokhangján csak ennyit dob a lovacskanak. A kezében tartott rövid nyelvű ostort éppen megemeli, a ló az apró mozdulatra is engedelmeskedik.

Ahogy megindul az újabb menet, a körhintás beáll a felesége mellé, a rozoga szerkezet tövéhez. Mélyre süppedt, apró szemét ráveti az asszonyra, mintha attól tartana, hogy eltünteti a kötényzsebébe gyűjtött aprópénzt.

Néha elfogy a gyerek, a lovacska is megpihenhet. A körhintás arca ilyenkor megenyhül, egy-egy szót vet az asszonynak. Az asszony is röviden, egy-egy félmondatral válaszolhat.

Próbálok megfejteni: milyen nyelven cserélnek szót, de minél inkább nyitom a fülem, annál jobban megzavarodom. Széttöredezett, ropogó, kavargó hangok. A ritmus, a hanglejtés közép-európai fülnek idegen.

Talán valamilyen tájnyelvi változatot beszélnek?

Mint a lepkére vadászó, elcsípek egy-egy román szót. Ritkábban egy magyart. Ezek a szavak megismétlődnek, de ismeretlen ragokkal, képzőkkel megtoldva. Barátom felvilágosítása szerint ugyanez történik a román szavakkal is.

Cigány nyelven tárgyalnának?

De hát ezzel sem bírhatnak még fél-anyanyelvi szinten sem, mert akkor nem kevernék románul és magyarral.

Az egyik szünetben melléjük állok, s kézzel-lábbal mutogatva fölteszem a kérdést. Hová valók, melyik vidékre?

Az asszony kicsit gyanakszik, de a körhintás jóindulatúan megemeli ostort tartó kezét. A kéz előbb megáll a szemem előtt, aztán a hegyek karéját követve megindul. Mire megpihen, háromszázhatvan fokos kör van mögötte.

– Igen... – mondja rám nézve a férfi, a választott szóval is bizonyítván, hogy a kedvembe akar járni. Még hozzát teszi: – Igen... domnu...

Hanem most hogyan tovább? Tétován összevonja szemöldökét, majd megismétli az előbbi kézmozdulatot.

Kérdő pillantásomra mégis a szavakat választja. Azon a nyelven, amellyel a feleségével tárgyalt, elmagyaráz valamit. A jobb érthetőség kedvéért megismétli.

A fejemet rázom, a csiki barát is utánoz. Ránk nézve, a ringlispiles is ingatni kezdi a fejét. Mi csodálkozunk jobban, hogy nem értjük a beszédét, bárhogy is igyekszünk? Vagy ő, hogy minden erőfeszítése hiábavaló?

A SZERKESZTŐSÉG KÖZLI: Kérjük kedves munkatársainkat, hogy lapunknak szánt kéziratokat két példányban (egy másolattal) és a szabványnak megfelelő gépeléssel (egy oldalon 25 sorral, egy sorban 60 leütéssel, kettős sorközzel, megfelelő margóval) küldjék be, mert ezzel egyrészt megkönnyítik a nyomdai korrektúra munkáját, másrészt megkímélik a szerkesztőséget a kéziratmásolás többlet-költségeitől. – Kéziratokat és illusztrációkat, amelyeket nem mi kértünk, vagy előzetesen nem beszéltünk meg, nem őrzünk meg és nem küldünk vissza. – Szerkesztőségi fogadóórak: hétfő, kedd, csütörtök 9–16 óráig:

A Primási Levéltárból

A KALOT IRATANYAGA

A KALOT egykori központi irattárának sorsát nem ismerjük, nem tudunk arról, hogy valahol fellelhető volna. Éppen ezért a szövetség története szempontjából az esztergomi Primási Levéltárban található iratok – még ha aránylag kevés is a számuk – nagy jelentőségűek. Az alábbiakban ezt az iratanyagot szeretném bemutatni. Terjedelmi okok miatt természetesen összevonással élek, de ezt úgy teszem, hogy a fellelhető iratokból kirajzolódó teljes képet ne torzítsam.

A *Katolikus Agrárfiúsági Legényegyletek Országos Szövetsége* 1937-ben terjesztette alapszabályait a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium I. ügyosztálya elé, mely azt véleményezésre megküldte Serédi Jusztinián bíboros érseknek.¹ Az alapszabályok tervezete nincs meg, mert – miután a kardinális jóváhagyásra ajánlotta – szokás szerint visszaküldték a minisztériumba. Jóllehet a mozgalom nem 1937-ben indult, ezen a tavaszon ért el a szervező munka odáig, hogy szükségessé és lehetővé vált az alapszabályok kidolgozása és jóváhagyása.

A mozgalom első éveiről igen szemléletes képet rajzol 1938 decemberében – a Szent István-év és az Eucharisztikus Világkongresszus évének végén – P. Nagy Töhötöm SJ országos főtitkár.² Serédi primásnak küldött jelentésében ez áll: *A magyar élet átalakulásával kapcsolatban különösképpen az utóbbi időben igen sokat beszéltek az Agrárfiúsági Mozgalmról*. (Ez a „beszéltek” többnyire kisebb-nagyobb bizalmatlanságot, támadásokat jelent. Ezért a főtitkár – anélkül, hogy kimondaná – támaszt keres a püspöki karnál és engedélyt kér, hogy a jövőben gyakrabban nyújthasson be jelentéseket Serédinek.) *Mozgalmunk amellet, hogy maga is tevékenyen dolgozik a magyar élet megjavításán* – olvassuk tovább Nagy Töhötöm sorait –, *függetlenségének megővése mellett – örömmel támogat minden olyan becsületes törekvést, amely a széles népi rétegek sorsán komolyan kíván segíteni. Mint társadalmi egyesület tehát dr. Imrédy Béla miniszterelnök úr mellé állottunk, mert benne jó szándéka mellett az erőt is látjuk céljai megvalósítására*. Beszámol a mozgalom adatairól. Tizenhat főhivatású központi munkatárssal dolgoznak. Minél nagyobb tömegeket kívánunk szervezni társadalmi (politikai) súlyuk növelésére. Ezért 1938-ban ötvenkét helyen mintegy 100 000 főnyi tömeg előtt tartottak „Szentistváni Seregszemlét” és ismertették a „Magyar Cél”-t. *A »Mozgalmi Gondolat« fanatikus harcosait* – hangsúlyozza – *a háromnapos vezetőképző tanfolyamokon neveljük*. 1936–37-ben tizennégy tanfolyam volt 427 résztvevővel, 1937–38-ban már 147 tanfolyam 1872 legénnyel. A megalakult egyletek száma 1460. A rendes tagok létszáma 94 500, melyhez a szlovákiai katolikus ifjúsági egyesület 21 000 tagja is járult – mivel ez az egyesület teljesen beolvadt a KALOT-ba. A bejelentett pártoló tagok száma 274 576. A *Dolgozó Fiatalok* című folyóiratuk ötvenzer példányban látott napvilágot. Műsorközpontjuk szindarabokat adott ki nyomtatásban. 1938-ban 738 helyre küldtek ilyen anyagot farsangra.

Most jóváhagyott szövetkezetünk teljes erővel fogott a munkához. . . A Szegedi Hivatásszervezet által a munkásság között végzett szervezési munkálatok már befejezés előtt állnak, amennyiben 1938. december 10-ig Szegeden 74 szakosztály van, 6540 munkás van beszerelve, akik a legnagyobb fegyelmeltséggel állnak a vezetők mögött. Ennek köszönhető, hogy ez ideig 24 kollektív bérszerződést kötöttünk, amelyek 5–130 százalékgig terjedő bérjavítást biztosítottak a szegedi munkásoknak. Ezek közül négyet 2–5 napig terjedő sztrájkjal érték el! A Hivatásszervezet *beszerző szövetkezete révén zsír, liszt, burgonya stb. akciókat bonyolít le, amelyen keresztül jelentős előnnyel juttatták a munkásokat az elsődendő élelmi cikkekhez*. – Ebből az összefoglaló jelentésből világosan kiténik a KALOT politikai iránya, mely alkalmazkodott az általános politikai helyzethez, ugyanakkor látszik a szociális kérdésekben elfoglalt álláspontja és gyakorlata is, mely nem kis aggodalmat okozott vezető katolikus körökben. A KALOT, éppen szociális programja miatt válva gyanússá, igyekezett önmagát a hivatalos kormánypolitika támogatójaként megvédeni.

1939 elején Nagy Töhötöm a szegedi központból, P. Kerkai Jenő pedig a budapesti központból szorgalmazza az esztergomi főegyházmegeyi KALOT-titkár kinevezését. *Húsz napos kör-*

utam végén – írja Kerkai Jenő SJ 1939. február elsején Drahos János esztergomi érseki helynöknek – nagy örömmel jelenthetem, hogy az agrárfiújsági mozgalom iránti megértés felülmúlta reményiségünket: nemcsak a teljes, hanem a csonka egyházmegyék is fel fogják állítani az egyházmegyei titkárságot.”³ Szoros értelemben véve ekkor, 1939 elején alakult meg a KALOT. Az agrárfiújsági mozgalom egyesült a SZKIE-vel, vagyis a Szlovenszkói Katolikus Ifjúsági Egyesülettel, az egyházmegyei titkárok, igazgatók kinevezése a SZKIE-től átvett szervezeti képlet szerint történt. Az ezzel kapcsolatban kiadott röpirat hangsúlyozta: *Célunk a Quadregesimo Anno hirdette hivatásrendi társadalom kialakítása. A hivatásrendi társadalom egyik lényeges pontja pedig, hogy az azonos foglalkozásúakat a körükből való kiválóak képviseljék.*”

Figyelemreméltó, hogy 1940 februárjában Ambrus József országos titkár szlovák nyelvű levélben hívja meg a nagysurányi színielőadás verseny védnökségére Serédi bíborost (ezt a versenyt a szlovák KALOT rendezte), aki azt azzal háritotta el, hogy ilyen szintű védnökségek nincsenek szokásban.⁴ A szlovák tagozat moderátorainak kinevezése persze nem ment könnyen. Drahos helynök azt jegyezte fel az aktára, hogy a magyar rész is kiépítés előtt van még, meg kell várni Kerkaiék előterjesztését.⁵ Összel azután megtörtént a szlovák tagozat főegyházmegyei titkárnak kinevezése Hudec József nagysurányi gimnáziumi igazgató személyében.⁶

Az egyre jobban kiépülő mozgalom anyagi bázisáról is gondoskodni kellett. Az egyházmegyei moderátorokat az egyházmegyékkel fizettették. Volt szövetkezetük, talán még a különféle kiadványok is hoztak anyagi hasznot, és igen mozgékonyan próbálkoztak az anyagiakat biztosítani. Ilyen vonatkozásban került a püspökkari konferencia napirendjére először a KALOT gondja 1940. október 16-án. A KALOT közölte a püspöki karral, hogy a Generali Biztosító számára helyi biztosítási ügynöki munkára megbízható emberek kiképzését vállalta. Ez sem jogi, sem gazdasági kapcsolatot a biztosítóval nem jelentett, csak azt, hogy az illető ügynökök – a mozgalom emberei – százalékot kapnak a megkötött üzletek után. *Szmracsányi egri érsek az egyházmegyei szövetkezetekre nézve veszélyesnek találta ezt, Mikes János c. érsek pedig a Gazdák Biztosító Intézetével hozakodott elő, amely a Katolikus Népszövetséggel volt kapcsolatban. Végül Serédi bíboros meghallgatása után a püspöki konferencia tudomásul vette a Generali-ügyet.*⁷

Az érdi népfőiskola 1940-ben indult. Kerkai páter ezt közölte Serédi bíborossal: *A népfőiskola gondolata nem új gondolat. Nem mi találtuk ki, és nem is mi valósítjuk meg először. Az északi államokban, Dániában, Finnországban számtalan ilyen intézmény működik. Ennek köszönhető mindkét állam páratlanul magas színvonalú földművelése, a nép legalsó rétegeinek is általános gazdasági ereje, valamint társadalmi és kulturális fölemelkedése.*”⁸ Mégis – állapítja meg a továbbiakban – *itt valami egészen eredeti, egyházunk és hazánk jövődjére egyaránt kiható katolikus népi kezdeményezésről van szó.*” Kerkai a népi hagyományok ápolásában, s pápai szociális enciklikák szellemének terjesztésében, a hitélet elmélyítésében, korszerű szakmai ismeretek átadásában látta az ország első állandó népfőiskolájának feladatait. Az erre vonatkozó célzásnak megfelelően Serédi bíboros ötszáz pengővel támogatta a népfőiskolát, egy tanterem felszerelésének erejéig.

A II. világháború idején a magyar politika további jobbrtolódása egyre nagyobb teherként nehezedett a KALOT-mozgalomra. 1941. október 8-án püspöki konferencián tárgyalták a KALOT vezetőinek jelentését: *A levétemozgalom új vezetője különösen is hangsúlyozta a falusi ifjúság állami szervezésének fontosságát és sejtetni engedte, hogy előbb-utóbb minden más mozgalmat ehbe a szervezetbe szándékozik beolvasztani.*” A KALOT vezetősége tárgyalt a leventékkal, és ígéretet kapott munkája zavartalanlására. *Másrészt ugyanezek a körök – mármint a leventék – azt hangoztatják, hogy a KALOT-tal forradalmi hangja miatt nem lehet együttműködni, sőt, hogy az Egyházat Magyarországon is a sekrestyébe kell szorítani.*” A KALOT már 3500 faluba eljutott, de csak akkor tud erővel fellépni, ha a püspöki kar támogatja. Van olyan híresztelés is – olvassuk a püspökkari jegyzőkönyvben –, hogy a püspökök a KALOT kulturális és szociális célkitűzéseit csak kisebb rosszként tűrik el. A püspöki kar ekkor megígérte a KALOT támogatását, de ennek kapcsán Serédi primás azt is megjegyezte, hogy „a KALOT-ot ellenőrizni kell”. A püspökök ezt az ellenőrzést és elvi irányítást az Actio Catholicára bízták. Azt is elhatározták, hogy az ifjúság neveléséről közös pásztorlevelet adnak ki a fasiszta jellegű állami neveléssel szemben, a szülők és az egyház nevelői jogait védelmezve. Ez a pásztorlevél meg is jelent.

A következő irat 1942. június 10-én kelt. *Virág Ferenc* pécsi püspök felterjesztésére Serédi bíboros hozzájárul, hogy Püspöknádasd községben egy elhagyott és lengyel fogolytábornak is használt kastélyt a püspök bérbe adjon a KALOT-nak népfőiskola céljára. Itt ötvenzemélyes internátussal egybekötött intézményt terveztek kertgazdasággal és egyéb gazdasági s erdészeti lehetőségekkel.⁹

A KALOT nemzetiségi politikája túllépett a korabeli, hagyományos nacionalista propagandán és gondolatvilágon, de mégsem vonta le az összes helyes következtetéseket. 1942-ben a KALOT-nak már külön nemzetiségi osztálya működött. Amikor a Főegyházmegyéhez fordulnak, hogy a szlovák tagozat védnökévé a primás Bubnics Mihály rozsnyói püspököt nevezze ki, ezzel indokolják: *„A Magyarországon megalakult politikai pártok minden törekvése arra irányul, hogy a mozgalmunkba szervezett szlovák ifjúságot eltanácsolja a szentistváni gondolattól, lehetetlenné tegye az együttműködést, s ezzel szemben a szlovák nemzetiszocialista párt törekvéseit támogassa, ami tudvalevőleg titokban a revíziós gondolatot tartja ébren. . . Távól áll tőlünk az a szándék, hogy mozgalmunknak politikai jelleget adnánk, vagy politikai célt szolgáljunk. A KALOT volt az első szervezet, amelyik a nemzetiségek segítségére sietett, s biztosított alapszabályszerűleg egy olyan keretet, amelyikben népi kultúrájukat kiélhetik. Mindezt a szentistváni gondolat szellemében tettük. . . A nemzetiségek számára minden jogot biztosítunk addig a határig, ameddig azt az állam érdeke megengedi.”*¹⁰ Bubnics püspököt a püspöki konferencia döntése nyomán (1942. március 11.) meg is bízzák a szlovák tagozat védnökségével, ám a következő konferencián – 1942. október 7-én már Bubnics lemondása kerül napirendre, aki ezt azzal indokolja, hogy tárgyalásai során azt kellett látnia: a szlovákokat három csoportra osztják Magyarországon. A Kassa környéki szlovákok nem csatlakoztak a KALOT-hoz, a visszatért egyéb területek szlovák ifjúsága pártot és lapot kapott a kormánytól, a trianoni területek szlovák ajkú ifjúságát pedig a miniszterelnökség nem engedte csatlakozni a többi szlovák ajkúak mozgalmához. A nehézségek megtárgyalása után azonban Bubnics püspök tovább vállalja a védnökséget.

Az 1941 őszen tartott püspöki konferencia, mely – mint láttuk – foglalkozott a fokozódó „levente irányzatú” állami neveléspolitikával, ezt P. Kerkai Jenőnek, a KALOT országos elnökének előterjesztésére tette. A püspökkari értekezlet jegyzőkönyvének már idézett szavai az ő levélből valók. Nem sokkal ezután megegyezés jött létre a Leventeegyesületek Országos Központja és a KALOT között e két egyesület „bensőséges együttműködése” érdekében. Kerkai szerint – mint azt Drahos vikáriussal közli 1941. november 18-án – *„azért sem éreztük szükségét magasabb fórumok megkérdésének, mert gyakorlott alapszabályszerű jogainkból semmit fel nem adtunk, ellenkezőleg, a megegyezés sok új lehetőséget nyit arra, hogy mozgalmunk kovászként hasson a levente-tömegekre”*. A KALOT, a ránehezedő jobboldali politikai nyomás miatt, valószínűleg modus vivendit keresett a leventékkal. Közben viszont több támogatást várt a püspöki kartól, hogy így erősebb pozícióból tudjon tárgyalni velük.

A püspöki kar 1942 őszen ismerte el ünnepélyesen a KALOT-mozgalom célkitűzéseit és adta áldását munkájára. Ennek közvetlen előzménye Kerkai páter 1942. augusztus 29-én kelt levele volt:

A KALOT-mozgalom az elkövetkező munkaévben célkitűzéseinek művelését az AC Országos Elnökségének irányításával, az egyházmegyénként felállítandó 15 népfőiskolán szeretné teljes lendülettel folytatni a már kipróbált módszer szerint úgy, hogy a téli hónapokban rövidebb előválogató tanfolyamokon kiszemeli a jellemileg és tehetség tekintetében kitűnő ifjakat s ezeket 8 hónapos tanfolyamokon képezi át a belterjes gazdálkodásra való képzéssel is egybekötött nevelői munkával. Ezek a hosszabb tanfolyamok olyan népfőiskolákon folytatódnak le, amelyek megfelelően felszerelt kertgazdasággal is rendelkeznek, és alkalmas gyakorlati emberek és elméleti előadók irányítása mellett kaphatják meg a hallgatók a célirányos kiképzést. A népfőiskolai nevelő munka jelentőségét különösen Dánia és Finnország példájának nyomán nálunk először a protestáns körök kezdték hangsúlyozni, észrevéven, hogy az élet legdöntőbb jelentőségű kérdéseit sem a gyermekkorban, sem a meglelt férfikorban nem lehet oly határozatosan beírni a lelkekbe, mint az ún. »felöltöttek iskolájában«, a házasság előtti ifjúságot nevelő népfőiskolákon. A különböző szellemi irányzatok, sőt legújabbban – bizonyos jelek erre mutatnak – maga az államhatalom is hivatalosan szeretné ennek a fontos népnevelő intézménynek szálait kezében összpontosítani.

Minthogy az egyháznak és a hazának egyaránt érdeke a társadalmi építő erők, különösen a hitvallásos alapon álló mozgalmak tevékenységének szabad kifejtése, természetesen az államhatalom méltányos fokú ellenőrzése mellett, azért a közelgő őszi püspöki konferencia előtt az alábbi alázatos kéressel fordulok a mozgalom nevében Főmagasságú Biboros-Hercegprímás Úrhoz: Legyen egyes Eminenciád a KALOT-mozgalom központjához olyan értelmű leiratot intézni, melyben nemcsak a téli hónapok alatt folytatott jellemképző és előválogató rövidebb tanfolyamok, hanem egyúttal a tavasztól őszig tartó nyolchónapos, a belterjes gazdálkodásra való gyakorlati ráneveléssel egybekötött népfőiskolai tanfolyamok is hivatalos egyházi helyeslésben és szent áldásban részesülnek. Ettől lehet remélni – füzi tovább Kerkai –, hogy egyrészt a plébánosok jobban fogják támogatni, másrészt az államhatalom nem fogja kisajátítani ezeket a népfőiskolákat. A páter 1942. október 24-én köszönte meg a püspöki kar nevében kifejezett helyeslést, jóváhagyást és ajánlást.¹¹

Igen jellemző a KALOT megerősödésére és a fokozottabb hivatalos egyházi elismerésre, hogy 1942 decemberében már Drahos János esztergomi érsek helynök kezdeményezi bizonyos megüresedett espereskerületi KALOT-igazgatói helyek betöltését. 1943 februárjában nagyon készségesen megkapják Serédi Jusztinián támogatását a *Népünk* című folyóirat beindításához – noha ekkor már papírkorlátozás van –, sőt a szóban előterjesztett nép- és táj kutatási tervet is elfogadja a prímás. Végül időszakos kiadványként jelent meg a *Népünk*, mert így nem kellett hozzá lapengedély.¹²

A leventemozgalommal való megegyezés keretében került sor „levente papi tanfolyamok” rendezésére, melyeket a KALOT szervezett. Nyilván azért, mert papokat könnyebb volt így az ezeken való, államilag kívánt részvételre bírni, másrészt e tanfolyamokon egyben a KALOT célkitűzéseit is népszerűsíthették a papok körében.¹³

Az 1942-ben megnyílt vágsselyei KALOT népfőiskola – az ország tizenhat népfőiskolája közül az egyik – nem kis nehézségekkel küzdött. Serédi prímás azonban az épület renoválására két és félezer pengőt, majd további tízezer pengőt adott.

A népfőiskolák működésére igen jellemzőek Kerkai alábbi sorai: *Egy-egy vidékről szellemiség tekintetében egyöntetű ifjúság toborozható, hogy őket több hetes vagy több hónapos tanfolyamokon megerősítsük valláserkölcsei meggyőződésükben, s megtanítsuk a hagyományos népi táncokat, éneket, zenét, népi irodalmat és történelmet. Továbbá olyannyira időszerű belterjes gazdálkodás kérdéseire is gyakorlatilag e tanfolyamokon nyerhetnek kiképzést. Ez a szerény kezdeményezés folytatása szeretne lenni annak a nagy történelmi munkának, amelyet a századok folyamán a magyar nép javára az ősi szerzetesrendek végeztek hazánkban. . . A népfőiskolák alapítását azért is sürgős feladatnak tartjuk, mert ha az egyház és társadalom e tekintetben nem mutat fel alkotó eredményeket, akkor az államnak civil vagy katonai mozgalmak állítják fel azokat, sokkal több anyagi lehetőségük révén. De ha őket megelőzzük, akkor az általuk kiképzendő ifjúságot is szívesen küldik a mi intézményeinkbe.*¹⁴

A következő KALOT-dokumentum, mely a mozgalom 1945 előtti korszakának – mai szemmel nézve – talán legnagyobb politikai melléfogása, Kerkai Jenő országos elnök 1944. február 25-én kelt levele, melyben Serédi prímáson keresztül a püspöki kar figyelmét a „szélső baloldali radikalizmus” veszélyére hívja fel; ez szerinte nagyobb a három évvel előbb jelentkezett jobboldali veszéllynél is, mely a leventemozgalom részéről az agrárfifjúságot fenyegette. Most a felnőtt agrártömegeket akarja megszervezni a „baloldali radikalizmus”, melynek legismertebb képviselői Kerkai szerint Veres Péter, Erdei Ferenc és Kovács Imre. Ezzel a veszéllyel szemben a KALOT felajánlja kiépített állásait. A már húszra nőtt népfőiskolák ugyancsak alkalmasak az agrárrejtegek nevelésére. E cél szolgálatába állítják összes sajtóterméküket is, beleértve két ruszin és két szlovák nyelvű lapjukat. A *Magyar Vetés* a felnőtt parasztság lapja, az *Ifjúságunk* az agrárfifjúságé, a *Népünk* az értelmiségi vezetőké. Hajlandók egy időre a mozgalom ifjúsági szárnyát elhanyagolni, hogy a radikalizmus veszélyét leküzdjék. Ha meggondoljuk, hogy ez a javaslat 1944. március 14-én került a püspöki konferencián megtárgyalásra, öt napra rá pedig bekövetkezett a német megszállás, nem nehéz eldönteni: vajon a Veres Péter-féle „baloldali radikalizmus” volt-e nagyobb veszély. Azt mindenesetre jól látja Kerkai, hogy *a tömegek lelkében a baloldali radikalizmus számára erős támpontokat hoztak létre nemcsak a világháborús körülmények, hanem a szovjet-orsz közelség és az ügyes agitáció is*.¹⁵ Úgy gondolja, hogy az ipari nagytőke is örömmel veszi, ha az ipari munkásság forradalmasítását háttérbe szorítja az agrártömegek forradalmasítása.

Az esetleges angolszász befolyást szintén e radikalizmus segítő tényezői között sorolja fel. A KALOT és a Hivatásszervezet ebben a vonatkozásban tervezett akcióját a püspöki kar támogatta, de szükségesnek tartotta annak kifejezését, hogy „nincs szükség a radikális programok túlszárnyalására”.

A KALOT már 1939-ben, *Teleki Pál* miniszterelnöksége idején csatlakozott a Magyar Szociális Népmozgalomhoz, az EMSZO-val és a Magyar Dolgozók Országos Hivatásszervezetével együtt. Telekinek ezzel az összefogással saját „népnevelői és szociális programjának” támogatása volt a célja. Serédi bíboros – bizonyos kikötésekkel – helyeselte a tervet. A Magyar Szociális Népmozgalom azonban ilyen néven nem fejtett ki működést, lényegében terv maradt csupán, felsorolt tagszervezetei külön-külön működtek. 1943 nyarán, majd különösen 1944 tavaszán és nyarán – Serédi primás kezdeményezésére – szinte kapkodva próbálták feléleszteni az összes keresztényszocialista irányzatú szervezetet és igyekeztek összefogni őket. Ehhez persze óriási anyagi áldozatra lett volna szükség, és a korábban többször háttérbe szorított, megbélyegzett személyek és törekvések rehabilitációjára is. Az anyagiak előteremtésére irányuló fáradozások mindezenre 1944. október 19-ig tartottak, amikor a nyilas uralom végül is lehetetlenné tett minden további erőfeszítést.¹⁵ A nyilasok természetesen a KALOT-mozgalmat is betiltották.

A jelzetek a Primási Levéltár anyagára utalnak: ¹Cat. 46. 1531/1937. - ²Cat. 46. 5853/1938. dec. 31. - ³1302/1939. - 41283/1940. 52076/1940. - 67181/1940. - 76685/1941. - 88570/1940. - 96982/1942. - 104593/1942. - 115099/1942., 6982/1942. 122676/1943. 138101/1943. - 1410439/1943. 158118/1944.

ROSDY PÁL

KESZEI ISTVÁN VERSEI

Feltámadás

*Ha gondolatom támad, a szél is zúgjon.
Olyan legyen ez, mint a feltámadás:
koponyám sírkövét angyal heñgerítse,
süssön belőle földi látomás!*

Kötelesség

*A szőlőkacsok a karóra kötődnek. Kö-
tődni! Ez az élet kötelessége. Minden em-
beri kötelességben érzem a szőlők átható,
zöld illatát...*

Barokk templomok

*Negyvenöt éves létemre rekonstruálás-
ra szorulok, mint a több száz éves pusztuló
barokk templomok. Hogy újra felmaga-
sodjam!*

Történet

*Manccsa züllött, remegő kezemmel is
megírom a többmillió éves teremő emberi
kéz történetét.*

Gyűrű

*Egyetlen ujjamon sincsen gyűrű. A hul-
lámzó végtelen hullámgyűrűjét viselné
minden porcikám.*

Gyöngyök

*Újra összeszedni magam. Újra felfűzni
szétgurult gyöngyeimet az élet fonalára.*

Meteorok

*Töredékek? De a csillagokról lerob-
bant meteorok sűrűségével!*

Gunda Béla hetvenéves

Valamely tudományágat művelni olyan időben, amely részben az illető tudomány törekvései ellenében, vagy azokat figyelmen kívül hagyva túzi ki a maga céljait, meglehetősen kockázatos vállalkozás. Különös tehetség és erős jellem kell ahhoz; hogy valaki ilyen körülmények közt is kiverekedje az eredményt, nem pusztán saját magának, hanem a tudománynak, amelyre az életét tette fel, s amelynek jelenétől több függ, mint egyéni boldogulása.

Századunk harmincas-negyvenes éveiben s az ötvenes esztendőök első felében az államvezetés bizonyos értetlenséggel, olykor komoly ellenszenvvel figyelte a néprajztudósok munkáját. Gunda Béla életének legtermékenyebb évei estek erre az időszakra, mégis európai hírű és rangú kutatóvá nőtte ki magát. A szél ellen nem lehet... belenyugvó-megalkuvó magatartását cáfolva megmutatta, hogy egyetemes koncepcióval, a tudomány embert szolgáló céljaiba vetett hittel a legnehezebb korokban is lehet életművet megalapozni, nemzeti és internacionális értékeket teremteni. Nem a hivatalos dicséret számít, nem az ilyen-olyan kitüntetés, a perc-emberkéik vállveregetése, hanem a mű, amely idővel már önmagát építi tovább. Igaz, Gunda Bélát – főleg az utóbbi évtizedben – érte elismerés is (1974-ben megkapta a Munka Érdemrend arany fokozatát, '78-ban pedig Herder-díjjal tüntették ki), de ezt annak köszönheti, hogy korábban, a néprajznak korántsem kedvező időkben is keményen dolgozott: mindig a művet helyezte a siker elé, s nem megfordítva. Ezért és ennek tudhatja be eredményeit tulajdonképp az egész mai magyar etnográfia (beleértve a népzenetudományt is); gondoljunk csak Bálint Sándor, Domokos Pál Péter, Erdélyi Zsuzsanna vagy Rajeczky Benjámín akadályokkal telítüzdelte pályájára és kimagasló tudományos érdemeire.

Gunda Béla 1911 karácsonyán született Temesfüvesen. Szülei uradalmi cselédek voltak, széles rokonságában ő az első, aki kijárta a középiskolát. Békés megyében nőtt fel, Kismartonban és Szentlászlón eszmélkedett, egyetemeit már Budapesten végezte. Hallgatott közgazdaságtant, földrajzot, geológiát, filológiát, régészetet; Györffy István és Teleki Pál tanítványának vallja magát. Meg Erixun Sigurd svéd professzor növendékének; akinek meghívására már 1938–39-ben, majd 47–48-ban hosszabb időt tölt a stockholmi egyetemen. Fizetés nélküli gyakornok és tanársegéd a Pázmány Péter Tudományegyetemen, 1939-ben a Néprajzi Múzeumhoz kerül, ahol különböző beosztásokban dolgozik. 1940 és '44 között ő szerkeszti a Magyar Néprajzi Társaság folyóiratát, az *Ethnographiát*. 1943-ban a kolozsvári egyetem néprajzi tanszékének nyilvános rendes tanárává nevezik ki; posztján marad a románok bevonulása után is, 1948-ig a Bolyai egyetemen teljesít szolgálatot. Ekkor visszatér Magyarországra, a debreceni tudományegyetem bölcsészeti karán kap állást, közben a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium, a Magyar Tudományos Tanács, illetve az Akadémia támogatásával megszervezi a Néprajzi Intézetet. Kezdeményezi a Magyar Néprajzi Lexikon megírását is, ez a kísérlete azonban – akkor még – kudarcba fullad. 1961-ben elnyeri az akadémiai doktori címet, tagjává választja több külföldi tudományos társaság és a svéd Gusztáv Adolf Akadémia. Innen már egyenes út vezet az eddigi legrangosabb elismeréshez: a Herder-díjhoz.

Életének különböző állomásai mögött mindig jól belátható az odáig vezető út: az elvégzett munka. Még a témaköröket is nehéz lenne felsorolni, oly sok mindennel foglalkozott. Elsősorban a magyar és a kelet-európai népek etnográfiája érdekelte, főleg a pásztorkodás, a halászat, a gyűjtőgazdálkodás és az építkezés. Foglalkozott a magyar népi kultúra szemiotikai és kulturális kérdéseivel, történeti rétegeivel, finnugor kapcsolataival, a paraszti munka etnoszociográfiájával. Kutatásokat folytatott a Kárpátokban, a Balkánon és az észak-amerikai indiánok körében, vizsgálta a különböző módszertani eljárásokat, összefoglaló tanulmányokat írt a magyar néprajz történetéről. De ami leginkább izgatta: a népi kultúra sajátosságai. „Mindig arra törekedtem, hogy a magyar népi műveltséget különböző összefüggésekben lássam – írja önéletrajzában. –

A népi műveltséget nem tekintettem merev, állandó jelenségnek, hanem ismételten rámutattam arra, hogy azt a gazdasági, társadalmi, történeti tényezők miképpen tagolhatják. Vallottam és vallom, hogy alapvető feladata a néprajznak az ethnikai sajátosságok felderítése, s az ethnikai sajátosságokat a kultúra nem elválasztja, hanem számtalan szállal összekapcsolja az egymás mellett élő népeket, de a kultúra összekapcsolja a népet a különböző múlttal is.”

Tudományos szervezői elképzeléseit – mint már utaltunk rá – nem mindig tudta valóra váltani, de voltak megérdemelt győzelmei. Egyetemi munkája mellett megszervezte a néprajzi intézetet, megindította a *Műveltség és hagyomány* című kiadványt és a *Közlemények* című sorozatot. Ezekben nemcsak hazai, hanem külföldi – amerikai, angol, lengyel, román, svéd és szovjet – etnográfusok is szívesen publikáltak. Vezette a debreceni tanszék mellett működő akadémiai kutatórészleget, amely évente kiadott egy-egy monográfiát, könyvet. Tartotta a kapcsolatot a szakma fővárosi és külhoni képviselőivel, máig hú maradt kedvenc mondásához: „Debrecenben lakom, de Európában élek. . .”

Tudományos munkája mellett írt szépirodalmi műveket és színházi kritikát jeles folyóiratokba: az *Erdélyi Helikon*ba, a *Protestáns Szemlé*be és a *Kortárs*ba. Figyelemmel kíséri a modern magyar irodalmat, észrevételeit két alkalommal is közzétette az újvidéki *Új Symposion*ban. Lelkes híve a nonfiguratív képzőművészetnek; épp az idő tájt, amikor sokan még hadat üzentek az absztrakt festészetnek, a hatvanas évek elején megnyitotta Debrecen első nonfiguratív kiállítását. . .

Az *Ethnographia* 1981. évi 2–3. száma 70. születésnapja alkalmából ünnepi cikkben köszöntötte hajdani szerkesztőjét, most szerkesztő bizottsági tagját. Életművét Paládi-Kovács Attila, a Magyar Tudományos Akadémia néprajzkutató csoportjának igazgatóhelyettese méltatta. Gunda Béla „munkásságát elméleti téren mindig a nyitottság, a világ néprajzi áramlatainak ismerete, nyomon követése jellemezte. Tanulmányt szentelt a kulturális áramlatok és a kultúrát hordozó társadalmi struktúrák viszonyának, foglalkoztatják az akkulturáció, az innováció, a kulturális integráció, a kulturális areák és legújabbban a szemiotika egyes kérdései. Ma is fiatalokat megszentítő energiával olvassa, követi a legújabb irodalmat, figyelmét semmi új el nem kerülheti. Csillapíthatatlan érdeklődése a szak hazai és külföldi eredményei iránt, az örökös készenlét, a naprakész tudás, a megújulásra, az újrakezdésre való képesség, amiben leginkább szeretnénk követni példáját.”

BÁLINT B. ANDRÁS

IRODALOM

A népi líra hosszmetzete

A huszadik századi magyar irodalomnak egyik legizgalmasabb és legtöbb vitát kiváltott irányzata az úgynevezett népi irodalomé. Ennek is meghatározó ága a líra, amely Erdélyi József poézisével szinte robbanásszerűen tört be a korba, s hatása alá vonta a legnagyobbakat, közöttük még Babits Mihályt is, aki jó érzékkel mutatott rá 1932-ben, *Új anthológiá*-jának bevezető tanulmányában, hogy a fiatal költők világában megindult az „elnyomott, szinte tudatalatti proletár hagyományok feltárása”. A népi líra bizonyos módosulásokkal, történeti átrétegződéssel ma is él, bár fejlődésének újabb szakaszát írja, s ez aligha hasonlítható a húszas-harmincas évek fértýkorához.

Pomogáts Béla *A tárgyias költészettől a mitolo-*

gizmusig című monográfiájában voltaképp e nagy hatású és fontos irányzat történeti és poétikai áttekintését adja. Feladatának rendkívüli nehézségét akkor érthetjük meg, ha a könyv bevezető fejezetét olvasva felismerjük, hogy az irodalomtörténeti vizsgálódást szükségképpen össze kellett kapcsolnia a mozgalom történetének megírásával, s bele kellett ágyaznia azt a kor európai történetébe is. Ráadásul a népi mozgalom kiemelkedő személyiségei nem mind voltak egyben népi írók is! Hiszen senki sem vitatja, hogy az úgynevezett paraszti őstehetségek lírájának poétikai jegyei hiánytalanul beilleszthetők a népi lírát jellemző tartalmi és formai elemek együttesébe, sőt az irányzat legjellemzőbb sajátosságai részben éppen az ő leveik és gyakorlatuk nyomán írhatók le. De ki merné „népi” lírikusnak nevezni Szabó Lőrincet vagy Illyés Gyulát? Pomogáts Béla maga is felismerte a rendszeralkotás és az elvonatkoztatás szinte feloldhatatlan feszültségét, erre utal már könyvének címvá-

lasztásával is. A „tárgyas költészet” kategóriája ugyanis elsősorban a *Nyugat* második nemzedékének lírájára érvényes (s majd a felszabadulás utáni irodalomban bukkan ismét fel, mint „új tárgyaság”; ez jellemezte mindenekelőtt az *Újhold* körének költészetét: Nemes Nagy Ágnes, Rába György, Vidor Miklós, Végh György verseit). A „mitologizmus” pedig szintén poétikai kategória, nagyjából annyit jelent, hogy az író mítoszok újraértelmezésével és mitologikus motívumok felhasználásával igyekszik közvetett választ találni korának emberi kérdéseire. (Hangsúlyozzuk, hogy e válasz csak közvetett lehet, hiszen a mitologikus látásmód egyszersmind sajátos álarc is, melyet talán azért húz a költő, hogy képzelete szárnyán szabadabban csaponghasson, kiszakadva tér és idő nagyon is kijózanító korlátai közül.)

Pomogáts Béla többre vállalkozott, mint a népi líra történetének és belső jellemzőinek áttekintése, és többre is kellett vállalkoznia, hiszen a mozgalom története pontosan körülhatárolható, irodalma azonban átszövi a két világháború közötti teljes magyar művészetet. Fel kellett tárnia azokat a kapcsolatokat, melyek a népi lírát a *Nyugat* nagy nemzedékének költészetéhez fűzik, illetve attól elválasztották; emlékezzünk csak Kőröspataky Dezső és Illyés Gyula szellemes párbajára a rímelés ügyében. Ugyanakkor azonban meg kellett világítania előzményeit is, melyek mélyre nyúlnak irodalmunk történetében (feldolgozásukra először Horváth János vállalkozott). Ebben a fejezetben két jelentős felismerése van a monográfiának. Meggyőzően elemzi azt a kettősséget, ahogy a *Nyugat* a hivatalos, megmerevült népiesség ellen küzdve, a népiségben a magyar kultúra eredeti karakterét kereste. A szerző helyesen látja, hogy ez utóbbi törekvés részben Bartók Béla és Kodály Zoltán példájából merített ösztönzéseket. A maga módján a *Nyugat* köre is igyekezett megteremteni az egyetemes és a magyar műveltség szintézisét, s ez a legmagasabb szinten Adynál valósult meg, aki – Bartókhhoz hasonlóan – asszimilálni tudta a népi művészet elemeit és hagyományait anélkül, hogy ennek érdekében szigorú elméletekkel élt volna. Kivételes és forrás értékű Pomogáts Bélának az a felismerése, hogy a népi költészet előzményei között számon tartja az avantgarde folklorizmust. Igaz, az avantgarde éppúgy elvetette és meghaladott irányzatnak találta az irodalmi népiességet, mint a *Nyugat* én-líráját, de felhasználta a primitív népi művészet alkotásait, melyekben az alkotás igazságkritériumának megvalósulását vélte.

Az előzmények és az elméleti törekvések után következik Pomogáts Béla könyvében a népi líra „aranykorának” elemzése: a *Népiség és tárgyas költészet* című fejezetben. Mi sem volna izgalmasabb, mint ha a szerző pontosan körülhatárolná a

népi irodalom legjellemzőbb stílusjegyeit, s megrajzolná az irányzat poétikáját. Ez azonban majdnem lehetetlen. Így hát másik utat választott: szimultán képét adja a „második nemzedék” lírai törekvéseinek, s ezen belül két vezető személyiségének, Erdélyi Józsefnek és Illyés Gyulának (akiről rögtön megállapítja, hogy nem tekinthető népi lírikusnak, hiszen költészetében a hazai líra különféle törekvései találkoztak, s nyertek sajátosan új minőségű kifejezést). Ez a két portré áll a könyv középpontjában, s míg az Erdélyi József-ről írottak az elfeledett, majd újra felfedezett jeles költő kitérő-kel meg-megszakított életpályáján emelkedőkről és szakadékokról tudósítanak, a „népi nézet”-ből szemlélt Illyés Gyula líránk egyetemes képviselőjévé magasodik. Mert vele kapcsolatban felvethető a kérdés: népi volt-e, nyugatos vagy éppen szocialista, de sokkal pontosabban jellemezhetjük lírájának természetét, ha a három különféle minőséget feltételező kérdésre együtt válaszolunk. Illyés Gyula vitathatatlan tekintélye volt a népi mozgalomnak éppúgy, mint a *Nyugat*nak; költészetének ismerjük egy nem kevésbé izgalmas avantgarde korszakát is, s végül a szocialista költészet szintén az ő minden irányba nyitott magatartásából és művészetéből meríthet ösztönző példát és tanulságokat. S hogy nemcsak kezdeményező, hanem összefoglaló is volt, mi bizonyíthatná inkább, mint hogy a *Magyar Csillag* szerkesztőjeként az erők összefogásának programját hirdette meg, s megpróbált kialakítani olyan egységfrontot, amely a szellem legjobbjait, tevékeny erőit tömörítette és aktivizálta volna.

Ahhoz, hogy valaki népi lírikus (vagy népi lírikus is) legyen, meg kell élnie bizonyos alapvető élményeket. Van persze századunk irodalomtörténetében nem is egy példa arra, hogy valaki ezek híján szakít addigi költői pályájával, s vállalja a népi költészet útját, mint például Sárközi György, akiről Pomogáts Béla helyesen állapítja meg, hogy „a *Nyugat* hagyománya és az avantgarde újításai között kereste útját” (megtoldanám e jellemzést azáltal, hogy Sárközire – költészetének épp legizgalmasabb és legszínesebb korszakában – erősen hatott a neokatolicizmus eszmevilága és Claudel költésze), hogy aztán egy váratlan fordulattal népvég hangszerelje líráját. Am ez a váltás – bármily magasrendű szellem volt is Sárközi, s bármekkora volt is a szerepe a *Válasz* körül, ahol a kibékíthetetlennek látszó emberi és eszmei ellentéteket csak ő oldhatta föl – mégsem volt szerves, lírája más hagyományokban gyökeredett, s valamelyes szintelenebbé, egyhangúbbá vált. Elismerve, hogy a „harmadik nemzedék” költésze is mutat népi vonásokat, az ő esetükben mégis arra lehetne helyezni a fő hangsúlyt: vajon miért fordultak szembe a népi lírával? Vagy más vonatkozásban, de miért

következett be ugyanez a fordulat József Attilánál? Olyan kérdések ezek, melyekre csak a komplex, a két világháború közötti irodalom fejlődését szintetikus módszerrel elemző tanulmány válaszolhat. Pomogáts Béla természetesen regisztrálja a jelenségeket, de könyvének természetéből adódóan inkább a kapcsolódási pontokra irányítja a figyelmet: Jankovich Ferenc és Takáts Gyula költészetére (utóbbit a *Magyar irodalom története* VI. köteté a népi lírikusok között tárgyalta!).

Teljesen különálló fejezetben foglalkozik a szerző a *Népiség és mitologikus költészet* kapcsolatával. Az úgynevezett mitologizmusnak kétfajta megjelenési formáját különíti el: a naiv változat legnagyobb hatású képviselőjének Sinka Istvánt tartja, akiről remekbe szabott elemző fejezetet írt. A „tudós mitologizmus” Gulyás Pál líráját hatotta át. A róla szóló fejezet megint csak újdonsága könyvének. Gulyás Pálról eddig is sokat olvashatunk, elsősorban a népi mozgalommal foglalkozó írásokban, vagy azokban a tanulmányokban, me-

lyeket a debreceni hagyomány őrzése és ápolása ösztönzött. Pomogáts Béla ezzel szemben – igen helyesen – a költő egyetemes és már-már túlságosan is nagyra növesztett szándékára mutat rá: hogyan alakította ki Gulyás a „Nyugat alkonya” fenyegető spengleri látomásával szemben a „név alatti lényeg”, a válságoktól szabadt világ helyébe állítható majdani aranykor ideálképét.

Csak vázlatosan ismertethetjük Pomogáts Béla könyvét, kiemelve néhány újszerű észrevételét, irodalomtudományi felismerését. Van azonban a könyvnek, vagy pontosabban a módszerének egy általánosabb tanulsága is, mely Pomogáts Béla irodalomtörténeti habitusát áthatja. Jellegzetesen értékközpontú irodalomtörténet-író aki a múltból – még annak kitérőiből is – azokat az eszményeket igyekszik megőrizni, s gazdag adatolással felmutatni, melyekből ma is meríthetünk, s amelyeknek eredményeit beleépíthetjük változó irodalomképünkbe. (*Akadémiai Kiadó, 1981*)

RÓNAY LÁSZLÓ

FILM

Mesterek alkonya

A mozgókép fejlődését különféle áramlatok, egységes törekvésű stílusirányzatok befolyásolták. Talán elég, csupán példaként, korunk két legjelentősebb filmművészeti mozgalmára, a második világháború utolsó éveiben kibontakozó olasz neorealizmusra és az ötvenes-hatvanas évek fordulóján megjelenő francia új hullámra emlékeztetni. Am kétségtelen a nagy rendezőegyenlőségek korszakot formáló hatása is. Sőt mintha egyre határozottabban ismernénk fel ennek jelentőségét. A közelmúlt mesterei közül Antonioni, Bergman és Fellini befolyása volt talán világszerte a legerőteljesebb. Ez persze lehet szubjektív ítélet is, de ha hozzáteszük, hogy ők olyan újító és szuverén világot építő művészek, akiknek filmjei általában eljutnak a széles körben értelmezhető nagyközönségig, tehát nem atelier-sikerek alkotói, akkor már elfogadhatóbbnak tűnik állításunk. Annak nyilvánvaló tudomásulvételével, hogy a névsor sokszorosára bővíthető, és a nevek felszerelhetők. A szóban forgó három rendező jelentőségének ismételt bizonygatása felesleges lenne. Vegyük szemügyre inkább legutóbbi munkáikat, amelyek sajnos kevésbé mutatják az összegezés érett szépségét, inkább tétovassággal vagy önismeréssel terhesek. Pedig e mesterek születési dátumai (Antonioni: 1912, Bergman: 1918, Fellini: 1920) arra emlékeztetnek, hogy alkotó korszakuk delelőjén már túljutottak, akkor is, ha a pályakép lezárása még korainak tűnik.

Michelangelo ANTONIONI legutóbbi másfél év-tizedben forgatott filmjei a legkülönbözőbb helyszíneken játszódtak. A Nagyítás (Blow-up, 1966) Angliában, a Zabriske Point (1969) Amerikában, Chung Kwo (1972) című dokumentumfilmje Kínában, a Foglalkozása riporter (Professione reporter, 1975) Afrikában és Spanyolországban. Holott igazán belülről Antonioni mégiscsak a Pó vidékét, Milánót, Rómát, Szicíliát tudta ábrázolni... 1975 őszén így nyilatkozott a Corriera della Seraban:

Szeretnék Olaszországban forgatni, de ez összeütközésekkel járna. Nem hatolhatnék a dolgok mélyére annyira, amennyire szeretnék: túl sok a rejtett, a kibogozhatatlan kérdés. Ezekről nem beszélhetek, mert nem ismerem őket közvetlenül. Azt mondanám, hogy alapjában véve az, ami nálunk történik, a színpalak mögött megy végbe. Nem szeretek olyan témákat tárgyalni, amelyek túlságosan titokzatosak maradnak: a dolgok végére kellene járnom, de ki hagyja ezt? Az emberrablás például olyan kérdés, amely egészen közelről érint bennünket, de hogyan beszéljünk róla? Ha felszínesen tárgyaljuk, ahogyan az újságok, az engem nem elégít ki. Másrészt a külföld napirendre tért a dolgok állása fölött: Itália az az ország, amelyben semmi sem fontos, ami történik. Ha úgy döntenék, hogy erről a témáról készítek filmet, az semmiféle nemzetközi visszhangot nem váltana ki. Így hát vergődöm a vágy között, hogy itt, Olaszországban csináljak filmet, hogy megtaláljam önmagam gyökereit, és a tudat között, hogy nem csinálhatom meg azt a filmet, amelyet meg kellene csinálni.

Ez talán némi mentség és magyarázat arra, hogy

legutóbbi munkája, Az oberwaldi titok (*Il Misterio di Oberwald*, 1980) témájában a múlt század utolsó éveit nyúl vissza, egyaránt emlékeztetve II. Lajos bajor király udvarának légkörére és a Habsburgok világára, nevezetesen Erzsébet királyné legendákkal körülvett alakjára. Ez természetesen csak az atmoszférateremtésre vonatkozik, valójában fiktív történetről van szó. A film tulajdonképpen Jean Cocteau *L'Aigle a deux têtes - A kétfejű sas* című színművének televíziós változata. Az 1946-ban keletkezett színmű afféle bravúr-darab, a királynő és az anarchista gyilkosát alakító színész számára nyúji csillogó, ám ma már meglehetősen avított jelenetsorokat, egyedi sikert. A királynőt játszó Monica Vitti például tizenkilenc perces monológot ad elő. Nagyon nagy fantázia kell ahhoz, hogy bármiféle mához szóló mondanivalót találjunk a darabban. Mert persze erre is volt kísérlet, egyes kritikusok a hatalom és az ellene való lázadás problematikáját vélték felfedezni, különös tekintettel a mai olasz helyzetre.

Mégis, mi vezethette a színmű feldolgozásához a mindig időszzerű kérdésekkel, a legkorszerűbb problémákkal viaskodó rendezőt? Furcsa módon éppen kísérletező kedve, a jövőt kutató érdeklődése. Mert az oberwaldi titok eredetileg úgynevezett videotechnikával készült, a televíziózásban használatos elektronikus rögzítési módot használta fel Antonioni, és erről a felvételtől másolták át az anyagot 35 mm-es filmre. A video azután alkalmat adott különféle színhatások alkalmazására, szinte zenei módon, vezérmotívumszerűen. A féltékenységi motívumánál minden hideg pasztellzöldre változik, a gonosz rendőrőrfőnök mályvaszínben jelenik meg. Gyakran, ennek a színszimbolikának megfelelően más-más színű a kép egyik és másik oldalának megvilágítása. Tonino Guerra, a neves operatőr a rendező elképzeléseinek képi megvalósítója. Mindez azonban nem feledteti a cselekmény banalitását és hosszadalmasságát. Végül is ez a video-játék csak azt bizonyítja, hogy Antonioni idősebb korára sem veszítette el érdeklődését, kísérletező kedvét, de nem öregbiti hírét és filmművészeti értékét. (A filmet egyébként a magyar közönség az 1981-es olasz filmnapok alkalmából láthatta.)

Ingmar BERGMAN nevét és legendáját hamarabb ismerte meg a magyar közönség, mint filmjeit. Később azonban, ha nem is egészen megnyugtatóan, de nagyjából az átlag mozinéző is pótolhatta ezt a hiányt. Bergman az egyetemese filmművészetben az ötvenes-hatvanas években valóságos fogalom volt, a legmagasabbra értékelt filmművészek egyike. Meg kell azonban jegyezni, hogy korántsem remekmű valamennyi munkája. Ezen nincs mit csodálkozni, hiszen 1945 óta évente legalább egy filmet rendezett, legtöbbször maga írta ezeknek forgatókönyvét is. A filmírás és -rendezés mellett színész, színházi ren-

dező, színigazgató, több színdarab, novella, regény, rádiójáték szerzője.

Legutóbb egy nyilatkozatában kijelentette, hogy nem rendez többé filmet. Néhány évvel túl a hatvanadik évén úgy érzi, nem tud már újat mondani. Ő csak Bergman-filmeket tud forgatni, ezeket pedig már mind megcsinálta, a többi csak önismétlés lenne. Hogy tartja-e fogadalmát Bergman, azt előre nem tudhatjuk, a bennfentesek szerint időnként mond hasonlót, egészen addig, míg el nem kezd új filmje forgatását. Ezúttal azonban egy talán keserű, de kétségtelen igazságot mondott ki: új Bergman-filmet már nemigen tud forgatni az önismétlés veszélye nélkül. Jellemző példája ennek legutóbbi munkája, A marionettek világából (*Aus dem Leben der Marionetten*, 1980). A filmdráma írásos változata megjelent magyarul a *Nagyvilág* 1980/12. számában, *A hábók életéből* címen.

Bergman ezt a filmjét fekete-fehérre komponálta régi, nagynevű operatőre, Sven Nykvist segítségével. A téma és a forgatókönyv természetesen a sajátja, csak a színészek nem svédok, hanem a müncheni bajor színház művészei. Nos, megszületett egy igazi „Bergman-film”, oly mértékben a mester módszere és stílusa szerint, hogy az már túlcsap az egyéniség jegyeit magától értetődően reprezentáló hangvételen, és tulajdonképpen önmaga stíluspárodíájává válik.

Egy feddhetetlen polgár, aki látszólag zavartalan házasságban él fiatal feleségével, éjszaka, egy kukucskáló show üres színpadán megöl és meggyalul egy prostituáltat. Ezzel lényegében a férfi életének is vége, az örültek házába kerül. Ezután, az időrendi beosztást felbontva, visszapillantásokkal, túlexponált képekben jelzett álmokkal, nagyközeliiben elhangzó monológokkal, magyarázó feliratokkal bontja ki a talányt a rendező. Am ez a talány már a freudizmus hajnalán sem igen keltett volna szenzációt. A pszichoanalízis klasszikus módszereivel fejti ki, hogy a látszólag megmagyarázhatatlan tett mögött elfojtott homoszexualitás, gyermekkori és soha ki nem nőtt anyai elnyomás rejtetik. Mindez kihatott a feleséggel való kapcsolatra is, s végül – a körülmények fatális összejátszása során – ebben a szerencsétlen esetben kulminált.

Mindenfajta emberi cselekvés lehet megrázó, vagy szánsalomra méltó. Bergman azonban szándékolatlan olyan hidegen és szentvéltlenül adja elő a történetet, hogy semmiféle azonosulásra, még a szánsalom vagy a döbbenet érzésére sincs mód. Fokozza ezt, hogy pszichiáter szereplőt is közbeiktat, aki egy ismeretterjesztő előadás színvonalán időnként elemzi, sőt a végén összefoglalja az eset orvosi konzekvenciáit. A mondanivaló megfejtséhez pedig talán a film eredeti címéhez kell fordulnunk. A marionett ugyanis az a fajta báb, melyet felülről, zsinóron irányítanak. Fejét, kezét, lábát csak úgy mozgathat-

ják. Ilyenfajta bábok lennénk géneink, idegpályánk, megváltoztathatatlan kapcsolataink révén a végezt kiszámíthatatlan kezében? Ennél a nem éppen sokrétűen előadott, kétséges konklúzióval sokkal mélyebb és megrázóbb mondanivalót közölt már a világról és az emberekről akár a Trilógiá-ban, akár a Suttogások, sikolyok-ban Ingrid Bergman. Nálunk szokatlan a nyugati filmkritika kemény szókimondása, ám ha nem is teljes egyetértéssel, de mégis ide kívánczok Gérard Courant-nak, a francia Cinéma című filmfolyóirat kritikusanak ítélete a nagy északi mesterről: Egyre hamisabbak és egyre miodorosabbak a filmjei, eredeti megváltó eszméi és káprázatait lassan teljesen hiányoznak, a nemzetközi nagyközönség hitelesítette ugyan, de már nem többek, mint nagyáruházak luxustermékei.

Federico FELLINI páratlanul szép, költői nőalakokkal népesítette be filmjei világát. Az Országúton belső érzékenységtől és hittől sugárzó Gelsominája, Cabiria, a boldogságra áhító, kiszolgáltatottságában is makacsul a jóra törő utcalány, Paola a líraian gyengéd kis pincérlány. Az édes életből, a Nyolc és fél valóságos és álomszerű nőalakjai, az Amarcord nosztalgikus lányai és asszonyai mind az ő teremtményei. Találón írja Alberto Moravia legutóbbi filmkritikájában, hogy Fellini számára a nő ugyan-

az, ami Balzac számára a pénz volt: kulcs, amellyel felnyitható a valóság különben zárt kapuja".

Legújabb filmjét természetesen ismét a nőknek szenteli. A nőknek és az álmoknak. A nők városában (La città della donna, 1980) Fellini ezúttal is kedvelt színésze, Marcello Mastroianni figurája mögé hújik. Snaporact játsza, aki egy vonatutazáskor álmában a nők különös világában kalandozik. Három tájat jár be ezalatt: a feministák dühödt lázadásainak terét, Cazzone, a nőfaló életművész pornóboltra emlékeztető villáját és végül a múlt hullámvasútján gyerekkora világát, Szomorúan kell azonban megállapítanunk, hogy Snaporact álmában már csak egy lírájától megfosztott, önismeretlen Fellini-világot talál. Nagyon is szándékos és erőltetett a feministák kritikája, arról nem is beszélve, hogy ezekben a jelenetekben és Cazzone villájában is gyakran az olcsó kabarétréfák rossz ízlésű malackodása kísért. Ami pedig a gyerekkor nosztalgiait illeti, ez bizony csak sokszorososan felhígított újraköltése az annyiszor látott fellinisi környezetnek. De a legfőbb az, hogy a film nőalakjaiból éppen a líra, a vonzás, a sugárzás veszett el. Vagyis a rendező sajátos világot teremtő művészetének legfőbb erőssége.

KARCSAI KULCSÁR ISTVÁN

SZÍNHÁZ

Népi misztériumjáték a Várszínházban

Az 1981-82-es színi évad eddigi legnagyobb meglepetése a Várszínház első, mondhatni: tökéletes produkciója, a Csíksomlyói passió. Bayer József 1887-ben kiadott A nemzeti játékszin története című művében még így ír a magyar passiójátékokról: A fennmaradt emlékek, a karácsonyi misztériumok és vízkereszti játékok csekély számából, a passiói és húsvéti játékok csaknem teljes hiányából vagy azt kell kikövetkeztetnünk, hogy cultusuk nem volt általános, tehát a közönség részvétele nem volt kedvező kifejlődésökre, vagy azt, hogy mint idegen nemzeti-segektől kölcsönzött dolgok nem képezhették a természetes átmenetet a magyar népies színdarabokra. Annyi kétségtelen, hogy magyar népszíndarabunk nem volt.

Az 1962-ben megjelent Magyar Színház-történet viszont ezt állítja: A XVIII. században leírt csíksomlyói nagypénteki passiók arra mutatnak, hogy a műfaj igen népszerű volt és hogy mind a biblikus és látványos, mind pedig devociós formája élő hagyományként jutott az utódokra. A Csíksomlyón talált

37 passió közül a daraboknak több mint egyharmadában megtalálhatók a devociós színdarabokra annyira jellemző »Mária és Jézus Búcsúja«, valamint a »Mária-siralom« jelenetei.

Bayer nem ismerhette a később megtalált és Fülöp Árpád által 1897-ben nyomtatásban is közzétett Csíksomlyói nagypénteki misztériumokat; ebben a gyűjteményben a kéziratban fennmaradt, 1721 és 1774 között keletkezett 37 játékból Fülöp négyet közöl. A várszínházi produkció ennek a négy darabnak összevonásából, illetve egységbe szerkesztéséből keletkezett. A négy, egyébként különálló passiójátékból Balogh Elemér és Kerényi Imre válogatta ki és illesztette össze az előadás anyagát. Ugyancsak Kerényi Imre rendezte az előadást, s az ő érdeme egy régen óhajtott színpadi együttes, a tökéletesen egybehangolt összjáték megteremtése is. A színeszek ajkán a passió gyönyörű, tiszta magyar nyelven, az ősi székellyel, annak fordulataival, humorával szólal meg. Ilyen szépen ejtett színpadi beszédet bizony nagyon régen hallottunk, pedig hiánynak évek-évtizedek óta sajnálatosan nélkülözünk.

A színpad közepén fából épített harangláb áll, a színpadot léckerítés övezi, baloldalt galambdícsos székelly kapuval. Elöl a színpad felnyitható, lépcsők vezetnek az alvilágba; ezen közlekednek a sátnifia. A harangláb alapépülete minden oldal felé nyitható, benne különböző elhelyezkedési lehetőségek a

színészek számára: lépcsők, létrák, magasított állóhelyek. Az előadás nagy része a haranglábban kívül, mintegy a templomkertben játszódik, de ahol zárt vagy zártabb teret kíván a játék, a harangláb alapépítménye tökéletesen megfelel. A színpad és a harangláb, különösen annak belső szerkezeti megoldása Götz Béla zseniális leleménye. S ha az előadás taglalása előtt a játék művészeti és technikai létrehozóiról beszélünk, említsük meg Rossa László zenei összeállítását, amely régi egyházi dallamok és székely népi énekek szerencsés ötvözetével teremti meg az előadás zenei hangulatát, illetve a darabban előforduló önálló ének- és zeneszámokat. Csak dicséret illeti Füzti Sári székely népi ihletésű jelmezeit, a sátánfiak és a bibliai alakok bő humorú, mégis valószínű öltözékeit, valamint Novák Ferenc koreográfját, amely mind a komoly, tragikus, mind pedig a komikus jelenetekben maradéktalanul érvényesült.

Az előadás a nagypénteki szertartásból vett Királyi zászlók lobognak (*Vexilla Regis prodeunt*) kezdetű egyházi énekkel kezdődik, amelyet a színpadra körmenetben érkező székely lányok, nők, fiúk és férfiak énekelnek, templomi zászlót lengetve. A harangláb nyitott tetején ül *Deus Pater*, az Atyaisten, hosszú hajú és szakállú csizmás öreg székely, aki a gúnyja felett bő fehéret inget visel, s kedélyesen pipázik. Kissé lejjebb áll Mihály főangyal, aki a létrán felkapaszkodó és az Atyaisten helyét elfoglalni akaró Lucipert visszaüzi. *Lucifer* és a sátánfiak fekete csizmában, vörös sújtásos fekete dolmányban feszítenek.

Olyan összehangolt együttes játszik a színpadon, hogy vagy mind a hatvanhét szerepet játszó tizenhét színészt meg kellene említeni, vagy csak az együttes munkáját dicsérni. Ha mégis kiemelünk néhány színészi teljesítményt, ezt nem a többiek rovására, csupán a főbb szerepek értékelésére tesszük. *Lucifer* szerepében Ferenczy Csongor tenyérbermászóan jóképű és izzásig elven sátán. Olykor, különösen a valtatási és megkínzási jelenetekben, 1944 sötét pribékjeit juttatja eszünkbe. Nem így a *Drumó* sátánfit alakító Székelyi József, akinek elhisszük, hogy szerepét valaha a csíksomlyói gimnázium legrakoncátlanabb növendéke kapta, akire a kegyes atyák azt mondták a szereposztáskor: jó leszel sátánfinak. Sátán ide, sátán oda: semmi gonosz nincs benne; csúfondáros derű, pajkosság, mozgékonyág az egész ember. Szemvillanásait, arcjátékát, gesztusait tanítani lehetne a színi iskolában. A *Krónika* Kertész Péter. Méltóságteljes, figyelmet parancsoló, szép beszédű. A drámai beszéd nemcsak az által drámai, hogy színi jelenetek szövik át, hanem azzal is, hogy a szónok (mai színdarabjainkban narrátornak hívjuk) úgy jelenik meg, mint aki hallgatóival együtt jelen van a dráma időpontjában a dráma színhelyén, s ezért egy személyben rendező, színész, sőt bizonyos fokig rezonőr. Kézdy György szánandó pásztora, majd áru-

ló Júdása, különösen a megbánás és a tragikomikus akasztási jelenetben, az előadás legjobb színészi alakításai közé tartozik.

Ádám és Jézus szerepét betegségéig Iglódi István játszotta, most a szolnoki színházról vendégeként Ivánka Csaba helyettesítette. Iglódi a paradijsomi jelenetben több humorit szőtt alakításába, Jézusként – csupasz arcával és gyér hajával – aszketikusabb, súlyosabb jelenség volt. Ivánka Csaba mind Ádám, mind Jézus szerepében, mintha egy reneszánsz festményből lépt volna ki: szálás alakjával, fürtös barna hajával és szakállával, puha lépteivel inkább a szelid és alázatos szívű Jézust idézte. Még a kufárok kiűzésekor sem volt igazán haragvó. A kereszten függés lehalt fejjel, rezüületlen pillákkal jó tíz percen át, szemben a közönséggel, a színészi fegyveremnek megragadó példája. Hámori Ildikó Éva szerepében bájos, csinos fiatal székely lány, aki boldogan borul deli szerelmes férje keblére. A sok-sok szellemes ötlet közül had említsünk kettőt a paradijsomi jelenetből: Ádám és Éva természetesen teljes székely öltözetben vannak itt is, ám jelzésül ruhájukra tűzve viselik a fügefalevelet. A tiltott fa gyümölcsét, az almát *Deus Pater* egy bot végére erősített zsinóron lógatja a toronyból Éva elé. Az ötlet kellemes derűt kelt a nézőtérben, de semmi visszás nincs benne. Gyönyörűség nézni Hámori Ildikót Mária szerepében, karján a kisdeddél. Amint a pásztorok a vásári forgó csillag jelzésére belépnek a kisdeddélhez, Józsefet kézfogással és Székelyföldön szokásos jókívánatokkal köszöntik. A *Fájdalmas Anya* fia keresztjénél megindító: fekete kendőbe burkolva elsírja, elzokogja – érthetően és tisztán – az Ómagyar Mária-siralom szövegét, Rossa László korabeli dallamokból összeállított zenéjére. Ez az előadás csúcspontja. Aztán lekuporodott a kereszttövébe, s a holt Krisztus lassú, finom mozdulatokkal leszállt a keresztről és a *Fájdalmas Anya* ölébe hajtotta fejét. Magyar Piéta! A nézőtérben vágni lehetett a csendet: megsűrűsödött, meghihletődött. Végül ismét körmenet alakult. Királyi zászlók lobogása alatt vonultak ki a passió szereplői a színpadról, felemelő, megható, csodálatos este emléket hagyva a negyedórán át tapsoló nézőkben.

CENNER MIHÁLY

Mezei Mária: Vallomástöredékek

Egy képeslap szinikritikájában olvastam néhány hónapja, hogy a színész akkor végzi munkáját a legtökéletesebben, ha mindenben megfogadja a rendező utasításait, s a színpadra vagy a filmre vitt figurát az írói szándék és a rendezői elképzelés harmonikus ötvözése révén formálja meg. Az átlagosan jó – *interpretáló* – színésznek ezt kell tennie, így lesz korrekt a játék, huszonötös, ötvenszer, százszor előadható a darab. De vannak előadók, akik képtelenek megelégedni pusztán a szerep *eljátszásával*, ők estéről estére, felvételtől felvételre *megszülik, újratereztik*, a nyílt színen vagy a kamerák előtt kínban-gyönyörben *megélik* a figurát. Az ilyen – úgynevezett *alkotó* – színésszel (Timár Józseffel, Latinovits Zoltánnal, Somlay Artúrral, Gábor Miklóssal) nyilván nehezebb együtt dolgoznia a rendezőnek; a közönség viszont az ő alakításuktól kapja azt a többletet, ami a színjátszást *művészetté* nemesíti. Mert a mű üzenetéhez a magukét is hozzáteszik: emberi-művészi hitelükkel mintegy megemelik a darab mondánivalóját.

Természetesen a saját koncepciójukat rendre kialakító s ahhoz körömszakadtig ragaszkodó színészek pályája korántsem olyan sima, mint kollégáiké. Összeférhetetlenek, izgágának, provokatornek tartják őket, holott nem akarnak mást, csak dolgozni: egyéniségüket, végső soron eszméiket is belevinni a vállalt szerepbe. Sűrűlódások, frontális összeütközések kísérik pályafutásukat, s a sok értetlenség – gyakran saját macacosságukkal együtt – személyes sorsukat is zsákutcába térítheti.

Mezei Mária azok közé a nagy tehetségek közé tartozott s tartozik, akiknek nem adatott meg, hogy életművüket a színpadon teljesítsék ki. Ennek oka kettős. Egyrészt az, hogy szellemi-érzelmi motivációinak, egyetemes emberi kötelmeinek – mondjuk ki: *hitének* – művészi kifejezését nem tolerálta a kor, amelyben élt s alkotni próbált. Másrészt többszöri súlyos és huzamos betegsége is megakadályozta abban, hogy eljuttassa – vagy elégszer játssza – mindazokat a szerepeket, amelyeket Sophokléstől Lorcaig, Shakespeare-től Jean Genet-ig – mintha neki álmodtak volna meg. . .

Írni kezdett. Írni már 1941-ben, amikor először letette névjegyét, újraálmodta gyermekkorát; aztán '45-ben, amikor a Tátrából hazatérve papírra vetette – papírra kellett vetnie, hogy tovább adhassa –, amit a hegyekből hozott: a boldogság, teljesség, üdvösség ígését. Magának, másoknak. Egy percig sem akarta megtartani, tudta, hogy ehhez nincsen joga; hirdetni kezdte közvetlenül és áttételesen. A pasaréti református templomban, egy lo-

kálban, ahol zoltárokat énekeltek, a Bujdosó lány és az Izgága Jézusok előadásán, Alexandra del Lago szerepében. És nyilatkozatokban, levelekben, vallomásokban – többek közt a *Vigília* hasábjain.

S legutóbb könyvben is, amely *Vallomástöredékek* címmel jelent meg az elmúlt télen. A három és félszáz oldalas kötetben a töredékek szerves egészszé állnak össze: kibontakozik előttünk a szerző élete, színészi pályakezdése, sikereinek és kudarcainak története, megismerjük emberi és művészi hitvallását, ami nála szorosabban egybefonódik, mint művésztársainál általában. A könyv olvasása közben rá kell jönnünk, mennyi mindenben újított Mezei Mária. Elsőként vállalt egyszemélyes előadóesteket, de – vesztére – olyan időkben, az ötvenes évek elején, amikor minden egyéni kezdeményt közösségellenesnek, exhibicionizmusnak bélyegeztek. Ráadásul a Bujdosó lányt, Lajtha László és Tamási Áron összeállítását irredenta-soviniszta lázításnak minősítették; akkor mindössze kilencszer kerülhetett pódiumra. De újított Mezei Mária abban is, hogy műsorai nem kizárólag dalokból vagy versekből álltak; keverte, pontosabban művészi technikával és felelősséggel ötvözte a műfajokat – s így is kerek egészet produkált. *Neki* sikerült. Isteni adottság, hogy ugyanolyan színvonalon tudott sanzont és népdalt énekelni, Babitsot szavalni és Anouilh-t játszani. Nem élt vissza ezzel az adottsággal, pedig oly nagy a veszélye. . .

A *Vallomástöredékek* felfelé ivelésének csúcspontja az Izgága Jézusok című fejezet, amelyet a szerző Latinovits Zoltán emlékének ajánl. Ezt a részt sem ő írta teljes egészében, inkább a fejezet szerkesztőjének nevezhetnénk. Az emlékezést Rónay Györgynek a *Vigília*ban megjelent nekrológia vezet be, ezt követi a szerző-szerkesztő magyarázataival és barátját idéző szavaival a két „izgága Jézus”, Mezei Mária és Latinovits Zoltán levélváltása. Mennyi mindent megtudunk ezen a rövid tizenhárom oldalon a két színész győtrődéseiről és reményeiről, tisztességéről és hivatásszeretéről, hitéről és tenniakarásáról. Két színész, két *író* színész. Nem tudom, örülünk-e annak, hogy pályájuk zenitjén mindkettőjüknek tollat kellett ragadnia, hogy elmondhassák a világról azt, amit a színpadon nem mondhattak el. . . Latinovits Zoltánnak az Izgága Jézusok előadósthez írt bevezetője az „ezerágú, ezertövű, csodás, égből-jött, földre-pottyant, síró-nevető” gyerekember, a poéta-életet élő ember küszködéséről szól ebben a véges jelenvalóságban – amíg a végtelenből a halhatatlanságba jut. És róluk szól, róluk *is* szól: a *Vallomástöredékek* és a *Ködszurkáló* íróiról. A fejezetet Márai Sándor Halotti beszéde, Tamási Áron Márainak írt felelete és Fáy Ferenc Latinovits-verse zárja.

A könyvet a *Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya* adta ki, el- és felvállalva ezzel Mezei Mária

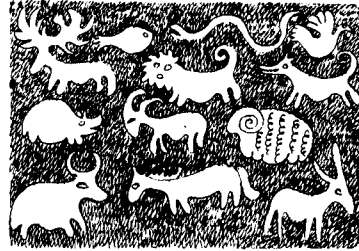
magasztos kereső hitét, áldott-átkozott művészéletét. Dicséretes munka; szép és szinte példa nélküli bizonyítéka annak, hogy az egyházi kiadók hivatása nem csupán a kifejezetten vallási jellegű vagy a kegyes irodalmi munkák megjelentetése, hanem az is, hogy képet adjanak az itt és most élő, hívő emberek, jelen esetben egy színész sorsáról, álmairól.

„Kereszthordozóból keresztté lenni – rettenetes tananyag – olvashatjuk a könyv vége felé. Nem eltakarodni, nem eltakarítani, de megmaradni, de megtartani minél tovább, ha szeretünk... Ha! Ez a tétel. Iszonyú erőfeszítés a hordozónak és a keresztté lettnek is. Istenem, engedd meg, hogy jól vizsgáljunk. Engedd kitűznünk a Célnál – a jövődö embert tárt karokkal váró, napfényben álló Ke-

resztet hordozó boldog Csillagot. A csillaggal ékes boldog Keresztet.”

Megmaradni és megtartani: életünk alaptörvénye ez. Kemény szabály, de kikerülhetetlen. Mezei Mária soha nem szegte meg.

B. B. A.

KÉPZŐMŰVÉSZET

Az ötvenes évek – Székesfehérvárott

„Az ötvenes évek” – így leírva és kimondva – fogalomként él mindenkiben, aki tudatosan átélte ezt a korszakot. Pontosan tudjuk hát, mit értünk rajta az irodalomban, képzőművészetben, építészetben vagy a politikában. Pontosan? Az azóta felnőtt nemzedék nemegyszer meglepődik, ha fogalomként emlegetjük ezeket az éveket. Túlon túl keveset tud róluk. Másrészt, az-átélők emlékezetében is sok minden más hangsúlyt és értelmet kap a dolgok egykori rendjében. Úgy hiszem, már csak ezért is érdemes volt megrendezni a székesfehérvári kiállítást.

A fehérvári Csók István Képtárban még 1965-ben indult el egy kiállítássorozat, amely a XX. századi magyar művészet történetét igyekezett bemutatni a századfordulótól napjainkig. A sorozat egy-egy állomásáról annak idején Dévényi Iván beszámolt a Vigilia olvasóinak. A századfordulót, a *Nyolcak*-at és az aktivistákat, a Gresham-kört, az alföldi festőket, a két világháború közti szobrászatot, Derkovitsot és a körötte dolgozó szocialista művészeket, aztán az Európai Iskolát, Szentendrét, majd az 1945–1949 közötti korszak művészetét bemutató tárlatok után került sor a mostanira, amely a legkevésbé illik a sorba. Ez ugyanis az egyetlen, amelynek rendezésénél a szervezők nem annyira a művészetre, mint inkább az aktuális művészetpolitikára figyeltek. És ez nem véletlen. Századunk magyar művészetének történetében e néhány éven kívül nem volt példa arra, hogy a hivatalos kultúrpolitika ilyen kizárólagos módon érvényesült volna, és a kiállítóterekben, a folyóira-

tokban, a köztereken, az épületek falán, a hivatalokban, az iskolákban és az üzemekben, szinte mindenütt, ahol a képzőművészet nyilvánosságot találhat, csak a hivatalosan meghatározott tematikájú és stílusú képek, szobrok, grafikák szerepelhettek.

Valójában ez a korszak – „az ötvenes évek” – nem volt hosszú. Kezdetét az 1949-es szovjet képzőművészeti kiállítás megnyitásán Révai József beszéde jelezte, míg az 1957-es Tavaszi Tárlat a Műcsarnokban már egy új korszak nyitányának tűnt. És mégis, ezek az évek az átélőkben mély nyomokat hagytak. Sokan elhitték, hogy a nyilvánosságot egyedül élvező és uraló stílus-módozmatika azonos a képzőművészet fogalmával; mások viszont egyszerűen rákényszerültek egy pszeudo-értékrend használatára: arra a voltaképp lehetetlen viszonyításra, hogy nézőként (vagy szakemberként) rossz és kevésbé rossz között voltak kénytelenek különbséget tenni, önmaguk előtt is takarogtatva e választás értelmetlenségét. Mert hiába volt igaz, hogy Szőnyi István, Főnyi Géza vagy Berényi Róbert sokkal „festőibben” oldott meg egy-egy penzumot, mint társaik, akik jobban ragaszkodtak a szabvány-előírásokhoz, ha e „festőibb” megoldás is messze elmaradt az alkotók korábbi művészi színvonalától is.

Az igazi értékek ezekben az években többnyire a műtermek falán pihentek, eltekintve néhány olyan műtől, amelyet valószínűleg eleve azért engedtek a kiállítások nyilvánossága elé, hogy aztán annál keményebben elítélhessék őket. E kivételek közé tartoztak Ferenczy Béni munkái, Somogyi József *Martinász*-a, Szőnyi István *Fuvaros*-a hogy a példa kedvéért néhányat kiemeljünk az egyébként nem túl hosszú sorból. Ferenczy Béni a *l'art pour l'art* példája lett, ugyanúgy, mint Somogyi József. Ezt az ítéletet reprezentálta a döntés is, amely Somogyit a *Koreai fiú* című jelentéktelen kis portréjáért

Kossuth-díjjal tüntette ki, amikor egyik fő művét csak bíráló illethette.

A fehérvári kiállítás figyelmes szemlélője megérezhetett valamit abból az akkor bátor, eredményeivel mégis félrevezető harcból is, mely már a korszak elején megindult a hivatalos stíluslehetőségek határainak tágítására. E küzdelem vezetett oda, hogy 1954-ben Munkácsy Mihályon kívül már Nagybánya hagyománya is udvarképessé vált, s ezzel a rendezők kiállíthattak olyan képeket, mint például Bernáth Aurél *Balatonai táj*-a. Az „eredmény” azonban hamisított: nem egy művész-szel elhitette, elfogadtatta azt a veszélyes tételt, hogy a megelőző években a bajt nem a recept okozta, hanem a kivitelezés minősége.

A székesfehérvári képtárban a rendezők az 1950 és 1955 év közötti hat reprezentatív nemzeti tárlat anyagából válogattak, óvatos figyelemmel kerülve a fölösleges bántást, a csúfolódást, az iróniát. A kiállítás célja egyáltalán nem a művészek megleckéztetése, vagy az új közönség szórakoztatása volt, hanem mementó állítása, gyötrelmes emlékek megidézése. Nehéz szembenézni ezekkel a képekkel – s bennük régi, torzító viszonyításainkkal. Ugyanolyan nehéz, mint megidézni az irracionális félelem gondosan felépített rendszerét, amely az iskolában és a munkahelyen egyaránt meghatározta életünket.

A kiállítás végén hirtelen változik a kép. Az emeleti nagyterem bal oldalán az 1957-es Tavaszi Tárlat képeiből válogatott anyag a hiteles művek visszatarterését jelzi. Ha most csak ezekkel az alkotásokkal találkoztunk volna Fehérvárott, akkor a felnőtt új nemzedék aligha értette volna meg, miért tartották az ötvenes évek első felében zár alatt ezeket a képeket? Holott a Tavaszi Tárlat nem zárt és nem nyitott korszakot, mégis – mint most is láttuk – nagy fontossággal bírt, mert – Aradi Nóra szavaival – kifejezte a művészek természetes vágyát arra, hogy soha többé ne menjen veszendőbe semmi valódi érték, hogy soha többé ne kényszerüljenek álságos ábrázolásokra.

Az 1957-es Tavaszi Tárlat csukott ajtókat, első-tétített ablakokat tárt föl, a közönségnek hosszú évek után bepillantást engedve a műtermek világába. Kár, hogy a fehérvári rendezők sok, egykor már a Múcsarnokban szerepelt képet – többek közt Bálint Endre és mások alkotásait – nem tudták megtalálni. A válogatás így is számos értékes művet vonlatott fel. Lenyűgöző volt látni 1957-ben a Múcsarnokban és most a fehérvári repízen is Korniss Dező műveinek elragadóan magabiztos derűjét, amelyet a legsötétebb évek sem zavartak meg. Meglepetése volt az 1957-es eszter-dőnek Ország Lili jelentkezése szürreális képeivel, melyek a kiállításon talán a legközvetlenebbül szóltak az előző évek ijesztő szorításáról. A mai

nézó számára felfedezés a Tavaszi Tárlat anyagában Csernus Tibor *Újpesti rakpart*-ja. Ez a kép egyszerre foglalja össze mindazt, ami Ferenczy Károlytól Bernáth Aurélig történt századunk magyar festészetében; s egyben előőrse is annak az irányzatnak, melyet a kritika később a *szürrealizmus* címszóval üdvözölt.

Az 1957-es Tavaszi Tárlat látványosan és végérvényesen adta át a múltnak az „ötvenes évek” fogalmát. A művészet folyamatosságát tudta demonstrálni, és ezzel jelentős állomásnak tekinthetjük a magyar festészet, grafika és szobrászat nagy korszaka, az elkövetkező hatvanás évek előtt.

KOVÁCS PÉTER

Kállai Ernő művészeti írásai

Ki volt Kállai Ernő? Válogatott írásainak a közel-múltban megjelent kötete – Művészet veszélyes csillagzat alatt címmel csaknem száz kritikáját, esszéjét és tanulmányát adta közre – megkönyviteni látszik a válaszádat: Kállai Ernő mindenekelőtt irigylésre méltóan független gondolkodó volt. Noha – mint ez munkásságával kapcsolatban már elhangzott – nem hagyott hátra nagy, összefoglaló igényű elméleti művet, sajátos művészetszemléletének értékei – mozaikszerűsége ellenére is – nyilvánvalóak. Ez a mozaikszerűség egy (tanulmányosan pozitív) körülményre utal: Kállai esetében az eszmerendszer állandó összefonódásban élt a kortárs művészet változó jelenségeivel, így magától értetődően esett át önkritikus periódusokon s tudott nyitni lenni az új és más érték számára is. Esztétikai és művészetelméleti megállapításai nem elméleti pálmaházban nevelődtek, hanem a tapasztalat konzekvenciáiként születtek. Félreértés ne essék: a konkrétumokból kiinduló, az élő művészet tényeit alapul vevő elmélet Kállainál sohasem sekélyesült ideológiai széljárásra figyelő, aktuálkritikai zsurnalizmussá. Ítéletei, következtetései mindig szélesebb összefüggésrendszerhez kapcsolódtak: a haladó európai és magyar művészettörténeti folytonosságához – amelynek áramlatairól, hullámainról gyakorta határozott „különvéleményt” jelentett be.

Kállai részt vett és állást foglalt a modern művészet körül fel-fellángoló vitákban, de huzamosan és kritika nélkül sohasem csatlakozott egyetlen irányzathoz vagy csoporthoz sem. Mindez egyszerre ok és következmény; s művészetfelfogása eredményezte, hogy egyrészt sikerült mindenkor megőriznie gondolkodói autonómiáját, másrészt rendre asszimilálhatatlannak bizonyult a különféle falánk ideológiai

részvényességek számára. „Abból a türelmetlen programfanatizmusból már régen kijózanodtam, ha úgy tetszik kiöregedtem, amely a művészetet csak a társadalmi és világnézeti vagy éppenséggel politikai aktualitás szemszögéből képes látni” – írta 1942-ben.

Tevékenységének kiszélesedése a húszas évek derekára esett, arra az időszakra, mikorra a klasszikus izmusok művészetelméleti tanulságai már levonhatók, ugyanakkor a konstruktivizmus még bőven rejtett magában ösztársadalmi megvalósulást áhító perspektívákat. Kállai tizenöt évesen át Németországban élt; érdemei – mint a Bauhaus egyik vezéregyéniségéé, kritikusé és folyóirat-szerkesztőé, valamint kiállításrendezőé – lassanként tudatosulni látszanak művészeti gondolkodásunkban.

Kállai Ernőt kezdetben a konstruktivizmus művészeti és társadalmi optimizmusa, a racionális-funkcionális technika és civilizáció világjobbító mozgalma vonzáskörében találjuk; a „monumentálisan kollektív akarát”, a „formának minden alanyi, személyes izgalmakon túl járó, végső, objektív távolsága” eszmerendszerében és a magyar aktivizmus stílusában mozog otthonosan. Ekkor született írásai sokban emlékeztetnek az ellentmondást nem tűrő, magabiztos és eszmeileg sem kevésbé türelmetlen avantgardé manifestumokra – azzal a különbséggel, hogy nála a meghaladottnak minősített izmusok (expresszionizmus, kubizmus) bírálata esztétikailag átgondolt, formaelméleti szempontú elemző kritikára épül. Mindezzel együtt Kállai már 1923-ban revízió alá vette a konstruktivizmus művészetelméletét. A Korrektúrát! című írásban – a konstruktivizmus etikai dilemmájának szellemes megvilágításán túl – erősödnék fel azok az elvi összetevők, melyek későbbi – szinte egész életére szóló – művészetfelfogását meghatározzák. Noha érték koncepciója a művészetfejlesztés mozgásával párhuzamosan változásokon ment keresztül, életműve mégis egységesnek mondható abból a szempontból, hogy mindig megőrizte alapvonásaként a nyitottságot, a toleranciát, a par excellence és konkrét formaelemzésre épülő itéletalkotást. Mindehhez le kellett számolnia a kizárólagossági esztétikákkal, át kellett törnie „ideológiai és programok drótsövényein”. „Kiderült, hogy rengeteg sokféle trombitába lehet fújni, és mind szépen szól, ha értenek hozzá” (Ideológiák alkonya, 1925). Ugyanabban a cikkben fogalmazódik meg Kállai megtalált ars poeticája: „... a művészet sokoldalú, különböző arcú elevenségén egy kritikai szempont uralkodhatik csak: a kvalitás szempontja”. Ahogyan konstruktivizmus-kritikájában az irányzat „tisztá kultúrarculatát” a történelemre kívánta fordítani, úgy az elkötelezett politikus-agitatív művészetet szemben az esztétikai minőség igényét fogalmazta meg (Új valóságlátás a képzőművészetben).

Az értékes művészet Kállai felfogásában mindekelőtt autonóm szellemi teljesítmény, mely egy adott formai probléma megoldásaképp manifestálódik. Így a kapu nyitva áll a legkülönfélébb „nyelvet” beszélő alkotások előtt. Mindez kiegészül egy további – Kandinszkij nézeteit idéző – összetevővel. Kandinszkij szavaival: „... az a legfontosabb a formában, hogy belső szükségből keletkezett-e vagy sem”. A Kállainál gyakorta előforduló „szellemi mag”, „belső igazság” fogalmi is az értékes művészet zálogaként fogalmazódnak meg: e szellemiség lesz belső mozgatója az alkotásban magára ismerni akaró formának és csakis a formának, hiszen mind az forma immár, ami a műben érzékelhető „pozitív tény”: sajátos elevensége, képi rendje. „A művészetben a »hogyan« a fontos” – tartotta Kállai, és így nem véletlenül állt közel szívéhez a tárgyi ábrázolásról lemondó, a „tisztá formák” univerzumát építő absztrakt művészet. Legszívesebben mindig idézőjelbe tette volna az „absztrakt” jelzőt, mert jelentésmagját – „elvont” – egyenesen félrevezetőnek érezte. Írásaiban vissza-visszatér a terminus kritikája; egy helyütt találóan „fatális nyelvi szükségmegoldás”-nak nevezi, hiszen az efféle művészetet kizárólag „a szín és a forma teljesen konkrét jelenségei alkotják”.

A harmincas évek elejére elmélete kiforrottan jelentkezik – kiegészülve egyéni ornamentika-felfogásával. A felületek játékos átírása, a pusztán díszítő funkciójú külsődlegesség szerinte csak egyik – kései és oldott – változata az ornamentikának. Létezett egykor másik típus is, az „ornamentális vízió” típusa: „Minden vallásos és mágikus kultúrában, ahol a művészet túl minden egyéniesítő ábrázoláson és külsődleges válogatáson, a dolgok ősi mélységű és átfogó jelzésére törekedett, mindig eljutott odáig, hogy nagy, ritmikus vonásokban aljta meg az ösképek jelét... Ezek a szimbolikus jelek kapcsolódnak össze és alkotják a forma szuverén kombinációit, melyeket ornamentálisnak kell neveznünk” (Vissza az ornamentikához). Látható: Kállai felismerte a rokon vonásokat – a kifejezhetetlen kifejezésére irányuló törekvést, az ábrázolható mögötti mélyebb összefüggések jeleit – az ősi ornamentika motívumaiban és az absztrakt művészetben. Többről van itt szó, mint a századelőnek a primitív, a törzsi művészet utáni nosztalgiajáról, az alkotás természeti és természetes létezése utáni sóvárgásáról. A világ tárgy nélküli, víziószerű szellemi-képi megragadására, a művészet aurájának újbóli megteremtésére tett formai kísérlet vált aktuálissá. A párhuzam nyilvánvaló; ugyanakkor a kísérlet törekvése is: az életető aura a huszadik században inkább óhajtható, mint megvalósítható. A modern „jelképező-ideoplasztikus” művészet idézi ugyan „a látható forma mélyebb értelmét”, ám – a Kállai-féle kollektív

szimbolikájú ornamentikával szemben – végzetesen alanyi és töredékes módon.

Elméletének logikus folyamányaképp értette meg és ismerte fel Kállai Vajda Lajos jelentőségét: az univerzum bővületében és a földi valóság fenyegető szorításában születő, tragikus érvényű és egyúttal sorsszerűen szubjektív képi világát. Számos írásban, kritikában méltatta pályáját (könyvet is készült írni róla): „kortárs” létére volt bátorsága Vajda életművét – sokak ellenséges vagy bagatellizáló véleményével vitázva – festészetünk egyik csúcsaként számon tartani.

Írásainak egyik jellegzetessége – mint ezt az absztrakt művészet és az ornamentika esetében láthattuk – a gépiessé vált, vagy beszűkült jelentéstartalmú művészetelméleti fogalmak újraértelmezése, illetve új dimenziókkal történő „feltöltése”. Így találta alkalmazhatónak kora művészeti jelenségeinek egy körére a romantika kategóriáját. Nem stílusként, nem a letűnt korstílus analógiájaként, hanem bizonyos közös – már a múlt században is felbukkano – eszmei vezérelvként, világérzékelésként, mely – hátai fordítva az idegen valóságnak – arra törekszik, hogy „a szellemet az »ősanyához«, az élet ősforrásaihoz és ősi ösztöneihez vezesse vissza”. „A természet eszmei potenciájáról” van szó; az irracionálisnak és démoninak, mint az alkotás folyamatában ható tényezőnek vállalásáról. Kállai felfogásában a bioromantikáról, mely a racionális, „okos” világban is jelenlévő transzcendens erők „képi ősjeleit” vetíti elénk. Mindez nem egyszerűen a tudatalatti, az álomvilág harca polgárjogáért – nem pusztán szürrealizmus, hanem kétirányú esztétikai aspiráció: egyfelől „a mágikus lényegét emberi észszé oldja”, másfelől „mágiává oldja az emberi értelmet” (Thomas Mann). A bioromantika jelenségeként értelmezte nemcsak Miró és Max Ernst, hanem Franz Marc, Arp, Brâncuși, Archipenko, Henry Moore és mások művészetét is.

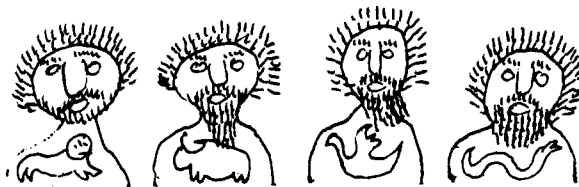
A két háború közötti magyar művészetet végigtekintve, e fogalom elméleti variánsaként folyamodott Kállai az új romantika terminusához. Mint a bioromantika esetében, itt is a legkülönbözőbb stílusú alkotások és életművek közös szellemi magját kereste: „Nem azt, ami elválaszt, hanem ami összeköti”. Kállai nemzeti vonásként értékelte megfigyelését:

„Az érzelmekben és sejtelmekben gazdag ábrázolásmód, más szavakkal a romantikus hangulatszerűségnek megfelelő képforma szinte minden lényeges művészünknek vérében van” (Új romantika, 1944). Emberképét tekintve alapjában más és valóban „új” ez a romantika; itt a magányos individuum „a természeti és lelki erők végtelen szövvényébe fonódva” jelenik meg. Szembetűnő a hasonlóság a bioromantika és az új romantika fogalmai között (bár az utóbbit kiterjesztette a tárgyi valóságot ábrázoló művészetre is). A Kállai-féle romantika-kategória elméletben allegorikus lehetőség volt az egyre vészterhebb társadalmi és politikai étellel dacoló művészi értékek együttes eszmei védelmére.

A II. világháborút követő években Kállai Ernő időlegesen közéleti funkciókhoz jutott. E fórumokon igyekezett érvényesíteni a művészetpolitikai tolerancia elvét és megalapozni a modern művészet és a közönség kapcsolatát. Cikkezett, propagált, kiállításokat rendezett – közöttük a nagy jelentőségű Európai Iskola bemutatóit, 1946-ban Az elvont művészet első magyar csoportkiállítását és 1948-ban A magyar képzőművészet újabb irányai című kollektív tárlatot – mindezt az értékek felfedezésének és közzétételének értelmességébe vetett hittel. Élesen bírálta az újkonszolidáció, a művészi konformitás magatartástípusát, rámutatott a középszer öndiszciplinájának és pozícióhízárszásának a művészi munka etikai hitelét felszámoló következményeire (Művészek, csak azért is világítsatok!). Profetikusan jövendölése a kinyilatkoztatott szocialista realizmusról már 1946-ban előrevetítette az elkövetkezendő eseményeket, az „akadémiák” újrászületését: „... a programszerű, tehát egyelőre valóban csak mondvacsinált szocialista realizmus a maga politikai és társadalmi célzatában lehet ugyan forradalmi, de művészileg a maradiságot és a visszafordulást szolgálja” (Vigyázat, Múcsarnok!).

Kállai – fentebb vázolt – esztétikai és világszemléleti „rögeszméiről” nem tudott és nem is akart lemondani. Fokozatosan szorult a művészeti élet perifériájára, könyvtervei meghíúsultak, elhunytáig fordításokból élt. Hatéves hallgatása jövátéhetetlen; öröksége, markáns szellemi függetlensége követésre csábít. (Corvina Kiadó, 1981)

ANDRÁSI GÁBOR

RÉSUMÉ

Gellért BÉKÉS OSB de Rome donne un commentaire pour notre temps du récit des disciples d'Emmaüs (Luc 24:13-35). – Un écrit de László SZÉKELY sur l'exercice du Chemin de la Croix ayant une place de choix dans la pratique des dévotions des Sicules du comitat de Csik (aujourd'hui en Roumanie). L'article comporte maintes curiosités ethnographiques et liturgiques. – Dans son reportage, Csaba KOSA présente la vie quotidienne des Hongrois – Tchangós (groupe ethnique hongrois d'origine sicule), établis dans la région du col de Ghimes, dans les Karpathes Orientales (aujourd'hui en Roumanie).

Dans la série „Entretien Vigilia”, Béla HEGYI a interviewé Béla POMOGÁTS, historien littéraire, collaborateur de notre revue. L'entretien a porté sur la littérature hongroise de l'entre-deux-guerres ainsi que sur celle de nos jours, ces deux chapitres passionnants de l'histoire de notre littérature constituant le terrain de recherches de Béla POMOGÁTS. En ce qui suit, nous retenons quelques passages de cet entretien : „Pour la vie intellectuelle de Hongrie, la connaissance et l'accueil fait à la littérature hongroise d'Occident sont une nécessité dont elle ne saurait se dispenser. Les poètes et les écrivains qui rédigent et publient en langue hongroise dans les pays de l'Europe de l'Ouest et d'outre-mer sont tous les représentants d'une même république des lettres hongroises et ils méritent notre sympathie, ne fût-ce que pour les gros sacrifices qu'ils consentent personnellement pour écrire et faire imprimer leurs oeuvres . . . Nul ne peut ignorer que l'accueil des écrivains hongrois de l'Ouest ne saurait se faire d'un coup de baguette, mais qu'il s'agit là de tout un processus. Celui-ci peut avoir des à-coups et bien entendu, aussi ses limites: du point de vue politique et idéologique, la littérature hongroise de l'Ouest présente nombre de tendances diverses et cela va de soi que les tenants d'aujourd'hui des mouvements de droite de triste mémoire n'ont aucune place dans la vie intellectuelle de notre pays. Bien entendu, je ne pense pas à des publications périodiques telles que le trimestriel ÚJ LÁTÓHATÁR (NOUVEL HORIZON de Munich) où le bimestriel KATOLIKUS SZEMLE (REVUE CATHOLIQUE de Rome). En ce qui concerne ces deux dernières revues qui publient, de fait, des études de valeur, il faudrait trouver le moyen de les rendre accessibles du moins aux membres de l'élite intellectuelle du pays: écrivains, savants, critiques . . . Les deux revues pourraient bien élargir le domaine du dialogue mené dans un esprit constructif.” Dans la suite, l'entretien porte sur la situation des Hongrois qui vivent en minorité dans les pays voisins dont, en premier lieu, la Roumanie et la Yougoslavie; sur les conditions dans lesquelles les hommes de lettres hongrois de là-bas déploient leurs activités créatrices. Puis Béla POMOGÁTS aborde la question de la répartition ethnique et religieuse de la population de Transylvanie. Pour terminer, il situe VIGILIA dans la vie intellectuelle et culturelle hongroise et souligne que „notre revue en fait bien partie et qu'elle devra y être toujours maintenue.”

En 1831, les jeunes clercs du Séminaire de Pest ont fondé l'Académie de la Littérature d'Eglise Hongroise. Pour commémorer les cent cinquante ans de cette Académie, nous publions l'article de László OB-BÁGY, élève du Séminaire Central de Budapest, qui fait connaître les antécédents de l'institution de cette Académie, les activités déployées par elle au cours des cent cinquante ans écoulés, le déclin qu'elle a connu au cours des trois dernières décennies et finalement la reprise lente, mais rassurante de ses activités. Dans les conditions actuelles, l'Académie considère comme tâche primordiale d'entretenir des échanges avec la vie intellectuelle hongroise, tout particulièrement avec la littérature et les arts d'inspiration chrétienne d'aujourd'hui. – László VANYÓ, Professeur à l'Académie de Théologie Catholique de Budapest, attire l'attention sur l'importance de la traduction en hongrois d'ouvrages étrangers, en premier lieu celle des travaux de théologie, la traduction en hongrois étant une des meilleures traditions de l'Académie et demeurant une de ses chances les plus prometteuses.

(Margit NÉMETH)

INHALT

Gellért BÉKÉS OSB (Rom) analysiert die evangelische Erzählung der Jünger von Emmaus (Lk 24,13–35.) mit Applikationen für das heutige Zeitalter. Ein Beitrag von László SZÉKELY beinhaltet viele interessante Angaben über die devotionalen Passionsspiele der Székler von Csik die sowohl aus folkloristischem wie auch aus, liturgischem Gesichtspunkt bemerkenswert sind. Eine Reportage von Csaba KÓSA berichtet über das Alltagsleben der Csángós von Gyimes.

Ein *Vigilia-Gespräch* führt Béla HEGYI diesmal mit dem Literaturgeschichtler *Béla Pomogáts*, der auch äusserer Mitarbeiter unserer Zeitschrift ist. Das Untersuchungsgebiet von Pomogáts ist die ungarische Literatur zwischen den zwei Weltkriegen und von heute. Auch das Gespräch wurde über diese zwei hochinteressante Zeitalter geführt. Bemerkenswert sind die Ausführungen des Kritikers über das Verhältnis zwischen der ausländischen und einheimischen ungarischen Literatur. In diesem Zusammenhang sagt Béla Pomogáts: „Die Kenntnis und die Einverleibung der westlichen ungarischen Literatur ist eine Notwendigkeit, die das einheimische Geistesleben nicht entbehren kann. Die Autoren und Dichter die in den westeuropäischen und Übersee Ländern in ungarischer Sprache publizieren, sind vor allem ungarische Literaten, Repräsentanten der ungarischen Kultur die schon deswegen unsere Sympathie verdienen, weil sie ihre Werke sehr oft nur um den Preis grosser persönlicher Opfer schaffen und herausgeben können. . . Wir alle müssen es wissen, dass die Einverleibung der westlichen ungarischen Autoren nicht durch Zaubermagie geschieht, sondern einen Prozess darstellt. In diesem Prozess können Schwierigkeiten entstehen und es hat seine natürlichen Grenzen: die westliche ungarische Literatur arbeitet politisch und ideologisch in den verschiedensten Richtungen und die Nachkommen der rechtsradikalen Bewegungen von schlechter Erinnerung, haben wirklich keinen Platz im einheimischen Geistesleben. Ich denke natürlich nicht an Új Látóhatár in München und Katolikus Szemle in Rom. Auch ich bin der Meinung, dass im Falle der beiden eine Lösung gefunden werden sollte, als deren Resultat die beiden, wirklich wertvolle Studien publizierenden Zeitschriften mindestens die Repräsentanten der einheimischen geistigen Elite: Autoren, Wissenschaftler und Kritiker erreichen würden. . . . Beide Zeitschriften wären imstande das Feld eines aufbauenden Dialogs zu erweitern.“ Man sprach auch über die Lage von jenen ungarischen Autoren, die in den benachbarten Ländern als Mitglieder einer Minderheit leben und schreiben. In erster Reihe wurden die Umstände der in Rumänien und Jugoslawien lebenden Autoren besprochen: Pomogáts wies auch auf die nationalen und religiösen Zusammenhänge der völkischen Verteilung Siebenbürgens hin. Zum Schluss würdigt Pomogáts die Rolle der *Vigilia*, betonend dass die Zeitschrift „ein Teil des ungarischen kulturellen und Geisteslebens ist und auch bleiben muss“.

Vor kurzem feierte die sogenannte *Literarische Schule* der Budapester Seminaristen ihr 150-jähriges Bestehen. László OBBÁGY berichtet über die Voreignisse der Bildung dieser Schule, ihr Wirken im vergangenen Jahrhundert, die Schwierigkeiten der letzten dreissig Jahre und zum Schluss die heutige, langsame aber vielversprechende Neubelebung des Literaturkreises. Die Literaturschule stellt sich als Aufgabe die Kontaktaufnahme und Aufrechterhaltung des Kontaktes mit der weltlichen Literatur – in erster Reihe mit Poesie und Schrifttum von spiritueller Inspiration – sowie mit Repräsentanten der bildenden Künste, der Musik und der verschiedenen Wissenschaften. László VANYÓ, Professor im Zentralseminarium lenkt die Aufmerksamkeit auf die Traditionen und Möglichkeiten der Literaturschule auf dem Gebiet der Übersetzungen.

In der Galerie der *Vigilia* präsentiert András B. BÁLINT den in Rom lebenden Maler *Matthia Triznya* und sein Schaffen.

(Károly DOROMBY)

CONTENTS

Gellért BÉKÉS OSB (Rome) reflects on the evangelical story of the disciples in Emmaus (Luk 24,13–35) and adds explanations to it which are meant for our age. László SZÉKELY's article about the devotional Passion process of the Székelys in Csik contains many points of interest both from ethnographic and liturgic point of view. Csaba KÓSA's report presents the everyday life of the Hungarianspeaking natives of Gyimes in Moldavia.

In the column titled *Talks in the Vigilia* you can read Béla HEGYI's interview with the literary historian *Béla Pomogáts*, who is a collaborator of our periodical. Pomogáts deals with the Hungarian literature between the two World Wars and that of today: the conversation itself is about these two exciting pe-

riods. It is very interesting what the critic says about the relation between the Hungarian literature abroad and in Hungary. In connection with this Béla Pomogáts says the following: „Knowing and receiving the Hungarian literature of the West is something the intellectual life in Hungary cannot spare. Those poets and writers who write their works in Hungarian in the Western European and overseas countries are first of all Hungarian men of letters, the representatives of the universal Hungarian culture and they do deserve our sympathy because they very often write and publish their works at the price of great personal efforts. . . We all must know that the reception of the Hungarian writers of the West doesn't take place by magic; on the contrary, it means a process. This process may have hitches and also has its natural bounds, too; the Hungarian literature of the West is divided into various political and ideological trends; the inheritors of the old right-wing movements have no place in our intellectual life. Of course I don't mean the New Horizon (Munich) and the Catholic Review (Rome) here. I also think that in their case a solution should be found as a result of which the two periodicals, which publish studies of real value, could get through at least to the representatives of our intellectual élite, i.e. to writers, scientists, critics. . . Both periodicals could enrich the age of the constructive dialogue.” Then the conversation turns to the situation of the Hungarians living in the neighbouring countries as a minority and to the conditions of the writers and poets there, mainly in Roumania and Yugoslavia; but Pomogáts touches upon the national and religious aspects of the distribution of the population in Transylvania, too. Finally he evaluates the role of the *Vigilia* emphasizing that the periodical „is the part of the Hungarian intellectual and cultural life and it must remain so.”

It is not long ago that the *School of Hungarian Church Literature* for the Budapest seminarists was 150 years old. The seminarist László OBBÁGY writes about the events preceding the foundation of the school, its activity in the previous century, the difficulties of the last thirty years and finally about the slow but promising renewal of the literary circle today. He thinks the tasks of the School of Church Literature are to enter into relations and to maintain them with the secular literature, mainly with the spiritually inspired lyrics and prose and with the representatives of arts, music and the different sciences. Talking about the traditions and possibilities of the School of Church Literature László VANYÓ, the professor of the Central Seminary calls the readers' attention to the importance of translation, mainly the translation of theological works.

In the Gallery of the *Vigilia* András B. Bálint presents the painter Mátyás Triznya (Mattia Triznya), who lives in Rome.

(Katalin BERÉNYI)

SOMMARIO

Gellért BÉKÉŠ, O. S. B. (Roma) spiega l'episodio del Vangelo sui discepoli di Emmaus (Luca 24, 13-35) con commenti molto attuali. Lo scritto di László SZEKELY sulle rappresentazioni sacre della Passione nella regione transilvana di Csik contiene molti dati interessanti tanto dal lato folcloristico che da quello liturgico. Il servizio di Csaba KÓSA ci mostra invece la vita di ogni giorno dei Csángó della regione di Gyimes, pure in Transilvania, ora appartenente alla Romania.

Nel quadro della rubrica *Dialoghi di Vigilia* pubblichiamo questa volta l'intervista di Béla HEGYI con lo storico della letteratura *Béla Pomogáts*, collaboratore esterno della nostra rivista. Il campo di ricerche di Pomogáts è la letteratura ungherese nel periodo tra le due guerre e oggi; anche il dialogo si riferisce a questi due periodi, interessanti pure di per sé stessi. Degno di nota il commento critico sul rapporto della letteratura ungherese in patria con quella all'estero. Egli dice a questo proposito: „La conoscenza e l'assorbimento della letteratura ungherese dell'occidente sono una necessità a cui la vita culturale ungherese non può rinunciare. I poeti e scrittori che scrivono e pubblicano in ungherese nei Paesi dell'Europa occidentale e d'oltre Oceano sono innanzitutto scrittori ungheresi, rappresentanti della cultura ungherese universale, che si meritano la nostra simpatia se non altro perché spesso possono produrre e far stampare le loro opere soltanto a prezzo di gravi sacrifici personali. . . Questo dobbiamo saperlo tutti, che l'accoglienza degli scrittori ungheresi in occidente non avviene per virtù magica, ma anzi è un processo che può avere delle scosse ed ha pure dei limiti naturali: la letteratura ungherese occidentale si compone di molte tendenze diverse, sia dal lato politico che da quello ideologico, e certo gli eredi dei movimenti di destra di cattiva memoria non hanno da trovar posto nella nostra vita culturale. Naturalmente non alludo al „Nuovo orizzonte” (Új Látóhatár) di Monaco di Baviera, né alla „Rivista cattolica” (Katolikus Szemle) di Roma. Anch'io sono dell'opinione che bisognerebbe trovare una soluzione che permetta a questi due periodici,

che pubblicano saggi veramente importanti, di arrivare anche in Ungheria almeno ai rappresentanti della „crema“ culturale: scrittori, scienziati, critici... . Ambedue le riviste potrebbero così allargare il cerchio di un dialogo costruttivo.“ Si passa poi alla situazione delle minoranze ungheresi dei Paesi limitrofi, in primo luogo Romania e Jugoslavia: Pomogáts considera però anche i rapporti nazionali e religiosi nella distribuzione della popolazione in Transilvania. Infine apprezza la funzione di *Vigilia*, accentuando che la rivista „fa parte della vita culturale e spirituale ungherese, e deve rimanere tale“.

Ha compiuto da poco i centocinquanta anni la *Scuola della Letteratura Ecclesiastica Ungherese* del Seminario di Budapest. Il seminarista László OBBÁGY espone gli antefatti alla fondazione della scuola, il suo funzionamento nel secolo scorso, le difficoltà degli ultimi trent'anni e infine la lenta, ma promettente rinascita attuale del circolo letterario. Tra i compiti della scuola egli menziona la presa e il mantenimento di contatto con la letteratura mondiale, in primo luogo con le opere di lirica e prosa di ispirazione spirituale, nonché con gli esponenti delle arti figurative, della musica e delle varie scienze. László VANYÓ, professore del Seminario Centrale, attira l'attenzione dei lettori sull'importanza, tra le tradizioni e le possibilità della detta scuola, della traduzione, specialmente di opere teologiche.

In GALLERIA DI VIGILIA András B. Bálint presenta il pittore Mattia Triznya, che vive e lavora a Roma.

(Brita FRANCHI)

A Vigilia postájából

Végtelenül örülök, hogy kedves barátom (több mint barátom: testvérem), Rezek Sándor tanácsára előfizettem a Vigiliára a Kultúra által. Minden oldalát élvezem, sőt már lefordítottam belőle az uramnak hollandra, aki mint holland bírósági elnök egy szót sem ért magyarul.

Kisjókai Erzsébet
Hilversum, Hollandia

Köszönjük figyelmüket, hogy gondoltak ránk. Köszönjük a nyomtatványt is, amelyet megrendelhetnénk a Vigilia folyóiratot. Egyelőre *nemet* mondunk. Bocsánatot kérek az egyházközség nevében. Szó szerint idézem egyik hívőm szavait: „Az Új Ember is sok“.

Levél
Plébánia

Nekem a plébániára jár. Mások nem értik, nekik magas szintű ez, még az Új Ember is!

Zalaerdőd
Plébánia

Nálunk hatan kérik a folyóiratot, de a fele részben megkérdőjelezi, ha nem felel meg, visszamondják. Szerintem ez nagyon értelmiségi folyóirat. Mi pedig egyszerű falusi dolgozók vagyunk. Ha a lapot mindenkinek írják, több szórakoztató, vallásos elbeszélést, folytatólagos írást közhelhetnénk.

Végh József
Vasgerszeg

A Vigiliát áldozatos gondoskodástokból, rendszeresen kapom... Gyónóim kapkodják, mint a csemegét. A nekünkben is bátran kívánhatok szép, bensőséges karácsonyi ünnepeket és boldog új esztendőt, hálás tisztelő hívetek

P. Rákos Raymund
Vatikán

Sajnálattal le kell mondjak kedves folyóiratomról, amit 1960 óta nagyrészt beköve őrzök és olvasok. Okom részben anyagi, beteg vagyok, havi gyógyszereszámlám 200 Ft. A nyugdíj zsgorodik, minden évben valamiről le kell mondanom. Nagyon kedves két számom volt az idén (1981-ben), mivel erdélyi vagyok, a szeptemberi, amikor Márton Áron püspök úrról emlékeztek meg halálának évfordulóján, és a decemberi szám, amit a kórházban olvastam el. Amennyiben lehetséges és lesz, még egy tartalomjegyzéket kérek. További munkájukhoz a jó Isten áldását kérem.

Székelv Piroksa
Sopron

Gratulálok a tartalmas karácsonyi számhoz. Igen szépen összejöttek a Pilinszky megemlékezések. Gazdag egyénisége felméréséhez kellett ez a prizma. Reméljük, ő is elégedetten „fogatja kezében“ ezt a számot... Jó lenne persze tudni, hogyan látja most önmagát. De hát ilyen mennyei riportokra egyelőre nincs lehetőségünk...

Puskely Mária
Vatikáni Rádió

Grass ing király!
+ *Caravaggio*
Pácsi Pál

szolgálat Az Ausztriában kiadott folyóirat 1981-es 51. száma „Az Egyház az idők sodrában” mottóval jelent meg, s érdekes teológiai, egyháztörténeti és bölcselettörténeti tanulmányok sorában tekint végig a misztikus és történeti egyházon. Az írások mondanivalóját *Karl Rahner* szavaival foglalhatjuk össze: „... az eredeti kereszténység történetileg folytatódik... az egyházban. A történetiség a lényegéhez tartozik, vagyis nemcsak története van, hanem történelmi egész önmegvalósulásában: amennyiben a történelemben és a történelmen keresztül valósul meg.” Létét a történeti Krisztusra visszavezető egyház gondolatát állítja tanulmánya (*Az egyház, mint Krisztus jelenléte*) középpontjába *Hans Urs von Balthasar*. Igen fontosak azok a megállapításai, melyeket a papi hivatással kapcsolatban fejt ki: nyomatékosan hangsúlyozza, hogy a pap nemcsak utat mutat a valóság Krisztushoz, hanem tiszttségének erejében teszi ezt valósággá számunkra. Részletesen taglalja az egyház intézményes jellegének szükségszerűségét és minden más emberi intézménytől eltérő voltát. A pusztán külső egység ugyanis, mely az emberi intézményeket jellemzi, „nem lenne elég tanúságtételnek”: az egyház a maga egységében és belső rendjében a hit és szeretet egyesítő erejét is kifejezi.

Megfontolandó, továbbgondolásra érdemes eszméket vet fel *Lelöczky Gyula* (*Egyháztörténet-e az Apostolok Cselekedetei?*) tanulmánya és *Szabó Flóris* *Az egyházatyák és az imádság modern kritikája* című írása. *Bogay Tamás* *Néhány gondolat a középkor megértéséről* című dolgozatában az újabbban megélnékvált és a történeti szemléletmódot jobbra átértékelő középkor-kutatásról értekezik. Bár a vulgáris szemléletű történelmi tankönyvekben ma is kísért az a nézet, hogy a „sötét középkor” szellemisége maga alá temette a klasszikus antikvitás hajtani értékeit, s a humanizmus nyitott szellemiségének kellett eljőnnie feltámasztásukra, *Bogay Tamás* a középkor kutatásával egybehangzóan bizonyítja, hogy azokat a gondolkodásbeli és szellemi értékeket, melyek Európát a világ oly meghatározó részévé avatták, a sötétnek mondott középkor fejlesztette ki. Hogy csak egyetlen példát idézzünk fejtegetéseiből: a hit és az észre alapozott tudás feszültsége nyomán fejlődött ki például a skolasztikus dialektika, amely a jelenségekre való szüntelen reagálásával a bölcsességek és a világ értelmezésének új lehetőségét nyitotta meg a kutató elme számára.

A leíró történeti tanulmányok közül fontos adatokat ismerhetünk meg *Kráhl József* *A katolikus Fülöp-szigetek* című írásából: a hit és az észre egyetlen katolikus nemzetének rövid egyháztörténetét adja, *Szabó Ferenc* pedig *Daniel-Rops* életét és egyháztörténetének szemléletmódját összegezi tanulmányában.

A II. világháború idején kifejtett embermentő tevékenésége elismerésül az Országos Béketanács

Uhl Antal

baranyaszentgyörgyi prépost plébánosnak - 80. születésnapja alkalmából - *A békéért* kitüntetést adományozta. A kitüntetést a béketanács elnöksége nevében Halas Ilona, a Hazafias Népfront Baranya megyei bizottságának főtitkár-helyettese nyújtotta át. A január 19-i ünnepségen megjelentek a katolikus egyház, a magyarországi zsidóság, a megyei tanács és az Állami Egyházügyi Hivatal képviselői.

A *Vigilia* 1980. októberi számában Hetényi Varga Károly ismertette Uhl Antal életét, küzdelmeit, papi munkásságát. A MAFILM 1981/19. számú filmhíradója - Róbert László rendezésében - tízperces riportban elevenítette fel Uhl Antal élményeit a németek által megszállt Párizsban. A 19. számú filmhíradót tavaly május havában juttatták a mozik.

SZÁMUNK ÍRÓI

BÉKÉSI GELLÉRT OSB teológiai tanár, a római Collegio San Anselmo igazgatója, a Katolikus Szemle főszerkesztője. Legutóbb, 1980. szeptemberi számunkban, verseit közöltük.

KÓSA CSABA író, újságíró. Legutóbbi könyvei: *Kondor akácos* (regény, 1979), *Szélfúvó garabonc* (ifjúsági regény, 1981).

ÖBBÁGY LÁSZLÓ papnövendék, a hittudományi Akadémia ötödéves hallgatója.

OROSZ LÁSZLÓ papnövendék, a Hittudományi Akadémia negyedéves hallgatója.

VANYÓ LÁSZLÓ a Hittudományi Akadémia egyházi irodalmi és dogmatörténeti tanszékének professzora. Legutóbb, 1976. augusztusi számunkban, „A hermeneutikus szemlélet kialakulása és jelentősége a mai gondolkodásban” c. tanulmányát közöltük.

Itt hívjuk fel olvasóink és az érdeklődők figyelmét arra, hogy lapunk régebbi számai a *Vigilia* Kiadóhivatalában megvásárolhatók.